

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΜΑΣ ΤΑΞΕΩΣ

(Die Zukunft Unserer Wirtschaftsordnung)

Τοῦ καθηγητοῦ κ. ERICH PREISER

Κατὰ μετάφραση κ. ΚΩΣΤ. ΣΤΥΛΙΔΙΩΤΗ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους 3)

Ἄν ὑποθέσουμε πῶς σὲ ὁμαλοὺς καιροὺς ἐγκαθιδρύεται ἡ διοικητικὴ οἰκονομία πρὸς πραγματοποίησιν ὅλων αὐτῶν τῶν σκοπῶν, πού ἀποτελοῦν τὴν βάση ὁλόκληρης τῆς ἔρευνάς μας, τότε εἶναι εὐεξήγητες οἱ μεγάλες ἐλπίδες, πού στηρίζει κανεὶς σ' αὐτή. Τὸ ζήτημα τῆς ἰδιοκτησίας χάνει τὴν ἔννοιάν του, ὅταν κανεὶς δὲν ἔχη πιά ἰδιοκτησία ἢ ὅταν τουλάχιστον πᾶν ὡς τὴν διάθεσίν της καὶ τὰ ἔσοδα της δὲν ἔχη κανένα δικαίωμα ὁ ἰδιοκτῆτης. Γιὰ τὴν ἄνοδο τῶν πνευματικῶν προικισμένων ὑπάρχουν ἀπειράριθμες δυνατότητες. Τὰ μονοπώλια μεταβάλλονται σὲ ἀπλοῦς συνδέσμους, πού ὁ μοναδικὸς τους σκοπὸς εἶναι ἡ ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερη παραγωγικὴ ἀπόδοσις. Μὰ πρὸ πάντων ἡ πλήρης ἀπασχόλησις εἶναι πάντοτε ἐξασφαλισμένη ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωσιν, πού σημειώνονται δυσαναλογίαι κάθε εἴδους κατὰ τὴν πορείαν τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Ἐλλειψὴν ἠρώτων ὑλῶν μπορεῖ νὰ παραβλάψῃ τὴν παραγωγὴν σὲ πολλὰ στάδια καὶ μεριές, ἀλλὰ ἡ κεντρικὴ ἀρχὴ εἶναι σὲ θέση νὰ προσφέρῃ κάθε στιγμὴ ἄλλες δυνατότητες ἀπασχολήσεως καὶ δὲν ὑπάρχει κανένας μηχανισμὸς μέσω τοῦ ὁποίου ἡ ὑποχώρησις τῆς ἀπασχολήσεως σ' ἓνα κλάδο νὰ μεταδίδεται καὶ στοὺς ἄλλους, ὅπως συμβαίνει στὴν οἰκονομίαν ἀγορᾶς, ὅταν ἡ δραστηριότητα στὸ τομέα τῶν ἐπενδύσεων ἐλαττώνεται.

Πῶς πετυχαίνονται ὅλα αὐτά; Πῶς ἐργάζεται ἡ διοικητικὴ οἰκονομία; Ἄς ἀρχίσουμε μὲ τὰ πιὸ ἀπλᾶ πράγματα. Στὴν ἀρχὴ καταστρώνεται ἓνα σχέδιον, στὸ ὁποῖον ἀντιπαραβάλλονται σύνολο ἀναγκῶν καὶ δυνατότητες παραγωγῆς. Πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητη μία μεγάλη γραφειοκρατία καὶ μία μέχρι τὶς τελευταῖες λεπτομέρειαι ἐξελιγμένη στατιστικὴ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ διοικητικὴ οἰκονομία εἶναι προσφιλεῖς σ' αὐτοὺς, πού τὴν κάνουν, δηλ. στοὺς ἐπαγγελματίαι σχεδιαστές, τεχνικοὺς, ἀρχιτέκτοναι, στατιστικολόγους καὶ στρατηγούς. Ἡ πείρα τῆς τελευταίας δεκαετηρίδας μᾶς δίδαξε τί μεγάλες προστριβές καὶ λάθη προκύπτουν, μὰ ἂς ὑποθέσουμε, ὅτι ὅλα τὰ στοιχεῖα—γύρω ἀπὸ τὶς ἀνάγκες, παραγωγὴ κλπ.—εἶναι σωστά, ὅτι ἡ διοίκησις

είναι επανδρωμένη με άριστους ειδικούς και ότι συνεπώς λειτουργεί σαν ένα καλολαδωμένο μηχανήμα ακριβείας. Σε όμοφωνία με τους θεωρητικούς της σχεδιασμένης οικονομίας—αν και όχι και με την πράξη της—ας υποθέσουμε έπειτα—τουλάχιστον προσωρινά—πώς έχει πραγματικά την πρόθεση να ίκανοποιήσει τις επιθυμίες των καταναλωτών, να διαμορφώσει δικαιότερα τη διανομή του εισοδήματος και να εξασφαλίσει την πλήρη απασχόληση. "Ότι ή σχεδιασμένη οικονομία μπορεί να πραγματοποιήσει όλα αυτά, δεν άμφισβητείται από κανέναν αν και σύμφωνα με τη φύση του πράγματος θα πρέπει να αναμένεται ότι ή έκλογή ανάμεσα στα καταναλωτικά αγαθά θα είναι μικρότερη για τους καταναλωτές και ότι ή προσαρμογή στις επιθυμίες τους θα γίνεται άπ' ό,τι στην οικονομία άγορας.

Άλλά άπέναντι των πλεονεκτημάτων αυτών υπάρχει ένα μεγάλο μειονέκτημα : ή συγκριτικά με την οικονομία άγορας μικρότερη παραγωγικότητα. Τα αίτια της βρίσκονται στον τρόπο έργασίας της διοικητικής οικονομίας, που άποκλείει ένα τέλειο σύστημα οικονομικών λογαριασμών υπό πάσα έποψη. Όρθολογική οικονομική διαχείρηση άπαιτεί την συνεχή σύγκριση, κόστους και άποδόσεως και τούτο έχει πάλι σαν προϋπόθεση, ότι ή αξία κάθε αγαθοϋ—άκόμα και της πιο μικρής του μονάδας—έκτιμάται ακριβώς. Γιατί δεν έχουν όλες οι καθ' έκαστες μονάδες την ίδια αξία. Αυτή εξαρτάται από τον έκαστοτε βαθμό του υλικού έφοδιασμού : όταν δεν έχω τίποτα, είμαι πρόθυμος να ξοδέψω περισσότερα για ένα ζευγάρι κάλτσες, άπ' ό,τι αν έχω δέκα ζευγάρια στη ντουλάπα μου. Και όπως με τις άνάγκες των νοικοκυριών έτσι συμβαίνει και με τις άνάγκες των έκμεταλλεύσεων. Η οικονομία άγορας κατέχει με το σύστημα τιμών ένα ραφινάρισμένο μέσο προσανατολισμού γύρω από τον συνεχώς αυξανόμενο βαθμό του υλικού έφοδιασμού και προσαρμόζεται με τον ακριβή ύπολογισμό κάθε μεμονωμένης περιπτώσεως στην κατάσταση της άγορας. Η διοικητική οικονομία δεν μπορεί να κάνει το ίδιο άκόμα και στην περίπτωση, που εισάγει παρόμοια μέσα προσανατολισμού, όπως π.χ. τιμές. Γιατί θα ναυάγοϋσε όλόκληρο το σχέδιο της, αν λάβαινε ύπ' όψη της κάθε άλλαγή. Αυτές οι άλλαγές όμως δεν είναι αυθαίρετες, μα έκφράζουν την αντικειμενική κατάσταση της στενότητας των οικονομικών αγαθών. Σ' αυτή την κατάσταση προσαρμόζεται ή διοικητική οικονομία, με την κατανομή παραγγελιών και τη χορήγηση πρώτων υλών προς τις έκμεταλλεύσεις, μόνο σε γενικές γραμμές. Γι' αυτό και παραμένει άτελής ένας οικονομικός λογαριασμός επί μακροοικονομικής βάσεως όσο τέλειος και να είναι στο μικροοικονομικό του πεδίο : έδω υπάρχουν πάρα πολλά αγαθά, εκεί παρά πολύ λίγα. Το άποτέλεσμα συνοψίζεται στη φράση : το κοινωνικόν προϊόν είναι μικρότερο από ό,τι στην οικονομία άγορας.

Αυτή είναι—άπό τεχνικοοικονομική άποψη—ή αδύνατη πλευρά της διοικητικής οικονομίας αλλά ίσως να έξουδετερώνεται με τα κοινωνικά πλεονεκτήματα, που παρουσιάζει και με την εξασφάλιση της πλήρους απασχολήσεως, που παρέχει. Το πράγμα όμως αλλάζει ριζικά αν το δοϋμε από την άποψη του κριτηρίου της έλευθερίας. Η κριτική μας δεν θα είναι εύκολη. Γι' αυτό

προϋποθέτουμε και πάλι, ότι υφίσταται—τουλάχιστον σε ώρισμένο βαθμό—έλευθερία έκλογῆς καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Ὑποθέτουμε κατὰ δεύτερο λόγο, πῶς ἡ διοίκηση δὲν ἐφαρμόζει τὰ μέσα τῆς ἀναγκαστικῆς τοποθετήσεως ἐργατικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ προσφέρει κάθε στιγμή ἐργατικές θέσεις. Τελικὰ παίρνουμε ὡς δεδομένη καὶ τὴν περίπτωσι, ὅτι ὁ τρόπος τῆς διευθύνσεως ἐπιτρέπει στοὺς παραγωγοὺς κάποια ὑπεύθυνη σύμπραξι. Εἶπαμε ἤδη παραπάνω, πῶς ὁ κρατικὸς ὑπάλληλος δὲν εἶναι ἀνελεύθερος ἐπειδὴ ἐκτελεῖ τὴν ὑπηρεσίαν του σύμφωνα με ὁδηγίαι. Μολοντοῦτο ἡ εἰκόνα ἄλλαξε στὸ μεταξὺ παντελῶς. Γιατὶ ἡ διαφορὰ μεταξὺ μιᾶς κατὰ τὰ ἄλλα ἐλεύθερης, στὶς ἀρχές τῆς οἰκονομίας ἀγορᾶς βασιζόμενης οἰκονομίας, στὴν ὁποία μονάχα ἓνας κλάδος—ὁ κρατικὸς—ὀργανώνεται κατὰ τὸ σύστημα τῆς διοικητικῆς οἰκονομίας καὶ μιᾶς ἄλλης πού ἡ ὀργάνωσις ἐπεκτείνεται στὸ σύνολο, εἶναι μεγάλη. Τῆ στιγμή, πού συμβαίνει τὸ δεύτερο, τὸ κράτος γίνεται παντοδύναμο. Καὶ ἐνῶ στὴν πρώτη περίπτωσι καθίσταται δυνατὴ κάποια ἐναλλαγή μεταξὺ κρατικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ τομέως δραστηριότητος καὶ ὁ κρατικὸς ὑπάλληλος συνεπῶς ἀπολαμβάνει κάποια ἐλευθερία, ἐδῶ δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο. Γιατὶ στὴ διοικητικὴ οἰκονομία βρίσκεται αὐτὸς καὶ ὅλα τὰ μέχρι τοῦδε «ἰδιωτικά» οἰκονομικὰ ὑποκείμενα κάτω ἀπὸ ἓνα γιγαντιαῖο μονοπωλητὴ, τὸν ὁποῖο δὲν μποροῦν νὰ ἀποφύγουν. Κάθε ἓνας, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ γραφειοκράτη, εἶναι σκλαβωμένοι σὲ μία τεράστια μηχανὴ καὶ ἂν ἡ δικαστικὴ ἐξουσία μπορῆ νὰ πορευομένη καθαρῶς ἐγκληματολογικὴς πράξεις, ἐν τούτοις, εἶναι ἀδύνατη ἡ ἄσκησις κάθε δικαστικοῦ καὶ κοινοβουλευτικοῦ ἐλέγχου ἐναντίον μιᾶς διοικήσεως, πού χρωστᾷ τὴν παντοδυναμίαν της στὸ σύστημα καὶ στὶς ἀρχές του. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἀντικείμενο μιᾶς γραφειοκρατίας, πού σὲ πείσμα κάθε δυνατότητος κοινωνικῆς ἀνόδου σκοτώνει τὴν ἐλευθερία.

Ἔτσι πρέπει νὰ κηρυχτοῦμε ἐναντίον τῆς διοικητικῆς οἰκονομίας μονάχα ἀπὸ αὐτὸν τὸ λόγο, ὄχι ἀπὸ λόγους οἰκονομικῆς φύσεως. Ἄλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἐπανέλθουμε ἀκόμα μία φορὰ στὴν οἰκονομικὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος. Γιατὶ ὅλα πού εἶπαμε γύρω ἀπὸ τὸ θέμα αὐτό, ἦταν θεωρία.

Ἡ πραγματικότητα εἶναι διαφορετικὴ. Ὅτι ἡ γραφειοκρατικὴ διεύθυνσις τῆς οἰκονομίας δὲν λειτουργεῖ τόσο ἰδανικά, ὅπως προϋποθέσαμε, θὰ ἦταν τὸ ὀλιγώτερο. Πραγματικὰ ὅμως καμμιά διοικητικὴ οἰκονομία — τουλάχιστον μέχρι σήμερα — δὲν ἀκολούθησε τοὺς σκοποὺς, πού προϋποθέσαμε ἐδῶ σύμφωνα με τὴ γνώμη τῶν προμάχων τῆς σχεδιασμένης οἰκονομίας. Ἐνίστε ἐπεβλήθη ἡ εἰσαγωγή της γιὰ λόγους ἀντικυκλικῆς πολιτικῆς ὅπως π.χ. στὴ Γερμανία. Ἄλλὰ μετὰ ἀπὸ λίγο ἔγινε φανερός παντοῦ ὁ ἀληθινὸς της σκοπός: ἡ προσαρμογὴ τῆς οἰκονομίας πρὸς μιὰ ὁποιαδήποτε μεγάλη κρατικὴ ὑπόθεσι. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐγκειται σὲ ἓνα μεγάλο πολεμικὸ ἐξοπλισμὸ ἢ στὴ δραστήρια ἐκβιομηχάνισι μιᾶς χώρας, πού ἐπιζητεῖ ἀπὸ τὸ φεουδαρχισμὸ, ὑπερπηδώντας τὴν «ἀστικὴν» ἐποχὴ νὰ εἰσέλθῃ κατ' εὐθεΐαν στὸ σοσιαλισμὸ, ὅπως ἡ Ρωσία καὶ μάλιστα πολὺ πρὶν ἀρχίσι ὁ ἐρχόμενος πόλεμος νὰ ἐπιβάλῃ τὸ σχεδιασμὸ. Ἴσως πῆ κανεῖς, πῶς ἡ ἐκβιομηχάνισι ἔχει σὰν τελικὸ σκοπὸ τὴν ἀνύψωσι τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου. Ἀσφαλῶς. Ἄλλὰ τὸ ἐπιχείρημα μπορεῖ νὰ

έφαρμοσθῆ καὶ στὴν περίπτωση τῆς προπαρασκευῆς ἑνὸς πολέμου, πού ἄν ἔχη εὐτυχῆς τέρμα ἀνυψώνει τὸ βιοτικό ἐπίπεδο. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δὲν εἶναι τὰ ἄτομα πρὸς ὄφελος τῶν ὁποίων λαμβάνονται τέτοια μέτρα. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἐνεργεῖ τὸ κράτος ἀπὸ δική του πρωτοβουλία καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση πρὸς χάριν τῶν δικῶν του σκοπῶν. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις παίρνει συνεπῶς ἢ διεύθυνση τῆς οἰκονομίας ἕναν ἄλλο χαρακτήρα ἀπὸ ὅ,τι στὸ ἰδεαλιστικό μας μοντέλο. Γιατὶ ἡ διεύθυνση στρέφεται στὴν ἀρχὴ κατὰ τῆς παθητικῆς στάσεως τῶν ἀτόμων καὶ κατόπιν—ὅσο περισσότερο ἢ παραγωγὴ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν σκοπὸ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν καταναλωτῶν—καὶ ἐναντίον τῆς θελήσεως τῶν ἴδιων. Μπορεῖ νὰ ἀρχίζη μὲ «μαλακὸ χέρι», ὅπως στὴ Γερμανία, ὅπου ὁ σχεδιασμὸς ἔγινε στὴν ἀρχὴ μέσα στὰ πλαίσια τῆς οἰκονομίας ἀγορᾶς, μὰ ὀλίγο κατ' ὀλίγο θὰ πρέπει νὰ καταλήξῃ ἀναγκαστικὰ στὴ λήψη δραστικώτερων μέτρων, ὡσότου προσλάβῃ ἢ διοικητικὴ οἰκονομία τὴν τέλειά της μορφή. Πάντοτε θὰ πρέπει νὰ περιορίζη τὴν κατανάλωση πρὸς ὄφελος τῶν ἐπενδύσεων, αὐτὸ εἶναι τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὤμεγα αὐτῆς τῆς πολιτικῆς. Καὶ ὅσο χειρότερη εἶναι ἡ κάλυψη τῶν ἰδιωτικῶν ἀναγκῶν, τόσο ἀναγκαιότερος γίνεται ὁ ἐξαναγκασμὸς, τόσο περισσότερο συνεπῶς περιορίζεται καὶ ἡ ἐλευθερία. Αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικότητα. Καὶ δὲν λέγει μῆτε περισσότερα μῆτε λιγώτερα ἀπὸ ὅ,τι μᾶς λέγει ἡ πείρα. Μολοντοῦτο ἡ πιθανότητα, ὅτι θὰ μπορούσε κάποτε νὰ γεννηθῆ ἡ ἰδεώδης διοικητικὴ οἰκονομία, εἶναι μηδαμινή. Τὴν συζητήσαμε πρῶτα χωρὶς προκατάληψη καὶ ἔπειτα τὴν ἀπορρίψαμε μὲ τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἐλευθερίας. Τὴν ἐγκαταλείπουμε τώρα γιὰ νὰ ἐξετάσουμε πῶς πρέπει νὰ διαρρυθμισθῆ ἡ οἰκονομία ἀγορᾶς ἄν θέλῃ νὰ λύσῃ τὰ προβλήματα πού δὲν ἔλυσε ὁ καπιταλισμὸς καὶ πού ἡ διοικητικὴ οἰκονομία μόνο μὲ τὸ τίμημα τῆς ἐλευθερίας εἶναι σὲ θέση νὰ λύσῃ.

Ἡ ἔκφραση «οἰκονομία ἀγορᾶς», δὲν σημαίνει κατ' ἀρχὴν τίποτα ἄλλο, παρὰ μονάχα τὸ γεγονός, ὅτι οἱ οἰκονομοῦντες ἄνθρωποι συνάπτουν μεταξὺ τους συμβατικὲς σχέσεις ἐπὶ τῇ βάσει ἐλεύθερης ἀποφάσεως μὲ τὸν σκοπὸ τῆς ἀγορᾶς ἢ τῆς πωλήσεως ἀγαθῶν ἢ ὑπηρεσιῶν. Αὐτὸ ἰσχύει ἐξ ἴσου γιὰ τὸν ἐπιχειρηματία ὅπως καὶ γιὰ τὸν ἐργάτη, γι' αὐτόν, πού εἶναι μονοπωλητῆς ὅπως καὶ γι' αὐτόν, πού προσφέρει ἢ ζητάει στὸ πλαίσιο τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἰσχύει γιὰ τὴν περίπτωσιν, πού στὴν ἀγορὰ ἐργασίας ὑφίσταται quasi—μονοπώλιο ὅπως καὶ γιὰ ἐκείνη, ὅπου οἱ ὅροι εἶναι ἴσοι. Ἰσχύει ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση, πού οἱ τιμὲς σχηματίζονται ἐλεύθερα ἢ καθορίζονται ἀπὸ τὸ κράτος—μὲ ἕνα λόγον: ἡ ἔννοια τῆς οἰκονομίας ἀγορᾶς εἶναι τόσο εὐρεῖα, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ χαρακτηρίσουμε μονάχα τὸ γενικὸ τῆς πλαίσιο. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο θὰ πρέπει τὸ κράτος νὰ λάβῃ τὰ ἀνάλογα μέτρα. Τὸ πρῶτο του μέλημα εἶναι ἡ ἀποκατάστασις καὶ ἡ ἐξασφάλισις τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Πολλοὶ δὲν διαβλέπουν ὀρθὰ τὴ σημασίαν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ γιὰ τὴν οἰκονομία ἀγορᾶς. Τὴν ἐγκωμιάζουν ἐπειδὴ κεντρίζει τὴν ἀποδοτικότητα. Αὐτὸ εἶναι σωστό, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα μονάχα τῆς ἀγοραίας ἀνταγωνιστικῆς τάξεως. Καὶ ἡ διοικητικὴ οἰκονομία μπορεῖ κατὰ

τὴν ἀπονομή τῶν ἐντολῶν νὰ διοργανώσῃ παρόμοιο ἀνταγωνισμό: παίρνει σὰν βάση τῆς τιμῆς, ἀκριβέστερα τῆς ἀμοιβῆς τῆς προκαθωρισμένης ἐργασίας, τὸ κόστος μιᾶς μέσης ἐκμεταλλεύσεως καὶ χορηγεῖ βραβεῖα σὲ ὅποιον παράγει μὲ χαμηλότερο κόστος, καὶ ἐξαναγκάζει ἔτσι ὅποιον ἔχει ὑψηλότερο κόστος νὰ ὀρθολογίσῃ τὴν παραγωγικὴν του μέθοδο. Καὶ τὸν ἐργάτη κεντρίζει μὲ ἀνταγωνισμό καὶ βραβεῖα κάθε εἶδους. Οὔτε ὁ ἀνταγωνισμός, λοιπόν, μήτε καὶ ἡ βράβευση ἐξαιρετικῆς ἀποδόσεως ἀποτελοῦν προτερήματα τῆς οἰκονομίας ἀγορᾶς.

Ποῦ ἔγκειται τότε ἡ σημασία τοῦ ἀνταγωνισμοῦ; Ὅ,τι ἔδωσε τὴν προτίμησίν μας στὴν οἰκονομία ἀγορᾶς ἦταν τὸ αἶτημα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ διοικητικὴ οἰκονομία δὲν τὸ ἱκανοποιεῖ, ἡ οἰκονομία ἀγορᾶς ἀνταποκρίνεται σ' αὐτό. Ἀλλὰ τοῦτο γίνεται μόνο κάτω ἀπὸ ὠρισμένους ὅρους καὶ ὁ πρῶτος ὅρος εἶναι ὁ ἀνταγωνισμός. Μονάχα αὐτὸς προστατεύει ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἰσχὺ ὀλίγων καὶ ἐξασφαλίζει μακροχρόνια τὴν ἰσοτιμία παροχῆς καὶ ἀντιπαροχῆς. Παρατηροῦμε ὅτι ἡ ἔννοια παίρνει διαφορετικὸ χαρακτήρα, ἀπὸ ὅ,τι προηγουμένως: κάθε ἀνταγωνισμός εἶναι ἓνα ἀθλητικὸ ἀγώνισμα. Προηγουμένως εἴχαμε νὰ κάνουμε μὲ τὴ λαχτάρρα, πού σπρώχνει τὸν ἀθλητὴ στὸν ἀγῶνα, τώρα μὲ τοὺς ὅρους τοῦ ἀγῶνα, μὲ τὴν ἰσότητά τοῦ ξεκινήματος καὶ μὲ τὴν τήρησιν τῶν κανόνων. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, πού ὁ ἀνταγωνισμός παρουσιάζεται τόσο σπουδαῖος. Βλέπουμε, λοιπόν, καθαρὰ πόσο λίγο ἀφορᾷ τὴν οὐσία τοῦ πράγματος ἡ ἀπάντησις, πού δίδεται στοὺς ὑπέρμαχος τῆς ἀγοραίας ἀνταγωνιστικῆς τάξεως: ὅτι ὑπερτιμᾶται ὑπέρμετρα ἡ σημασία τῆς ἐπιδιώξεως κέρδους, ἢ, τὸ χειρότερο, ὅτι ὑποστηρίζονται μονομερῶς τὰ συμφέροντα τῶν ἐπιχειρηματιῶν. Ὅ,τι ὅμως ἔχει ἀποφασιστικὴ σημασία εἶναι μονάχα ἡ ἀποκατάστασις ἴσων ὄρων, ὁ παραμερισμός οἰκονομικῆς δυνάμεως.

Ἡ ἐγκαθίδρυσις μιᾶς ἀνταγωνιστικῆς τάξεως εἶναι ἡ κύρια ὑπόθεσις μιᾶς κατευθύνσεως, πού εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα νεοφιλελευθερισμός. Τὸ πρόγραμμά του δὲν περιλαμβάνει μόνο τὸν παραμερισμὸ τῶν μονοπωλίων, μὰ περισσότερα πράγματα, ἂν καὶ τὰ μονοπώλια κατέχουν τὴν πρώτη θέσιν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν καταπολέμησίν τους εἶναι καὶ νεοφιλελεύθεροι καὶ σοσιαλιστὲς ἀπόλυτα ὁμόφωνοι. Βέβαια δὲν θὰ πρέπει κανεὶς νὰ ὑπερτιμᾷ τίς ἀνακύπτουσες δυσχέρειες. Γιατί δὲν ἔχει κάθε μεγάλη, πολυδιακλαδωμένη καὶ ὀργανωτικὰ ἢ οἰκονομικὰ μὲ ἄλλες ἐπιχειρήσεις στενὰ συνδεδεμένη ἐπιχείρησις ἀναγκαστικὰ καὶ μονοπωλιακὸν χαρακτήρα, ὅπως ἐπίσης καὶ ὄχι κάθε καρτέλλο ἐπιδιώκει τὸν ἀποκλεισμὸ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ὅταν ξεκαθαριστῇ αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἔρχεται ἓνα δεύτερο: τί οἰκονομικοπολιτικὰ μέτρα θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμοσθοῦν; Θὰ πρέπει κανεὶς νὰ ἀπαγορεύσῃ καρτέλλια ἐν γένει ἢ μονάχα νὰ τὰ κρατᾷ ὑπὸ συνεχῆ ἐπιτήρησιν καὶ σὲ περίπτωσιν, πού κάνουν κατάχρησιν τῆς δυνάμεώς των, νὰ τὰ καταπολεμᾷ; Ὅταν δὲν πρόκειται γιὰ καρτέλλια, μὰ γιὰ ἐπιχειρήσεις, πού κατέχουν δεσπόζουσα θέσιν στὴν ἀγορά, τότε εἶναι μόνο ὁ δεύτερος τρόπος δυνατός. Μὲ τίς λέξεις «ἀρχὴ καταχρήσεως» καὶ «ἀρχὴ ἀπαγορεύσεως», ἔχει ἀρχίσει ἀπὸ καιρὸ μία ζωηρὴ διαφωνία σχετικὰ μὲ τὴ σκοπιμώτερον μέθοδον καταπολεμήσεως τῶν μονοπωλίων. Καὶ τίς δύο

φορές πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ καταπιεστικά μέτρα, ὅμως ὄχι λιγώτερο σπουδαῖα εἶναι καὶ τέτοια μέτρα, πού ἐνισχύουν θετικά τὸν ἀνταγωνισμό, ὅπως π.χ. ἡ ἐνθάρρυνση νέων ἐπιχειρήσεων, πού θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ κλονίσουν τὰ στέρεα τείχη τῶν μονοπωλίων καὶ πού θὰ πρέπει φυσικά νὰ εἶναι καὶ αὐτὲς μὲ τὴ σειρά τους μεγάλες καὶ ἰσχυρές, ἂν πρόκειται νὰ ἐπιτύχουν στίς προσπάθειές των.

Αὐτὰ τὰ πράγματα τὰ ζοῦμε καθημερινὰ καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνοίξουμε ἐδῶ λεπτομερῆ συζήτηση. Μὰ ἓνα μεγάλο παλιὸ ζήτημα, φυσικά, ξαναβγαίνει στὴν ἐπιφάνεια. Εἶναι τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικοποιήσεως. Ἐπὶ ἄρκετὸ καιρὸ ἔπαιξε σὰν ἓνα θεμελιακὸ αἴτημα τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἓνα μεγάλο ρόλο. Μετὰ παραμερίστηκε ἀπὸ ἄλλα ζητήματα. Ὅμως δὲν λύθηκε μὲ κανένα τρόπο. Καὶ μιὰ πού ζητεῖται ὁ ἔλεγχος τῶν μονοπωλίων, δὲν θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ λάβη χώρα ἐθνικοποίηση, καθ' ὅσο μάλιστα οἱ οἰκονομικοὶ κλάδοι, πού θὰ πρέπει νὰ ἐλέγχωνται—ἀνθρακωρυχεῖα, βιομηχανία σιδήρου, ἄτσαλιοῦ κλπ.—τόσο ἀπὸ τεχνικοὺς λόγους, ὅσο καὶ λόγω τῆς σπουδαίας θέσεώς των στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ κατέχουν τὴν πρώτη γραμμὴ στὸ πρόγραμμα ἐθνικοποιήσεως;

Οἱ πρόμαχοι τῆς ἐθνικοποιήσεως τὴν ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴν κρατικοποίηση. Ὅμως ἡ διαφορὰ εἶναι μηδαμινή. Ἀποφασιστικὸ εἶναι μονάχα τὸ ἐρώτημα, ποιὸς σκοπὸς πρόκειται νὰ πραγματοποιηθῆ μὲ τὴν ἐθνικοποίηση. Σ' ἓνα σχέδιο νόμου τῆς κυβερνήσεως τοῦ Χέσπεν ὁ σκοπὸς τῆς ἐθνικοποιήσεως τῆς ἰδιοκτησίας χαρακτηρίζεται ὡς ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ λαϊκοῦ συμφέροντος καὶ ἡ ἀποφυγὴ δημιουργίας ἰσχυρῶν οἰκονομικῶν συνασπισμῶν. Ἐν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας καὶ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ νόμου, πού βλέπει τὸ γενικὸ συμφέρον, στὴν τήρηση τῶν γενικῶν ἀρχῶν μιᾶς σκοπίμα διευθυνόμενης οἰκονομίας, τότε ἔχουμε μπροστὰ μας τὰ δύο μοτίβα, πού κάνουν σήμερα τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικοποιήσεως κρίσιμο: τὴ γενικὴ τάση πρὸς τὴν διεύθυνση καὶ τὸ ἰδιαιτέρο πρόβλημα τῶν μονοπωλίων.

Ἀναφορικά μὲ τὸ πρῶτο, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ξετυλίξουμε ξανά τὸ ζήτημα. Ἡ ἐθνικοποίηση εἶναι μονάχα προβαθμίδα πρὸς τὴ διοικητικὴ οἰκονομία—ὅποιος τὴν ἐπιθυμεῖ θὰ πρέπει νὰ θέλῃ μὲ συνέπεια καὶ τὴν ἐθνικοποίηση. Τουναντίον ἡ δευτέρη δικαιολόγησις τῆς ἐθνικοποιήσεως παρουσιάζεται πολὺ ἀσθενική: γιὰτὶ ἂν τὸ κράτος εἶναι ταυτόχρονα ὄργανο ἐποπτείας καὶ ἀποφασιστικὸς μέτοχος στὴ διεύθυνση τῶν ἐθνικοποιημένων ἐπιχειρήσεων, ἂν ἐπὶ πλέον εἶναι καὶ ὁ χρηματοδότης τους, τότε παίρνει τὴ θέση τοῦ ἰδιωτικοῦ ἑνὸς κρατικὸς οἰκονομικὸς συνασπισμὸς δυνάμεως, χωρὶς αὐτὴ τὴ φορὰ νὰ εἶναι δυνατὸς ἓνας ἀμερόληπτος ἔλεγχος του ἐκ μέρους μιᾶς ἀνώτερης ἐλεγκτικῆς ἀρχῆς—ἐκτὸς φυσικά τοῦ κοινοβουλίου. Ἐδῶ εἶναι, λοιπόν, ἓνας ἔλεγχος τῶν μονοπωλίων, πού κάνει διάκριση μεταξὺ ἐποπτείας καὶ οἰκονομικῆς διευθύνσεως, προτιμότερος.

Ὁ ἀναγνώστης βλέπει μὲ ἐκπληξή του, πὼς ἀφήσαμε ἐντελῶς κατὰ μέρος τὸ ζήτημα τῆς ἰδιοκτησίας. Μὰ ἡ περιέργειά του θὰ ἰκανοποιηθῆ ἀμέσως, ἂν τοῦ ποῦμε ὅτι τὸ κοινωνικὸ ζήτημα δὲν παίζει κανένα ρόλο στὰ σχέδια

ἔθνικοποιήσεως. Ὁ ἐργάτης βρίσκεται ἀπέναντι μιᾶς ἐθνικοποιημένης ἐπιχειρήσεως στήν ἴδια θέση ὅπως καί ἀπέναντι μιᾶς ἰδιωτικῆς—ἐκτὸς ἂν αὐταπατάται καί παρηγοριέται μὲ τὴ σκέψη, πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπιχειρήσή του. Καί φυσικά ὅσο ἀνήκει τὸ ταχυδρομεῖο στὸν ταχυδρομικὸ ὑπάλληλο, ἄλλο τόσο ἀνήκει καί ἡ ἐθνικοποιημένη ἐπιχείρηση στὸν ἐργάτη. Καί συνεπέστατος πρὸς αὐτὸ ζητᾶει τὰ ἴδια δικαιώματα συμμετοχῆς στὶς ἐθνικοποιημένες ἐπιχειρήσεις ὅπως καί στὶς ἰδιωτικές.

3. Κοινωνικὰ μέτρα

Ἔτσι, κλείσαμε τὸ θέμα τοῦ οἰκονομικοῦ συντάγματος. Ρύθμιση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καί ἔλεγχος τῶν μονοπωλίων ἀποτελοῦν τὶς προϋποθέσεις, πάνω στὶς ὁποῖες στηρίζονται οἱ ἐπόμενες σκέψεις μας. Ὅμως μ' αὐτὰ τὰ δύο δημιουργεῖται μόνο ἓνα θεμέλιο. Τὰ ἄλλα δύο προβλήματα ὑφίστανται ὅπως καί πρὶν, καί θὰ πρέπει νὰ συζητήσουμε τὶς σχετικὲς δυνατότητες, πού ἔχει στὴ διάθεσή της ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ. Ἀρχίζουμε μὲ τὸ κοινωνικὸ ζήτημα καί ξαναφέρνουμε στὴ μνήμη μας, πὼς κρυσταλλοποιεῖται : 1) στήν ἐπιθυμία κοινωνικῆς ἀνόδου καί ἀποκτήσεως περιουσίας καί 2) στὸ αἴτημα συμμετοχῆς.

Ἄς πάρουμε πρῶτα τὸ δεύτερο πρόβλημα, τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς. Τὸ κάνουμε, γιατί κατὰ βάσιν ἀποτελεῖ ἓνα μέρος τοῦ οἰκονομικοῦ συντάγματος. Πρὸ παντὸς ἀμφισβητεῖται, ἂν οἱ ἐργαζόμενοι πρέπει νὰ ἔχουν δικαίωμα συμπράξεως στὸ ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς διευθύνσεως τῶν ἐπιχειρήσεων—τὸ δικαίωμά τους στὴ συνδιαμόρφωση τῶν κοινωνικῶν θεμάτων μένει, φυσικά, ἀναμφισβήτητο. Ὅπως τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικοποιήσεως ἔτσι καί τὸ πρόβλημα τῆς συμμετοχῆς πῆρε τὴ μορφή μιᾶς διαφωνίας ἀρχῶν. Τόσο ἡ ὑποστήριξη τοῦ αἰτήματος ὅσο καί ἡ καταπολέμησή του γίνονται μὲ πάθος. Καθένας ξέρει τὰ ἐπιχειρήματα : ἂν δύο ἄνθρωποι συνεργάζονται σὲ μία ἐπιχείρηση κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε ὁ ἓνας νὰ προσφέρει τὸ χρῆμα καί ὁ ἄλλος τὴν ἐργασία, γιατί, τότε νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ παίρῃ ἀποφάσεις μονάχα ὁ χρηματοδότης ; Ἡ ἀπάντηση, πού δίδεται, εἶναι ὅτι ὁ χρηματοδότης διακινδυνεύει τὴν περιουσία του, ὅτι μονάχα αὐτὸς ἔχει τὴν ἀπαραίτητη πείρα, μὰ πρὸ πάντων, ὅτι—στὴν περίπτωσιν πού συμπράττει καί ὁ ἄλλος—αὐτὸς φέρνει, τελικά, τὴν εὐθύνη γιὰ ὅλα. Ἐδῶ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ὁμοφωνία. Τὸ αἴτημα θεμελιώνεται ἠθικά· καί ἀποκρούεται ἀπὸ ἠθικοὺς καί οἰκονομικοὺς λόγους. Δίπλα σ' αὐτὰ τὰ γενικὰ ἐπιχειρήματα ὑπάρχουν καί ἄλλα πολλά, πού ἀφοροῦν τὶς πρακτικὲς δυσκολίες. Γιὰ νὰ ἀναφέρουμε ἓνα παράδειγμα : δίκαια τονίζονται ἡ ἀμηχανία, στήν ὁποία περιπέφτει ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἐργατικῆς, ὅταν πρόκειται νὰ συναποφασίσῃ τὴν εἰσαγωγὴ μιᾶς νέας μεθόδου ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς ἐπιχειρήσεως, πού ἐξ αἰτίας τῆς χάνουν τὴ θέσιν τους μερικοὶ ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του.

Ὅμως, ὅπως τὰ ἠθικὰ ἐπιχειρήματα, ἔτσι καί ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὰ πρακτικὰ ζητήματα δὲν ὀδηγεῖ στὸ ἀποφασιστικὸ σημεῖο. Μόνον ὅταν κα-

νεις ξεκινήσει από τη γενική τάξη της οικονομίας σχηματίζει μια σωστή εικόνα. Μά μήτε και έτσι φυσικά βρίσκεται μία λύση, γιατί το πρόβλημα έχει δύο όψεις. Η μία αφορά την έναρμολγή του δικαιώματος συμμετοχής στο πλαίσιο της υπάρχουσας κοινωνικής τάξεως, και η δεύτερη την συμβιβαστικότητα του με την λειτουργία της οικονομίας αγοράς. Στην πρώτη περίπτωση ή απάντηση είναι άρνητική, στη δεύτερη θετική. "Ας δούμε το πράγμα από κοντά.

Η αγοραία οικονομική τάξη βασίζεται στη σύμπραξη αυτότελων οικονομικών υποκειμένων, αδιάφορο αν κατέχουν μέσα παραγωγής ή όχι. Το θεμέλιό της είναι η ιδιωτική ιδιοκτησία και η ελεύθερη σύμβαση. Έτσι κλείνουν επιχειρηματίες και εργάτες μία σύμβαση, μα δεν πρόκειται για μία σύμβαση με σκοπό την ίδρυση μιᾶς—ἄς ποῦμε—ὀμόρρυθμης εταιρείας, ὅπου ἐξ ἀρχῆς δημιουργεῖται μία σχέση συμμετοχῆς. Πρόκειται για μία σύμβαση μεταξὺ τοῦ ιδιοκτῆτου μιᾶς ἐπιχειρήσεως καὶ ἐνὸς ἐργάτη, ποὺ εἶναι μόνο ἐργάτης. Συνεργάζονται φυσικά στὸ τεχνικὸ πεδίο, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα παραμένουν καὶ ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος αὐτοτελῆ καὶ ξεχωριστὰ οικονομικὰ ὑποκείμενα. "Ὅ,τι τοὺς συνδέει, εἶναι μονάχα ἡ σύμβαση ἐργασίας, ποὺ ἐκφράζει τὶς ἀντικειμενικὲς συνθήκες, σαφέστερα: τὴν πώληση ἐργατικῶν ὑπηρεσιῶν ἐναντι μισθοῦ. Φυσικὰ μπορεῖ ὁ ἐργάτης ἐδῶ νὰ ἀντιτάξει, πῶς ἡ καταπιεστικὴ οικονομικὴ του κατάσταση τὸν ἀναγκάζει νὰ κάμῃ μιὰ τέτοια σύμβαση καὶ πῶς ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ, νὰ μὴ τὸν μεταχειρίζονται σὰν ἕνα ξένο μισθωτὸ ἀντικείμενο, ἀλλὰ σὰν ἕναν ἰσάξιο καὶ ἰσότιμο συνάδελφο. Ἐναντίον αὐτῆς τῆς θέσεως δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀντίρρηση ἠθικῆς ἀλλὰ μιὰ λογικῆς φύσεως. Γιατὶ προφανῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρθῆ ἕνας κανονισμὸς, ἀντίθετος πρὸς τὴν ὑφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων, γιατί θὰ γινόταν πρόξενος πολλῶν ἐνδοιασμῶν: ἀπὸ μέρους τοῦ επιχειρηματία ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μέρους τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργάτη, ποὺ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ δεσμευθῆ γιὰ πάντα σὲ μιὰν ἐπιχείρηση—ὅπως θὰ ἀπαιτοῦσε ἡ συνευθύνη—ἀλλὰ νὰ διατηρῆ τὴν ἐλευθερίαν τῆς εἰσόδου καὶ ἐξόδου. Μᾶλλον θὰ ἔπρεπε νὰ μεταβληθῆ ἡ ἴδια ἡ ἀντικειμενικὴ κατάσταση, ποὺ ἐξαναγκάζει τὸν ἐργάτη στὴν προσφορὰ τῆς ἐργασίας του. Γιατὶ ἂν ὁ ἐργάτης κατεῖχε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μιὰ ἰσχυρότερη θέση, θὰ ὑπῆρχαν σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς συμμετοχῆς δύο ἐντελῶς διαφορετικὲς δυνατότητες: Θὰ μπορούσε νὰ μείνῃ τυπικὰ ἕνας σκέτος μισθοδοτούμενος ἐργάτης, ἂν ἐπιθυμοῦσε νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτοτελείαν του καὶ τὴν ἐλευθερίαν διακινήσεώς του. Ἀλλὰ ἐπειδὴ θὰ ἦταν ἕνας ὑπολογίσιμος παράγοντας, ποὺ θὰ ἀπελάμβανε μεγάλης ἐκτιμήσεως καὶ θὰ προσπαθοῦσαν ὅλοι νὰ τὸν προσελκύσουν, δὲν θὰ τοῦ πέρναγε οὐδὲ ἐπὶ στιγμῇ ἡ σκέψη ἀπὸ τὸ μυαλό, ὅτι εἶναι ἕνα σκέτο ἀντικείμενο. Ἡ ἐπιχείρηση, στὴν ὁποία θὰ ἐργαζόταν, δὲ θὰ τὸν ἐνδιέφερε ποσῶς καὶ οὔτε καὶ θὰ ἀπέδιδε τὴν παραμικρὴ σημασίαν στὸ ζήτημα τῆς συμμετοχῆς. Ἡ δεύτερη δυνατότητα θὰ συνίστατο στὸ ὅτι θὰ ἦταν σὲ θέση μὲ τὶς ἀποταμιεύσεις του νὰ γίνῃ συνεταῖρος μιᾶς ἐπιχειρήσεως ὁποιοῦδήποτε τύπου—τότε ταυτόχρονα καὶ αὐτόματα θὰ συμμετεῖχε στὴ διεύθυνση τῆς ἐπιχειρήσεως.

"Ἐτσι, παρουσιάζεται τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς υπάρχουσας

τάξεως. Τὸ αἴτημα τῆς συνδιαμορφώσεως τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τούτων ἐργαζόμενους χωρὶς ὑλικὴ συμμετοχὴ τῶν ἴδιων στὶς ἐπιχειρήσεις βρίσκεται ἀναμφίβολα σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ αὐτῆς τῆς τάξεως, πού συνδέει τὸ δικαίωμα ἰδιοκτησίας μὲ τὸ δικαίωμα τῆς διαθέσεώς της. Ἄλλὰ ἡ ὀριστικὴ κρίσις δὲν μπορεῖ προφανῶς νὰ ἐξαρτᾶται μόνο ἀπὸ τέτοιες ἀπόψεις νομικῆς φύσεως, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὸ ἐρώτημα, ἂν τὸ δικαίωμα αὐτὸ κἀνὴ τὴν οἰκονομία ἀγορᾶς ἀνίκανη νὰ λειτουργήσῃ ἢ ὄχι. Ἡ οἰκονομία ἀγορᾶς γιὰ τὸν οἰκονομολόγο δὲν εἶναι μία κατηγορία δικαιωμάτων, μὰ ἓνα σύστημα διευθύνσεως: τὸ ἀντίθετο πρὸς τὴν διοικητικὴν οἰκονομία σύστημα αὐτορρυθμίσεως. Φυσικὰ, ἓνα δικαίωμα συμμετοχῆς ἰσχυρῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων θὰ συνεπάγετο τὸν κίνδυνο, ὅτι τῆ θέσῃ τῆς αὐτοῦπεύθυνης ἐπιχειρηματικῆς διευθύνσεως θὰ ἔπαιρνε μία διοικητικοοικονομικὴ διέθυνση. Ἄλλὰ κανεὶς δὲν θὰ βρεθῆ νὰ ἰσχυρισθῆ πὼς ἓνα δικαίωμα συμμετοχῆς τῶν ἐργατῶν στὶς κατέκαστες ἐπιχειρήσεις θὰ ἦταν ἀσυμβίβαστο μὲ τὴ λειτουργία τῆς ἀγοραίας οἰκονομικῆς διαδικασίας. Δὲν εἶναι γιὰ κανένα λόγο, ἐπειδὴ, ἐξαιρουμένης τῆς περιπτώσεως μοντερνοποιήσεως, μὲ μερικὲς ἀπολύσεις ἐργατῶν, τὸ συμφέρον τοῦ ἐπιχειρηματία καὶ τὸ συμφέρον τοῦ ἐργάτη σὲ μιὰν ἀνταγωνιστικὴν τάξην βαδίζουν παράλληλα. Ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ ἂν καὶ κατὰ πόσον εἶναι δυνατὸν νὰ βρεθῆ μία ρύθμιση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ ἀναγκαῖες γιὰ τὴν Διεύθυνση τῆς ἐπιχειρήσεως ἀποφάσεις—στὴν περίπτωσιν τῆς συμμετοχῆς καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῶν ἐργαζομένων—θὰ παίρνωται τὸ ἴδιο γρήγορα καὶ ἀπρόσκοπτα, ὅπως καὶ χωρὶς αὐτή. Οἱ ἐνδοιασμοὶ τῶν ἐπιχειρηματιῶν στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι εὐλογοί, μὰ πρόκειται στὸ σύνολο μᾶλλον γιὰ ἓνα ζήτημα πρακτικῆς δοκιμῆς. Ἄλλοι θὰ ἐπιτύχῃ, ἄλλοι θὰ ἀποτύχῃ, ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ δοκιμασθῆ βαθμηδὸν καὶ μὲ πλήρη ὁμοφωνία τῶν δύο μερῶν καὶ ὄχι μὲ πολιτικὸ ἐξαναγκασμό.

Τελικὰ, λοιπόν, καταλήγουν οἱ σκέψεις μας — ἔστω καὶ ὑπὸ μερικὴ ἔποψη — σὲ θετικὴ κρίσιν. Μὰ δὲν θὰ πρέπει νὰ ξεχνᾶμε, ὅτι τὸ κύριον μέλημα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς δὲν εἶναι ἡ πραγματοποίησις μιᾶς οἰκονομικῆς Δημοκρατίας, πού θεμελιακὰ δὲν μεταβάλλει τίποτα στὴν ὑπάρχουσα κατάστασιν τοῦ quasi — μονοπωλίου, ἀλλὰ ἐκείνης, πού παραμερίζει τὸ ἴδιο.

Τὸ quasi - μονοπώλιον συνίσταται στὴν πλεονεκτικὴν θέσιν, πού ἐξασφαλίζει ἢ κατοχὴν τῶν μέσων παραγωγῆς τοῖς ἰδιοκτῆτες των ἀπέναντι ὅλων αὐτῶν, πού δὲν τὰ κατέχουν. Φυσικὰ κανένας δὲν μπορεῖ νὰ κἀνὴ χωρὶς τὸν ἄλλον. Καὶ ὁ καπιταλιστὴς χρειάζεται τὸν ἐργάτη. Μὰ αὐτὸ δὲν λέει καὶ πολλὰ. Γιατί ὁ καπιταλιστὴς κατέχει βασικὰ τὴν ἰσχυρότερην θέσιν: μπορεῖ νὰ «περιμένῃ», χωρὶς νὰ ἀπειληθῆ ἢ φυσικὴν του ὑπαρξίν, ἐνῶ ὁ ἐργάτης πιέζεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ κλείσῃ μιὰ σύμβασιν ἐργασίας, ὅποιοι καὶ νὰ εἶναι οἱ ὅροι της. Αὐτὴ εἶναι ἡ σκέπη ἀλήθεια, πού δὲν κλονίζεται οὔτε καὶ στὴν περίπτωσιν, πού ἡ ζήτησις ἐργασίας εἶναι μεγάλη, ἢ προσφορὰ της λιγοστὴ καὶ συνεπῶς ὁ μισθὸς ὑψηλός. Πρόκειται γιὰ ζήτημα ἀρχῆς καὶ ὄχι γιὰ περισσότερο ἢ λιγώτερον τυχαῖες καταστάσεις τῆς ἀγορᾶς. Καὶ — κατ' ἀρχὴν — τότε

μόνο θα διαλυόταν τὸ quasi-μονοπώλιο, ἂν καὶ ὁ ἐργάτης μπορούσε νὰ «περιμένῃ», δηλ. ἂν εἶχε καὶ αὐτὸς περιουσία — τόση τουλάχιστον, ὅση εἶναι ἀναγκαία γιὰ νὰ τοῦ ἐξασφαλίζῃ σὲ δύσκολους καιροὺς ἓνα «ἀποκούμπι», καθὼς καὶ τὴν ἀνεξαρτησία, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ μπορῇ, πραγματικά ἐλεύθερος, δηλ. μὲ ἴσους ὄρους, νὰ διαπραγματεύεται.

Ρωτώντας ποιὸς δρόμος ὑπάρχει πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, θὰ πρέπει νὰ ἐξαιρέσουμε τὰ σχεδὸν ἐπαναστατικά μέσα τῆς ἀνακατανομῆς τῆς ἰδιοκτησίας. Μιὰ τέτοια ἀνακατανομή ὑπῆρξε καὶ ὑπάρχει πρακτικά μόνο στὸν τομέα τῆς γεωργίας, ὅπου μιὰ ριζικὴ μεταρρύθμιση τοῦ ἐδάφους διαλύει τὶς μεγαλοἰδιοκτησίες καὶ τὶς μετατρέπει σὲ πολλὰ μικρὲς. Σὲ κάθε ἄλλη περίπτωση περιουσία σχηματίζεται — ὅπως καθένας ξέρει — μόνο μὲ ἀποταμίευση ἐνὸς μέρους ἀπὸ τὸ εἰσόδημα καὶ ἐπειδὴ αὐτὸ γίνεται σιγὰ-σιγὰ, θὰ πρέπει νὰ δοῦμε τὸ πρᾶγμα μακροχρόνια. Σχηματισμὸς περιουσίας ἀπὸ τὸ εἰσόδημα ἀπαιτεῖ δύο πράγματα : τὸ εἰσόδημα πρέπει νὰ εἶναι τόσο μεγάλο, ὥστε νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ βάλῃ στὴν πάντα κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ «δραχμὴ ἀνάγκης», καὶ ἀπ' αὐτὸ τὸ εἰσόδημα πρέπει νὰ σχηματισθῇ πραγματικά περιουσία — μιὰ δεύτερη προϋπόθεση, πού δὲν ἀφορᾷ πιά τὸ ὕψος τοῦ μισθοῦ, μὰ τὴ χρησιμοποίησή του. Βλέπουμε λοιπόν: ὑψηλοὶ μισθοὶ μονάχα δὲν λύνουν τὸ πρόβλημα. Φυσικὰ συντελοῦν ὥστε νὰ εἶναι οἱ ἄνθρωποι περισσότερο εὐχαριστημένοι ἀπὸ ὅ,τι στὴν περίπτωσι χαμηλῶν μισθῶν, καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργατικῶν ἐνώσεων δὲν φαίνεται νὰ ζητᾷ καὶ τίποτε περισσότερο. Ὅ,τι ὅμως ἐπιδιώκει ὁ ἐργάτης, ὅπως κατὰ βᾶθος καὶ κάθε ἄνθρωπος, πού θέλει νὰ εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἰδεολογικὸ δεσμό, εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς ἀστικῆς ζωῆς, δηλ. περιουσίας.

Αὐτὸ ἀμφισβητεῖται ἀπὸ πολλοὺς. Λένε, πὼς ἡ ἐπιδίωξι περιουσίας δὲν εἶναι ὅμοια στὸν ἐργάτη ὅπως στὸν ἐπιχειρηματία. Γιατὶ ἐνῶ ὁ τελευταῖος ἐντείνει τόσο περισσότερο τὶς δυνάμεις του, ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τὸ κέρδος του, ὁ ἐργάτης, τουναντίον, ἀντιδρᾷ, ἅμα ὁ μισθὸς του φτάσῃ ἓνα ὠρισμένο ὕψος, πολλὰς φορές, ἀντίθετα : ἡ προσφορὰ ἐργασίας μικραίνει ἢ γιατί ὁ γιός, τώρα πού ὁ πατέρας βγάζει πολλὰ, πηγαίνει σὲ κάποια τεχνικὴ σχολή, ἢ γιατί ἡ μητέρα ἐγκαταλείπει τὸ ἐπάγγελμα της, πού ἐξασκοῦσε μέχρι τώρα, ἢ γιατί, τέλος, ὁ πατέρας ἀρνεῖται νὰ κάνῃ μιὰ δεύτερη ἀπασχόλησι ἢ ὑπερωρίες. Ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἀπόκτησι περιουσίας, λοιπόν, στοὺς ἐργάτες, ὅπως καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους, ἔχει τὰ ὅριά της. Ἀκριβῶς ἐξεταζόμενη ἡ διαπίστωσι αὐτὴ δὲν εἶναι σωστή. Γιατὶ ἡ ἀχαλίνωτη ἐπιδίωξι περιουσίας εἶναι ἓνα πρᾶγμα· ὁ πῶτος τῆς περιουσίας ἓνα ἄλλο. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἐλεύθερο καιρὸ καὶ ὅμως, ἂν τὸ ἐπιτρέπη τὸ εἰσόδημα, νὰ σχηματίζῃ καὶ περιουσία, καὶ θὰ πρέπει τελικὰ νὰ μὴ λησμονοῦμε καὶ τὴν ψυχολογικὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος. Δὲν ἐπιδιώκει κανεὶς τὴν ἀπόκτησι περιουσίας μονάχα χάρις στὰ ὑλικά πλεονεκτήματα, πού παρέχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὸ ἱκανοποιεῖται καὶ ἡ ἰδεώδης ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἰδιοκτησία, ἢ ἀνάγκη νὰ ἔχῃ κάτι δικό του.

Τὸ πρῶτο καθήκον τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς, ἔπειτα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε,

καθίσταται φανερό. Θά πρέπει, πρώτα, νά ανεβάσῃ τοὺς μισθοὺς ὅσο εἶναι τοῦτο δυνατόν, δηλαδή χωρὶς κίνδυνο τῆς συνολικῆς οἰκονομίας καὶ ἐπομένως καὶ τῶν ἰδίων τῶν μισθωτῶν. Καὶ θά πρέπει—κατὰ δεύτερο λόγο—νά διευκολύνη ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο τὸν σχηματισμὸ περιουσίας ἀπὸ τὸ εἰσόδημα. Πρὸ 100 ἐτῶν θά ἦταν ἓνα τέτοιο πρόγραμμα οὐτοπιστικόν. Σήμερα, ἡ αὐξηση τῆς παραγωγικότητος καὶ συνεπῶς καὶ ἡ ἀνύψωση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου καθιστᾷ δυνατὴ τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ. Ἄς δοῦμε ἀπὸ κοντὰ αὐτὸ τὸ διπλὸ καθῆκον.

Τὸ ζήτημα τῶν αἰτίων, πού συγκαθορίζουν τὸ ὕψος τοῦ μισθοῦ παρουσιάζεται στὴν πραγματικότητα πολυπλοκώτερο ἀπὸ ὅ,τι τὸ φαντάζεται ὁ ἀμύητος στὰ οικονομικά. Ἄλλὰ γιὰ τὴ δική μας θεώρησιν, πού τὴν ἐπιχειροῦμε ἔχοντας στραμμένον τὸ βλέμμα μας στὴ μακροχρόνια ἐξέλιξιν, εἶναι ἀρκετὸ, ἂν ποῦμε μονάχα λίγα βασικὰ πράγματα. Ἄμεσα ὁ ἀγῶνας γιὰ τὸ ὕψος τοῦ μισθοῦ διεξάγεται—πρᾶγμα, πού ζοῦμε κάθε μέρα—στὸ πλαίσιον διαπραγματεύσεων μεταξὺ ἐργατικῆς συνμοσπονδίας καὶ ἐνώσεως ἐργοδοτῶν. Καὶ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως σὰ νὰ πρόκειται γιὰ ἓνα καθαρὸ ζήτημα ἰσχύος καὶ ὄχι γιὰ πραγματικοὺς οικονομικοὺς παράγοντες, πού μολοτοῦτο δὲν παύουν νὰ ὑπάρχουν. Ἄμεσα ἀκόμα βλέπουμε νὰ ἐκτραχηλίζεται ἡ διαμάχη τῶν ἀντιθέτων συμφερόντων. Νὰ ξεσπάῃ ἓνας ἀνοικτὸς ἀγῶνας ἀνάμεσα στὶς δύο παρατάξεις, στὸν ὁποῖο τὸν πιὸ σπουδαῖο ρόλο παίζει ἡ λεγόμενη «διάρκεια ἀντοχῆς», πού ἐξαρτᾶται μὲ τὴ σειρά τῆς τόσο ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἰσχύ τῶν ἀντιμαχομένων, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ἐπιζήμιον ἢ ἐπικερδὲς μιᾶς ἀπεργίας. Ἐμμεσα ὅμως μᾶς ἀποκαλύπτονται οἱ οἰκονομικοὶ παράγοντες σὲ ὅλην τὴν διαύγειαν, ἅμα ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὶς ὀργανώσεις καὶ διερωτηθοῦμε, ποῖο πρᾶγμα, τελικὰ, εἶναι ἐκεῖνον, πού καθορίζει μακροχρόνια τὸ ὕψος τοῦ μισθοῦ. Εἶναι, ὅπως παντοῦ στὴν οἰκονομία, ἡ σχέση προσφορᾶς καὶ ζητήσεως, πού καθορίζει τὴν τιμὴν, ἐδῶ τὸν μισθὸν καὶ τὸ ἡμερομίσθιον. Ὅταν αὐξάνεται ἡ ζήτησιν ἐργασίας ταχύτερα ἀπὸ ὅ,τι ἡ προσφορὰ, τότε ἀνέρχεται ὁ μισθός, στὴν ἀντίθετη περίπτωσιν κατέρχεται.

Ἄλλὰ καὶ ὅ,τι κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν ζήτησιν ἐργασίας, καθὼς καὶ πίσω ἀπὸ τὴν προσφορὰ τῆς, μπορούμε νὰ τὸ διαπιστώσουμε μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβειαν. Ἡ ζήτησιν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν αὐξηση τῆς παραγωγῆς σὲ μία οἰκονομία, δηλαδή ἀπὸ τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπενδύσεων, πού σκοπεύουν νὰ κάνουν οἱ ἐπιχειρηματίες—πού καὶ αὐτές, μὲ τὴν σειράν τους, ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν προοπτικὴν κέρδους καὶ σὲ γενικὰς γραμμὰς, μπορούμε νὰ ποῦμε, ὅτι ποτὲ μέχρι σήμερα δὲν ὑπῆρξε ἓνα τέτοιο οἰκονομικὸ σύστημα, πού νὰ δίνει τόσες δυνατότητες ἀναπτύξεως ὅσο τὸ καπιταλιστικόν. Ἄν ξεκινήσουμε τώρα ἀπὸ ἓναν ὠρισμένον ρυθμὸν αὐξήσεως τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, τότε ὁ μισθὸς ἐξαρτᾶται προφανῶς ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε προσφορὰν ἐργασίας καὶ οἱ μεταβολὲς αὐτῆς τῆς προσφορᾶς εἶναι ἐκεῖνον, πού ἔδωκε καὶ δίνει ἀφορμὴν σὲ αἰσιόδοξες ἢ ἀπαισιόδοξες διαπιστώσεις καὶ προγνώσεις. Ὁ Ἄ. Σμιθ ἦταν αἰσιόδοξος, ἀλλὰ οἱ διάδοχοί του κάτω ἀπὸ τὶς ἐντυπώσεις τῆς ἐποχῆς τοῦ διετύπωσαν τὸν λεγόμενον «σιδερένιον μισθωτικὸν νόμον», σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον οἱ μισθοὶ

δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ξεπεράσουν τὸ κατώτατο ὄριο συντηρήσεως, ἐπειδὴ ὁ πληθυσμὸς σὲ κάθε βελτίωση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ἀντιδρᾷ μὲ τεράστια αὐξηση καὶ ἀσκεῖ ἔτσι πτωτικὴ ἐπίδραση πάνω στὸ μισθό.

Ἡ πείρα μᾶς ἔδειξε, πὼς δὲν ὑπάρχει ἓνας τέτοιος νόμος καὶ θὰ κά-
νουμε καλὰ νὰ ἀναμνηστοῦμε πὼς ἡ κατάσταση τὸν 19ο αἰῶνα καὶ εἰδικώ-
τερα στὸ πρῶτο ἡμισὺ του, ἦταν μίᾳ μοναδικῆ ἐξαιρεση. Ὁ πληθυσμὸς,
πράγματι, αὐξήθηκε ταχύτερα ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη φορά, μὰ τοῦτο ὀφει-
λόταν μόνο στὴν ἱστορικὰ, χωρὶς προηγούμενο ὑποχώρηση τῆς θνησιμότη-
τος, ποῦ ἦταν ἡ συνέπεια τῶν προόδων τῆς ἐπιστήμης. Ὅχι λιγώτερο ση-
μαντικὸ—καὶ ὅπως ξέρουμε καὶ γιὰ τὴν γοργότατη ἀνάπτυξη τοῦ καπι-
ταλισμοῦ ἀποφασιστικὸ—ἦταν καὶ τὸ γεγονός τῶν ἐκτεταμένων μετακινήσεων
πληθυσμῶν στὸ ἐσωτερικὸ, ποῦ ὀφειλόμενες στὴ διάλυση τῆς παληᾶς ἀγροτι-
κῆς τάξεως, κατέκλυζαν τὶς πόλεις καὶ τὶς βιομηχανίες καὶ ἔρριχναν τοὺς μι-
σθοὺς. Τοῦτο εἰπώθηκε γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸ φιλελεύθερο σοσιαλιστὴ
F. Oppenheimer (1864—1943), ποῦ πίστευε, πὼς, ἂν μὲ μεγαλόπνοες ἀγρο-
τικὲς μεταρρυθμίσεις φραζόταν ἡ πηγὴ τόσο αὐτῶν τῶν ἐσωτερικῶν μετακι-
νήσεων, ὅσο καὶ τῆς πιεστικῆς προσφορᾶς στὴ βιομηχανικὴ ἀγορὰ ἐργα-
σίας, θὰ ἐξαφανίζοταν τὸ quasi—μονοπώλιο καὶ ὁ καπιταλισμὸς θὰ μεταβάλ-
λετο σὲ μίᾳ ιδεώδη οἰκονομία ἀγορᾶς, στὴν ὁποία θὰ ὑπῆρχαν ἴσες δυνατό-
τητες ἀναπτύξεως γιὰ ὅλους. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐσωτερικὴ μετακίνηση πλη-
θυσμῶν ἔλαβε χώρα μονάχα μίᾳ φορά, καὶ μολονότι φυσικὰ μὲ τὶς προόδους
τῆς τεχνικῆς στὸ γεωργικὸ τομέα πάντοτε χάνουν μερικοὶ τὴν ἐργασία τους
καὶ ἀναγκάζονται νὰ στρέφονται πρὸς τὴ βιομηχανία, ἐν τούτοις, αὐτὸ ἔχει
ποσοτικὰ ἐλαχίστη σημασία. Πάντως ἡ βιομηχανία μπόρεσε νὰ ἀπορροφήσῃ
τὴν ἀσυνήθιστα μεγάλη προσφορὰ ἐργασίας στὸν 19ο αἰῶνα καὶ ἐπειδὴ ταυ-
τόχρονα μὲ τὴν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς παραγωγῆς,
λόγω τῆς τεχνικῆς προόδου, αὐξανόταν τεράστια καὶ ἡ παραγωγικότητα,
δηλαδὴ ἡ παραγωγή κατὰ κεφαλὴ, καλλιτέρευε ἤδη τὸν 19ο αἰῶνα συνεχῶς
τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο. Μὰ καὶ στὸν 20ο αἰῶνα συνεχίστηκε αὐτὴ ἡ βελτίωση
καὶ ἔτσι — ὅσον ἀφορᾷ τὸν πραγματικὸ μισθὸ — δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀμφι-
βολία, ὅτι ὀλίγο κατ' ὀλίγο, δίπλα στὴ διαρκῆ καλυτέρευση τῶν ὄρων δια-
βίωσης, καθίσταται δυνατὸς καὶ ὁ σχηματισμὸς περιουσίας ἐκ μέρους τῶν
ἐργατῶν.

*Ἔτσι, λοιπόν, ἡ προοπτικὴ μᾶς πολιτικῆς, ποῦ θὰ ἤθελε νὰ διευκολύνῃ-
τοὺς ἐργάτες νὰ ἀποκτήσουν ἰδιοκτησία, δὲν παρουσιάζεται δυσμενῆς. Ἀλλὰ
δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑπερτιμήσουμε τὴ σημασία αὐτῶν, ποῦ διαπιστώσαμε
μέχρι τώρα. Ὅτι ὁ πραγματικὸς μισθὸς αὐξάνεται δὲν συνεπάγεται καὶ κάποια
μεταβολὴ στὴ σχέση διανομῆς τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος μεταξὺ τῶν δύο με-
γάλων κατηγοριῶν, τῶν μισθωτῶν καὶ τῶν εἰσοδηματιῶν κερδῶν. Πράγματι,
τὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς τῶν μισθῶν στὸ συνολικὸ κοινωνικὸ προϊόν δείχνει,
μακροχρόνια, μίᾳ ἀξίωσημείωτη σταθερότητα. Μὰ οὔτε καὶ στὴν κατάσταση
τῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας σημειώθηκαν αἰσθητὲς ἀλλαγές. Παρὰ ταῦτα θὰ πρέ-
πει νὰ θεωρήσουμε τὴν ἄνοδο τῶν μισθῶν σὰν μίᾳ ἐπιτυχία. Γιατὶ μὲ τὸν

αυξανόμενο ρυθμό μονοπωλιοποιήσεως τῆς οἰκονομίας μας ἀναμένετο μᾶλλον ἐλάττωση παρά αὔξησις τοῦ ποσοστοῦ τῶν μισθῶν ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος. Τὸ γεγονός τῆς διαρκοῦς ἐξυψώσεως τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ὄλων τῶν μελῶν τῆς οἰκονομικῆς κοινωνίας εἶναι, συνεπῶς, ἀδιάφυστο. Ἀναφορικὰ μὲ τοὺς μισθοὺς ἡ ἐξύψωσις τοῦ ἐπιπέδου διαβιώσεώς τους δὲν συντελεῖται αὐτόματα. Κατὰ πρῶτο λόγο οἱ ὀνομαστικοὶ μισθοὶ εἶναι λιγώτερο ἐλαστικοί, ἀπὸ ὅ,τι οἱ τιμές, καὶ σὲ περιόδους αὐξανόμενων τιμῶν — ὅπως συμβαίνει σὲ περιπτώσεις ραγδαίου ρυθμοῦ αὔξεσεως τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος — μένουν πίσω. Ἀλλὰ καὶ κατὰ δεύτερο λόγο δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο πῶς καὶ πρὸς χάριν τοῦ ἐπιδραῖ ἡ τεχνικὴ πρόοδος. Ὅπωςδήποτε κατεβάζει τὰ ἔξοδα παραγωγῆς κατὰ τεμάχιο καὶ ἂν αὐτὸ ὀδηγήσῃ σὲ ἀντίστοιχες μειώσεις τιμῶν, τότε ἡ τεχνικὴ πρόοδος ὠφελεῖ ὅλους. Ἄν πάλι οἱ τιμές δὲν μεταβληθοῦν, τὸ μειωμένο κόστος μπορεῖ νὰ ἀντισταθμιστῇ καὶ μὲ ἄλλο τρόπο: μὲ μιὰν ἀνάλογη αὔξησις τοῦ εἰσοδήματος ἢ μὲ μιὰ σύντμησις τοῦ χρόνου ἐργασίας. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀρχίζει ἓνας νέος ἀγῶνας γιὰ τὸ ποιὸς θὰ καρπωθῇ τὴν φορὰ αὐτὴ τὸ κύριο ὄφελος τῆς παραγωγικότητος. Ἔτσι εἶναι κίόλας ἀρκετὰ δύσκολο νὰ μπορέσουμε νὰ κρατήσουμε τὸ ποσοστὸ τοῦ ἐργατικοῦ εἰσοδήματος στὸ συνολικὸ εἰσόδημα μονάχα σταθερὸ — πόσο μᾶλλον νὰ τὸ αὔξῃσουμε σὲ βάρος τοῦ περιουσιακοῦ εἰσοδήματος.

Ὅμως μ' ὅλα αὐτὰ βρισκόμαστε στὸ ζήτημα τοῦ ὕψους τοῦ μισθοῦ, πού μονάχο δὲν λύνει τὸ πρόβλημα. Μάλιστα πολλοὶ ἀμφισβητοῦν, ἂν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς γενικῆς οἰκονομίας εἶναι ἐπιθυμητὸ νὰ ὑψώσουμε τοὺς μισθοὺς, ὅσο παίρνει. Διαρκῆς αὔξησις τοῦ εἰσοδήματος ἀπαιτεῖ καὶ διαρκῆ ἀποταμίευσιν καὶ ἂν οἱ μισθοὶ ἀνεβαίνουν σὲ βάρος τῶν κερδῶν — ἔτσι λένε — ἡ κύρια πηγὴ τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου, δηλ. τὸ κέρδος μικραίνει. Ἔτσι ὁμως βρίσκεται σὲ κίνδυνον ἡ παρατέρα αὔξησις τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καὶ μαζί μ' αὐτὴ καὶ ἡ προοδευτικὴ βελτίωσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου.

Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα στηρίζεται προφανῶς στὴ σιωπηρὴ προϋπόθεσις, ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν μισθῶν δὲν ἀποταμιεύεται, μὰ καταναλώνεται, ὅτι δηλ. ὁ μισθὸς δὲν συντελεῖ στὸ σχηματισμὸ κεφαλαίου. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ὡς τὸ σημεῖο αὐτὸ φτάσανε καὶ οἱ δικές μας σκέψεις. Γιατὶ τὸ καθῆκον μας νὰ βοηθήσουμε τὸν ἐργάτη νὰ γίνῃ ἰδιοκτῆτης δὲν εἶναι — ὅπως γνωρίζουμε — μονάχα ἡ ἐξασφάλισις ἑνὸς ἐπαρκοῦς μισθοῦ, μὰ καὶ μιὰ κατάλληλη χρησιμοποίησις τοῦ εἰσοδήματός του, ὄχι ἡ πλήρης ἀνάλωσις του, μὰ ὁ σχηματισμὸς περιουσίας. Κοινωνικὸ αἶτημα, λοιπόν, καὶ οἰκονομικὴ ἀναγκαιότητα βαδίζουν παράλληλα. Ἄν ὁ σχηματισμὸς περιουσίας γίνεται μὲ τὸ μισθὸ, τότε πέφτει καὶ τὸ ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς ὑψώσεως τῶν μισθῶν σὲ βάρος τῶν κερδῶν.

Πῶς δαπανᾶνε οἱ ἄνθρωποι τὸ εἰσόδημά τους εἶναι, φυσικὰ, μιὰ ἐντελῶς προσωπικὴ τους ὑπόθεσις καὶ οὔτε μποροῦμε νὰ ξέρουμε ἂν ἀποταμιεύουν πραγματικὰ. Ὅποιος εἶναι συνηθισμένος νὰ ζῇ κατὰ τὸν κανόνα «μεροδούλι - μεροφαί» δυσκολεύεται νὰ ἀκολουθήσῃ ἕναν ἄλλο, καὶ ἡ πολυδιαδεδομένη νοοτροπία νὰ περιμένη κανεὶς ὅλα ἀπὸ τὸ κράτος δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, πού

θὰ συντελοῦσε στὸ σχηματισμὸ περιουσίας ἀπὸ τὸ εἰσόδημα. Παρὰ ταῦτα ὁ,τι εἶναι σὲ θέση νὰ κάνη ἢ οἰκονομικὴ πολιτικὴ δὲν περιορίζεται μονάχα σὲ διαφώτιση καὶ συμβουλές. Δὲν λείπουν μόνο οἱ ψυχολογικὲς μὰ καὶ οἱ *θεμελιακὲς* προϋποθέσεις, πού εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ νὰ δημιουργήσῃ περιουσία καὶ ὁ «κοινὸς ἄνθρωπος», ἡ ὁποία νὰ ἐξωτερικεῖται — ἐφ' ὅσον ξεπερνάει σπίτι, κῆπο καὶ τραπεζικὸ λογαριασμὸ — καὶ σὲ συμμετοχὴ στὰ μέσα παραγωγῆς — ὄχι κατ' ἀνάγκη στὴ φάμπρικα, ὅπου ἐργάζεται, ἀλλὰ σὲ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐπιχείρηση. Οἱ μετοχές π.χ. δὲν εἶναι καθόλου κατάλληλα ἀξιόγραφα γιὰ τὸν «κοινὸ θνητό», μήτε καὶ μιὰ μεγάλη Τράπεζα εἶναι ὁ σύμβουλος, πού χρειάζεται. Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ μπορεῖ ἐδῶ νὰ κάνη ἀρκετά. Ἐνας δρόμος πρὸς τὴν συνιδιοκτησία εἶναι, φυσικά, καὶ ἡ συμμετοχὴ στὰ κέρδη τῶν ἐπιχειρήσεων, πού ἀφήνει ἀνέπαφο τὸ μισθὸ καὶ πού ὄχι μόνο συζητεῖται σήμερα ζωηρὰ μὰ καὶ πού δοκιμάζεται στὶς πιὸ διαφορετικὲς τῆς μορφές.

Ἄς ὑποθέσουμε τώρα, πὼς μιὰ τέτοια πολιτικὴ — ὅπως τὴν ἐκθέσαμε — ἀρχίζει νὰ ἐφαρμόζεται μὲ κάποιαν ἐπιτυχία. Μιὰ διαδικασίᾳ μπαίνει σὲ κίνηση, πού προχωρεῖ παραπέρα μονάχη τῆς. Ζεκινήσαμε ἀπὸ τὴ θέση, ὅτι τὸ ὕψος τοῦ μισθοῦ ἐξαρτᾶται, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀπὸ τὴ σχέση προσφορᾶς καὶ ζητήσεως στὴν ἀγορὰ ἐργασίας. Τὸ μέγεθος τῆς προσφορᾶς διαμορφώνεται στὸ μεγαλύτερο τῆς μέρος ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν. Στὴν πραγματικότητα ὁμως δὲν ἐξαρτᾶται μονάχα ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν προσωπικὴ *κατάσταση* ἐκείνων, πού προσφέρουν τὴν ἐργασία τους. Ὅποιος δὲν ἔχει ἓνα «ἀποκούμπι» ἀναγκάζεται νὰ δεχθῆ ὅποιοιδήποτε ὄρους· ἢ προσφορὰ του εἶναι ἀκαμπτη. Ὅποιος κατέχει, κάτι, ὅποιος π.χ. ἔχει δύο μέτρα καλλιεργήσιμης γῆς, βρίσκεται σὲ ἄλλη θέση. Εἶναι φυσικὰ δυνατὸ—καὶ ἡ πείρα τὸ δείχνει—ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἔχει ἓνα «ὑποστήριγμα», νὰ ἀρκεσθῆ μὲ ἓνα μικρότερο μισθὸ ἀπὸ τὸν πραγματικὸ, ἀντὶ νὰ κάνη χρῆση τῆς ἰσχυρῆς θέσεώς του μὲ τὸ νὰ μὴ προσφέρῃ τὴν ἐργασία του, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τοῦ δοθῆ μεγαλύτερος μισθός. Στὴν πραγματικότητά οὔτε ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτύχη τίποτα, ἂν ἦταν ὁ μοναδικός—ἢ καὶ μερικοὶ ἄλλοι ἀκόμα—πού βρίσκεται στὴν πλεονεκτικὴ αὐτὴ θέση, ἐπειδὴ ὁ μισθός θὰ καθορίζοταν ἀπὸ τὴν προσφορὰ ἐργασίας τῆς μεγάλης μάζας τῶν ἀκτημόνων ἐργατῶν. Ἡ κατάσταση ὁμως ἀλλάζει ριζικά, ἂν πάρουμε τὴν περίπτωσιν, πὼς *ὄλοι* οἱ ἐργάτες ἢ τὸ ὀλιγώτερο ἢ βαρύνουσα πλειοψηφία τους, βρίσκονταν σὲ μιὰ παρόμοια θέση. Τότε δὲν θὰ αὐξανόταν τὸ συνολικὸ τους εἰσόδημα—πλάϊ στὸ μισθὸ—μονάχα, ἐπειδὴ θὰ ἔπαιρναν μερικὸ τόκο ἢ λίγη ρέντα, μὰ καὶ γιὰτὶ καὶ ὁ ἴδιος ὁ μισθός θὰ ἐπαυξανόταν. Ὁ ἐργάτης θὰ γινόταν ἐκλεκτικώτερος. Θὰ ἀποδεχόταν ἐργασία μόνο μὲ καλὸ μισθὸ, διαφορετικὰ θὰ τὴν ἀπέκρουε. Ἡ προσφορὰ, πού ἦταν πρὶν ἀκαμπτη, ἐπειδὴ οἱ ἐργάτες δὲν εἶχαν τίποτα, θὰ γινόταν τώρα ἐλαστικὴ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὥρῶν ἐργασίας, πού προσφέρονταν μὲ βάση τὸν προηγούμενον μισθὸ, θὰ ἐλαττωνόταν ὄχι ἐπειδὴ θὰ μίκραινε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ ἴδιοι δὲν θὰ ἦσαν πιὰ πρόθυμοι νὰ ἐργασθοῦν μὲ τὸ μισθὸ αὐτό. Τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦταν, ὅτι ἡ ποσοστιαία συμμετοχὴ τῶν μισθῶν στὸ κοινωνικὸ προῖον θὰ αὐξανόταν — τῶν περιουσιακῶν εἰσοδημάτων

θά ἐλαττωνόταν — καί, μάλιστα ὄχι μονάχα ἐφήμερα, ὅπως γίνεται στίς ἀνυψώ-
σεις μισθῶν, πού ἐπιβάλλονται μέ δυναμικά μέσα, ἀλλά διαρκῶς.

Αὐτοί, λοιπόν, εἶναι οἱ οἰωνοί μᾶς πολιτικῆς, πού βάζει σάν σκοπό της μία
καλλίτερη διανομή εισοδήματος καί ἰδιοκτησίας. Ἄν περιοριστήκαμε ἐδῶ μόνο
στά ἄμεσα μέτρα τῆς εισοδηματικῆς πολιτικῆς, ὅμως δὲν θά πρέπει νά ξεχνοῦμε
πὼς ὑπάρχουν καί ἄλλοι τομεῖς τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, πού πετυχαίνουν
τὸ ἴδιο. Αὐτὸ ἰσχύει, ὅπως εἶναι εὐνόητο, γιὰ τὴ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ καί
εἰδικώτερα τὴ φορολογικὴ πολιτικὴ, μὰ ἰσχύει καί γιὰ τὴν κυκλικὴ πολιτικὴ,
μέ τὴν ὁποία θά ἀσχοληθοῦμε στὸ τελευταῖο μέρος. Σταθεροποιώντας τὴν
πορεία τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου ἐξασφαλίζει σὲ ὅλους ἀπασχόληση καί τακτικὸ
εἰσόδημα. Ἐξασφαλίζει ἀκόμα τὴ διατήρηση τῶν ἀποταμιεύσεων, πού σὲ
καιροὺς κρίσεων ἀναλώνονται. Καί μέ τὰ δύο ἐπηρεάζει τὴ διανομὴ τοῦ εἰσο-
δήματος καί τῆς ἰδιοκτησίας, ἀκόμα καί στὴν περίπτωσιν, πού δὲν τὸ ἐπιδιώκει
ἄμεσα. Ἄν πάρη κανεὶς ὅλα μαζί—αὐτὰ πού ἀποτελοῦν πραγματικότητα καί
αὐτὰ, πού φαίνεται πὼς θά ἔρθουν—τότε δὲν φαίνεται νά εἶναι οὐτοπιστικὴ
μία κατάστασις, στὴν ὁποία ἡ οἰκονομία ἀγορᾶς θά ἀξίζη τὸ ἐπίθετο
«κοινωνικὴ».

Ἐγκαταλείπουμε τώρα αὐτὸ τὸν εἰρμό τῶν σκέψεών μας. Φυσικὰ δὲν
τὸν κλείσαμε. Γιατί ὁ κύκλος τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος, ἐπεκτεινόμενος
πέρα ἀπὸ τὴν προβληματικὴ τοῦ quasi—μονοπωλίου, περιλαμβάνει τὸν τρόπο
ζωῆς τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, τὸ θεμελιωμένο πάνω στὸ γυμνὸ χρηματικὸ
πορισμὸ «οἰκονομικὸ του φρόνημα», τὴν ἀποξένωσιν ἀνάμεσα σὲ ἐπαρχία καί
πόλη, καί πολλὰ ἄλλα. Καί ἐπειδὴ ἡ κριτικὴ, πού γίνεται στὸ σημεῖο αὐτό,
δὲν ἀφορᾷ μονάχα τὸν καπιταλισμὸ, μὰ καί τὴν οἰκονομίαν ἀγορᾶς, ὅπως τὴν
ἐννοοῦμε ἡμεῖς, καί ἐπειδὴ ἔτσι προβάλλει γιὰ τὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ ἓνα
νέο πεδίο δράσεως, θά στρέψουμε τὴν προσοχή μας καί σ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ
τοῦ ζητήματος.

Κανεὶς δὲν ἰσχυρίζεται, πὼς ἡ ἐπιδίωξις εισοδήματος ἢ κέρδους εἶναι
ἀποδοκιμαστέα, μὰ καί κανεὶς δὲν ἀμφισβητεῖ, πὼς μπορεῖ νά ἐκφυλισθῇ.
Ἄλλὰ ἐκφυλίζεται μόνον ὅταν δίνεται ἡ κατάλληλη εὐκαιρία, δηλαδὴ πρὸ
πάντων στὴν περίπτωσιν τοῦ μονοπωλίου καί τοῦ quasi—μονοπωλίου, καί ὅσο
περισσότερο περιορίζονται αὐτὰ, τόσο στενώτερα γίνονται καί τὰ ὄρια, μέσα
στὰ ὁποία μπορεῖ νά ἀναπτυχθῇ μία ὑπέμετρη ἐπιδίωξις κέρδους. Ἔτσι, με-
τριάζεται κάπως καί τὸ πάθος, μέ τὸ ὁποῖο ὑποστηρίζεται ἡ ἀντίθετη ἀρχὴ
τοῦ οἰκονομεῖν, ἢ ἀρχὴ τῆς κοινῆς ὠφελείας. Πάλι ἔχουμε νά κάνουμε μέ μία
πολυσημάντη καί πολυχρησιμοποιημένη λέξι, μὰ θά περιοριστοῦμε μονάχα
στὸ ἀπλὸ γεγονός, πὼς μ' αὐτὴν ἐννοοῦμε μία οἰκονομικὴ δραστηριότητα,
πού δὲν προσανατολίζεται στὸ κέρδος. Λένε ὅτι ἡ θετικὴ της σημασία ἐγκτεται
στὸ γεγονός, πὼς ἀποσκοπεῖ μονάχα στὴν πρὸ τέλεια κάλυψη τῶν ἀναγκῶν.
Ἄλλὰ κέρδος καί κάλυψη ἀναγκῶν δὲν ἀλληλοαποκλείονται, γιατί—τουλάχιστον
στὴν περίπτωσιν τοῦ πλήρους συναγωνισμοῦ—ἡ πραγματοποίησις κέρ-
δους εἶναι τότε μόνον δυνατὴ, ὅταν ὁ παραγωγὸς ἐκπληρῶνῃ ταυτόχρονα καί

τήν ὑποχρέωση τῆς καλύψεως τῶν ἀναγκῶν. Μὰ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ὡς τέτοια χαρακτηρίζεται πραγματικὰ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη κέρδους. Ὅμως ἂς δοῦμε πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ τί προτερήματα δείχνει ἡ ἀρχὴ τῆς κοινῆς ὠφελείας.

Τὴν κοινοοικονομικὴ ἀρχὴ—ἔτσι θὰ τὴν ὀνομάσουμε—συναντᾶμε σὲ μιὰ σειρά ὀργανώσεων διαφορετικοῦ τύπου, ποὺ δὲν γνωρίζει—κατὰ τὴν ἰδέα—ἡ καπιταλιστικὴ οἰκονομία ἀγορᾶς, καὶ στὶς ὁποῖες τὸ κίνητρο τοῦ κέρδους εἶναι ἀνύπαρκτο. Ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς ἀντλεῖ τὸ σκοπὸ τῆς ἄμεσα ἀπὸ τὶς ἀνάγκες μιᾶς ἐντελῶς καθωρισμένης ὁμάδας προσώπων, ποὺ ἐπιδιώκει νὰ τὶς ἱκανοποιήσῃ ἀποκλείοντας τὶς ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις. Τὸ γνωστὸ παράδειγμα εἶναι ὁ καταναλωτικὸς συνεταιρισμός. Συνήθως μιὰ ἐπιχείρηση προσφέρει τὰ ἐμπορεύματά της σὲ ἓνα ἀνοργάνωτο καὶ ἀνώνυμο πλῆθος ἀγοραστῶν. Ἦταν συνεπῶς μιὰ σχεδὸν ἐπαναστατικὴ σκέψη, ὅταν ἡ ἐργατιὰ μὲ τὴν ἴδρυση καταναλωτικῶν συνεταιρισμῶν ἀνέλαβε στὰ ἴδια της τὰ χέρια τὸν ἐφοδιασμό της μὲ ἀγαθὰ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῶν καταναλωτῶν. Ἀπὸ ἐδῶ μεταπήδησε στὶς προβαθμίδες τῆς παραγωγῆς, δημιουργώντας μεγαλοεμπορικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ τεράστιες ἐκμεταλλεύσεις. Τὰ πράγματα δὲν ἦσαν διαφορετικὰ καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν της σὲ στέγη καὶ σ' αὐτὴ τῇ σειρά ἀνήκουν, τελικὰ, καὶ ἐργατικὲς Τράπεζες καθὼς καὶ ἀσφαλιστικὲς ἐπιχειρήσεις. Ὅλες αὐτὲς ξεπήδησαν ἀπὸ τὴν ἐπίδιωξη αὐτοβοηθείας τῶν ἐργατῶν, ὅλες συνέβαλαν οὐσιαστικὰ στὴ βελτίωση τῆς θέσεώς των, καὶ σ' αὐτὴ τὴν κίνηση ἀπεικονίζεται ἓνα διαφορετικὸ «οἰκονομικὸ στύλ» ἀπ' αὐτό, ποὺ ἐπικρατεῖ στὴν οἰκονομία ἀγορᾶς. Ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ συνειδητοποιήσουμε, πῶς οἱ δυνατότητες ὀργανώσεως τῶν καταναλωτῶν εἶναι περιορισμένες καὶ—ἀκόμα σημαντικώτερο—πῶς ἡ ἐξάπλωση αὐτῆς τῆς μορφῆς ὀργανώσεως σὲ ὀλόκληρη τὴν οἰκονομία, θὰ ἐσθμαιοῖ τὴν ὑποταγὴ τῶν ἀγοραστῶν σὲ γιγαντιαία μονοπώλια καὶ τελικὰ τὴ μεταμόρφωση τῆς οἰκονομίας ἀγορᾶς σὲ διοικητικὴ οἰκονομία. Ἔτσι, ἡ ἐνίσχυση τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως γιὰ τὴν βοήθεια τῶν ἀδυνάτων, ἀποτελεῖ, βέβαια, ἓνα σπουδαῖο μέλημα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ ὄχι σὲ ἀντικατάσταση, μὰ σὲ ὀλοκλήρωση τῆς καλύψεως τῶν ἀναγκῶν ἀπὸ τὴν ἀγοραῖα οἰκονομία. Ἡ ἀξιόλογη ἐπίδραση τῶν καταναλωτικῶν συνεταιρισμῶν ἔγκειτο ἀκριβῶς στὸ ὅτι συναγωνίζονταν τὸ μικροεμπόριο, ὅπως καὶ αὐτὸ μὲ τὴν σειρά του ἀνταγωνιζόταν μὲ ἐκείνους.

Εἶναι εὐεξήγητο, ὅτι καταβλήθηκαν πάντοτε προσπάθειες νὰ ἐπεκταθῇ ἡ συνεταιριστικὴ ἰδέα καὶ στὴν ὀργάνωση τῶν πωλητῶν. Ἔτσι ἐρχόμαστε στὸ δεύτερο εἶδος ὀργανώσεως, στὸν παραγωγικὸ συνεταιρισμό. Μόνον κατὰ τὸ ὄνομα συγγενεῦει μὲ τὸν πρῶτο. Τυπικὰ ἀποτελεῖ τὸ ἀντίποδό του. Ὅπως ὁ ἐργάτης, ὡς καταναλωτῆς, ὡς ἀγοραστῆς μὲ τὸν καταναλωτικὸ συνεταιρισμὸ ἐκτοπίζει τοὺς μέχρι τοῦδε προμηθευτὲς, τὸ μικροεμπόριο, ἔτσι καὶ μὲ τὴν ὀργάνωση τοῦ δικοῦ του παραγωγικοῦ συνεταιρισμοῦ, ὡς παραγωγός, δηλ. ὡς πωλητῆς τῆς ἐργασίας του, γίνεται ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοὺς μέχρι τοῦδε ἀγοραστῆς αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος, δηλαδὴ τὸν ἐπιχειρηματία. Ἀλλὰ μιὰ τέτοια σύγκριση εἶναι μονάχα ἐπιφανειακὴ, ὅταν μάλιστα ἡ ἰδέα τοῦ παρα-

γωγικού συνεταιρισμοῦ συμπεριλαμβάνει καὶ ὅλες ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις, στὶς ὁποῖες ὄχι μόνο δὲν ὑπάρχει καμμιά ἐχθρική διάθεση ἐναντίον τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρήσεως, μὰ καὶ βαθμηδὸν οἱ ἐργάτες γίνονται μέτοχοι καὶ συνιδιοκτῆτες τῆς. Ὅ,τι ἔχει σημασία εἶναι μονάχα τὸ γεγονός, ὅτι ἔτσι πρόκειται νὰ ἐξαφανισθῇ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ κεφάλαιο καὶ τὴν ἐργασία καὶ νὰ ἀρθῇ ἡ σχέση τῆς μισθοδοτικῆς ἐργασίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπαναστατικὴ σκέψη τοῦ παραγωγικοῦ συνεταιρισμοῦ, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὰ ἄλλα, ἐργάζεται τὸ ἴδιο γιὰ τὴν ἀνώνυμη ἀγορά, ὅπως καὶ μία ἰδιωτικὴ ἐπιχείρηση, ἐνῶ ἡ ἰδέα τοῦ καταναλωτικοῦ συνεταιρισμοῦ ἔχει σὰν περιεχόμενο ἓνα ἐντελῶς διάφορο τρόπο καλύψεως τῶν ἀναγκῶν. Ὁργάνωση τῆς παραγωγῆς μὲ ἄμεση βάση τὶς ἀνάγκες καὶ συνεταιριστικὴ συναρμογὴ ἐργασίας καὶ κεφαλαίου δὲν δείχνουν καμμιά ἀντιστοιχία, καὶ ὅπως οἱ ἰδέες, πάνω στὶς ὁποῖες στηρίζονται καὶ οἱ δύο τύποι ὀργανώσεως, βρίσκονται σὲ δύο τελείως ξεχωριστὰ ἐπίπεδα, ἔτσι λείπει ἀπὸ τὸν παραγωγικὸν συνεταιρισμὸν καὶ ὁ ἀναγκαστικὰ μὲ τὸν καταναλωτικὸν συνεταιρισμὸν συνδεδεμένος κοινωφελὴς σκοπὸς—ἢ ἂν δὲν λείπη ἐντελῶς, δὲν ἀποτελεῖ πάντως συστατικὸ στοιχεῖο του.

Εἶδαμε στὰ προηγούμενα, ὅτι ὁ βαθμιαίος παραμερισμὸς τοῦ quasi-μονοπωλίου θὰ ἐσῆμαινε ταυτόχρονα καὶ τὴν αὐξανόμενη συμμετοχὴ τῶν ἐργαζομένων στὴν παραγωγή, δηλαδή θὰ ἔδινε στὶς ἐπιχειρήσεις ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση, πού ὁ ἐξωτερικὸς τύπος θὰ παρέμενε ἀναλλοίωτος, τὸν χαρακτηριστῆρα παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν ἐπειδὴ τὸ κεφάλαιο de facto θὰ περνοῦσε σιγὰ-σιγὰ στὰ χέρια τους. Φυσικὰ δὲν θὰ ἐπρόκειτο γιὰ γνήσιους παραγωγικοὺς συνεταιρισμοὺς, γιατί κανένας λόγος δὲν θὰ ὑπῆρχε νὰ τοποθετοῦν οἱ ἐργαζόμενοι τὶς ἀποταμιεύσεις των ἀκριβῶς στὴν ἴδια τὴν ἐπιχειρήσή τους καὶ θὰ ἦταν μάλιστα σκοπιμώτερη—χάριν ἑνὸς εὐρύτερου διασκορπισμοῦ τοῦ κινδύνου—ἢ δημιουργία ἰδιαιτέρων ἰδρυμάτων ἐπενδύσεων, ὥστε νὰ ἀποκτοῦσε ὁ ἐργαζόμενος ἓνα μέρος τοῦ κεφαλαίου αὐτῶν τῶν ἰδρυμάτων, πού μὲ τὴν σειρά του θὰ ἀντιπροσώπευε ἓνα περιουσιακὸ στοιχεῖο τῶν ἄλλων ἐπιχειρήσεων. Μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο τὸ quasi-μονοπώλιο θὰ ἐκτοπιζόταν καὶ αὐτὸ μονάχα ἔχει σημασία. Ὅλοι σχεδὸν οἱ βιομηχανικοὶ παραγωγικοὶ συνεταιρισμοὶ ἀπέτυχαν μέχρι τώρα γιὰ διαφόρους λόγους, πού δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκθέσουμε λεπτομερῶς. Ὅταν ἓνας παραγωγικὸς συνεταιρισμὸς ἐπιτύχη πραγματικὰ τὸν σκοπὸν του, ἀρχίζει νὰ ἀντιτίθεται στὴν εἴσοδο νέων συνεταιρίων, δηλαδή ἀρχίζει νὰ μὴν ἱκανοποιῇ πιά τὸ βασικὸν ἀξίωμα νὰ μπορῇ νὰ γίνεταί μέλος τοῦ ὁποῖος θέλει νὰ πληρῶσῃ τὴν σχετικὴ εἰσφορά καὶ νὰ συνεργασθῇ μαζί του. Καὶ πρέπει νὰ τὸ κἀνῃ αὐτό, γιατί, ἐφ' ὅσον βρῆσκειται σὲ συναγωνισμὸν μὲ τὶς καπιταλιστικὰς ἐπιχειρήσεις, ἢ διαρκῆς προορροὴ ἑνὸς ἀριθμοῦ ἀπὸ τὴν μάζα τῶν ἐκεῖ ἀπασχολουμένων μισθοδοτουμένων ἐργατῶν πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς γίνεται ἀναπόφευκτη. Ἐτσι, μεταβάλλεται καὶ ὁ ἴδιος σὲ καπιταλιστικὴ ἐπιχείρηση. Μόνον ἡ γενίκευση τῶν παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν θὰ ἔκανε τοὺς καθέκαστους παραγωγικοὺς συνεταιρισμοὺς ἱκανοὺς νὰ λειτουργήσουν. Πάντως ὁ παραγωγικὸς συνεταιρισμὸς ὡς μεμονωμένη ὀργανωτικὴ μορφή, δὲν εἶναι ἡ πανάκεια τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος.

Ἄν δὲν ἔχουμε μονάχα τὸν τύπο ὑπ' ὄψη μας, μὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ συνεταιριστικὸ πνεῦμα, τότε θὰ πρέπει νὰ συμπεριλάβουμε, τελικά, καὶ ὅλες ἐκεῖνες τὶς προσπάθειες μιᾶς κοινωνικῆς εἰρηνεύσεως, πού ἔχουν γίνεи σὲ διάφορες ἐποχὲς ἀπὸ μεμονωμένες ἐπιχειρήσεις. Δὲν πρόκειται γιὰ τὰ ποικίλα μὲσὰ κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐντὸς τῆς ἐπιχειρήσεως, πού σήμερα εἶναι εὐρύτατα διαδομένα, ἀλλὰ γιὰ τὴν—ἀπὸ λόγους ἀρχῆς—διάθεση ἑνὸς μέρους τοῦ κέρδους γιὰ ἰδιωτικούς σκοπούς. Τὸ πιὸ περίφημο παράδειγμα ἀποτελοῦν τὰ ἐργοστάσια Zeiss στὴν Jena, πού μετατράπηκαν ἀπὸ τὸν E. Abbe ⁽¹⁾ (1840—1905) σὲ ἴδρυμα, τοῦ ὁποίου τὰ ἔσοδα διετίθεντο ὄχι μονάχα γιὰ τοὺς ἐκεῖ ἀπασχολομένους ἐργάτες, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἐπιστημονικούς καὶ κοινωνικούς σκοπούς ἐκτὸς τῆς ἐπιχειρήσεως. Αὐτὸ τὸ πρότυπο εἶχε ὑπ' ὄψη του καὶ ὁ ἐλεύθερος Σοσιαλισμός, μιὰ κατεύθυνση, πού ἀποκρούει κάθε γραφειοκρατικὴ κεντρικὴ διεύθυνση καὶ προτείνει τὴν ἐθνικοποίησιν μεγάλων ἐκμεταλλεύσεων—κυρίως τῆς βαρειᾶς βιομηχανίας—στὸ πλαίσιο μιᾶς ἀγοραίας οικονομικῆς τάξεως. Μ' αὐτὸ τὸ μέτρο θέλει νὰ λύσῃ ὄχι μόνον τὸ κοινωνικὸ ζήτημα ἀλλὰ καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ μονοπωλίου, δηλ. νὰ ἀποκλείσῃ κάθε δυνατότητα καταχρήσεως δυνάμεως, πού παρέχει ἢ κατοχὴ κεφαλαίου.

Ἄολόκληρο τὸ πεδίο οἰκονομικοπολιτικῆς διαμορφώσεως, πού μᾶς παρουσιάζεται ἐδῶ, χαρακτηρίζεται ὡς «κοινωνικὴ διαρθρωτικὴ πολιτικὴ», ὅσο ποικίλες καὶ νὰ εἶναι οἱ σχετικὲς προτάσεις, οἱ δυνατότητες μένουν, ὅπως εἶδαμε, περιορισμένες καὶ δὲν ἐπιτρέπεται—ἀπὸ περιέργεια δοκιμῆς—νὰ ἀπομακρυνθῆ κανεὶς ἀπὸ τὴ γενικὴ γραμμὴ, πού χαράξαμε παραπάνω. Σπουδαιότερος γιὰ τὴν κοινωνικὴ διαρθρωτικὴ πολιτικὴ εἶναι ὁ δεῦτερος κύκλος προβλημάτων, πού ξεπήδησε ἀπὸ τὸ αἶσθημα ἀνικανοποιήσεως ἀναφορικὰ μὲ τὸ σημερινὸ τρόπο ζωῆς καὶ πού μπορεῖ νὰ συνοψισθῆ στὸ αἶτημα μιᾶς ὑγιέστερης *χωρικῆς* κατανομῆς τῶν οἰκημάτων μας καὶ τῶν παραγωγικῶν μας ἐγκαταστάσεων. Κι' αὐτὸ ἐπίσης εἶναι ἓνα μέρος τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος, πού στὸ σύνολό του ἀφορᾷ ὀλόκληρη τὴ μοῖρα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου στὴν καπιταλιστικὴ ἐποχὴ. Γιατὶ ἡ ἀντίθεση ἐπαρχίας καὶ μεγαλουπόλεως εἶναι ἐκεῖνο, πού δίνει στὸ κοινωνικὸ ζήτημα τὴν εἰδικώτερη ὄψη του, καὶ ὁ συναθροισμὸς τῶν ἀνθρώπων στὴ μεγάλη πόλιν εἶναι αὐτό, πού ὀλοκληρῶνει τὴ διαδικασίαν τῆς ἰσοπεδώσεως καὶ μαζοποιήσεως. Μόνον σὲ μικρὲς κοινότητες μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ζῆσιν σύμφωνα μὲ τὴ φύσιν, μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ ἀναπτύξῃ—δίπλα στὴν κοινότητα—καὶ τὴν προσωπικότητά του, καὶ ὅ,τι ἰσχύει γιὰ ὅλους ἐμᾶς ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ βιομηχανικὸ ἐργάτη.

Γι' αὐτὸ μιὰ λελογισμένη διάταξις τοῦ χώρου ἀπαιτεῖ τὴν ἀποσυγκεντροποίησιν τῶν κατοικιῶν καὶ τῆς βιομηχανίας καὶ τὴν ἐκ νέου σύνδεσιν τοῦ

1) Καθηγητὴς στὴ Γιένα, διευθυντὴς τοῦ ἐκεῖ ἀστεροσκοπεῖου καὶ σημαντικὸς φυσικὸς ἐρευνητὴς. Ὅταν περιῆλθαν στὴν κατοχὴ του τὰ γνωστότατα ἐργοστάσια Τσάις, ἐφάρμοσε μιὰ σειρά κοινωνικοπολιτικῶν μέτρων, πού τὸν κατέστησαν διάσημο. Αὐτὸς εἶναι ὄχι μόνον ὁ ἐμπνευστὴς μὰ καὶ ὁ ἐφαρμοστὴς τῆς ιδέας τῆς συμβολικῆς καὶ ὕλικῆς συμμετοχῆς τῶν ἐργαζομένων στὶς ἐπιχειρήσεις (Κ.Σ.).

βιομηχανίες, πού ήταν αναγκασμένες νά καταφύγουν σέ έντελῶς ειδικευμένους ἐργάτες. Ἡ βιομηχανία, λοιπόν, πρέπει νά ἀποσυκεντρωποιηθῆ, ἐνῶ τὸ 19ο αἰῶνα οἱ μεγάλες ἐσωτερικὲς μετακινήσεις τῆς ἔρριξαν ἄπειρα ἐργατικὰ χέρια μπροστὰ στὶς πύλες τῆς.

Μ' αὐτὰ κλείνουμε τὸ δύσκολο τοῦτο κεφάλαιο. Δὲν ὑπάρχουν δυστυχῶς ἔτοιμες λύσεις γιὰ τὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ—πολύ λιγώτερο στὸ πεδίο τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος. Θὰ πρέπει νά ἀρκεστοῦμε στὸ νά φέρομε κάποια τάξη στὴν πληθώρα τῶν μελημάτων καὶ τῶν δυνατοτήτων, πού νά δείχνη στὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ τὴ γενικὴ κατεύθυνση. Καὶ θὰ πρέπει, τελικά, νά διαπιστώσουμε μὲ ἱκανοποίηση, πῶς γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς διαμορφώσεως τῶν μισθῶν καὶ τὸ ζήτημα τῆς κοινωνικῆς διαρθρωτικῆς πολιτικῆς ἐπικρατεῖ ὁμοφωνία μεταξύ τῶν ἐκπροσώπων ὄλων σχεδὸν τῶν κινήσεων, ἀπὸ τοῦ μετριοπαθοῦς Σοσιαλισμοῦ καὶ τῆς χριστιανικῆς κοινωνικῆς διδασκαλίας μέχρι τοῦ Φιλελευθερισμοῦ—ἀκόμα κι' ἂν δὲν βλέπουν ὄλοι τὸ πρόβλημα τοῦ quasi—μονοπωλίου μὲ τὴν ἴδια ὀξύτητα, ὅπως τὸ εἶδαμε ἐμεῖς.

4. Ἡ ρύθμιση τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως

α) Ἡ προβληματικότητα τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως

Ὅπως ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη εἶναι ἡ πολεμικὴ κραυγὴ τοῦ 19ου αἰῶνα, ἔτσι καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλεια τοῦ 20ου. Κοινωνικὴ ἀσφάλεια σημαίνει ἐξασφάλιση δυνατότητας ἐργασίας γιὰ τὸν καθένα. Τὸ ἐρώτημά μας εἶναι κατὰ πόσο εἶναι τοῦτο δυνατόν στὸ πλαίσιο τῆς ἀγοραίας οἰκονομικῆς τάξεως. Ὅπως θὰ δοῦμε, δὲν λειτούργει ἱκανοποιητικὰ ἡ οἰκονομία ἀγορᾶς. Ἐτσι, στὸ πεδίο αὐτὸ τὸ Κράτος δὲν περιορίζεται μονάχα στὸ σκέτο ἐπηρεασμὸ τῶν δεδομένων τῆς οἰκονομικῆς διαδικασίας—ὅπως στὰ ἄλλα ζητήματα, πού γνωρίσαμε—ἀλλὰ καὶ ἐπεμβαίνει διευθύνοντάς την.

Ἄς προσπαθῆσουμε νά προσανατολισθοῦμε. Πρόκειται γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεργίας. Ἡ ἀνεργία ὁμως δὲν ἀποτελεῖ ἐνιαῖο φαινόμενο. Γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νά ταξινομήσουμε τὰ διάφορα εἶδη τῆς. Ἐνα ὠρισμένο ποσοστὸ ἀνεργείας ὑπάρχει πάντα. Ἐπειδὴ οἱ προϋποθέσεις ἀλλάζουν ἀδιάκοπα, ὁ πληθυσμὸς, οἱ ἀνάγκες του, μὰ πρὸ παντὸς ἡ τεχνικὴ, ἡ οἰκονομία ἀναγκάζεται νά ἀναπροσαρμόζεται διαρκῶς στὰ νέα δεδομένα. Ἐδῶ θὰ περιορισθῆ ἡ παραγωγή, ἐκεῖ θὰ ἐπεκταθῆ, ἐδῶ χάνουν οἱ ἐργάτες τὴν θέση τους, ἐκεῖ βρίσκουν μία νέα, μὰ φυσικὰ περνάει μερικὸς χρόνος, ὥσπου νά γίνουν ὅλα αὐτά. Τὴν ἀνεργία, πού γεννιέται ἀπὸ τέτοιες ἀναπροσαρμογές τὴν ὀνομάζουμε friktionelle (1). Εἶναι φυσικὰ πρόσκαιρη καὶ εἶναι τόσο πιὸ μικρὴ, ὅσο περισσότερο εὐσύνοπτη εἶναι ἡ ἀγορὰ ἐργασίας καὶ ὅσο μεγαλύτερη ἡ κινητικότητα τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως.

1) Ὁ ὅρος προέρχεται ἀπὸ τὴ λατινικὴ λέξη «frictio»=τριβή. Ἑλληνικὰ θὰ τὴν ὀνομάζουμε στὰ παρακάτω «ἀνεργία ἐξ ἀναπροσαρμογῆς» (Κ.Σ.).

Ἄν ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὴν ἀνεργία ἐξ ἀναπροσαρμογῆς καὶ τὴν ἐποχικὴ ἀνεργία, σὰν λιγώτερο προβληματικὴς, σκοντάφτουμε σ' ἓνα τρίτο εἶδος τῆς, στὴν κυκλικὴ ἀνεργία. Τὴν γνωρίσαμε, ὅταν κάναμε λόγο γιὰ τὶς οἰκονομικὰς κρίσεις. Εἶναι ἡ ἀνεργία, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ὑφέση, ἡ ὁποία μεταδίδεται ἀπὸ κλάδο σὲ κλάδο καὶ γίνεται ἔτσι γενικὴ, ἡ ἀνεργία σὲ ἐποχὰς καταθλίψεως τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Ὁ παραμερισμὸς τῆς θὰ ἀπαιτοῦσε, προφανῶς, τὸν παραμερισμὸ τῶν αἰτίων, ποὺ ἐπιφέρουν τὴν ὑφέση καὶ ἐπειδὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ μονάχα ἓνα μέρος στὴ γενικὴ κίνησιν, μεταξὺ ὀρμητικῆς ἀνόδου κρίσεως καὶ καθόδου ἀποτελεῖ ἔτσι ἡ κυκλικὴ κίνησις, σὰν σύνολο, ἓνα γενικὸ πρόβλημα. Ὅχι λοιπὸν μέτρα κατὰ τῆς ἀνεργίας θὰ ἦταν ἀπαραίτητα, μὰ μέτρα ἐναντίον αὐτῆς τούτης τῆς ὑφέσεως, ποὺ εἶναι καὶ ὁ πρόξενος τῆς πρώτης. Τὸ μέλημά μας θὰ ἦταν, ἐπομένως, μιὰ πρόληπτικὴ πολιτικὴ καὶ ἡ ἀξίωσις παραμερισμοῦ τῆς ἀνεργίας θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὴν ἀξίωσις τῆς σταθεροποιήσεως τῆς γενικῆς πορείας τῆς οἰκονομίας. Πολιτικὴ πλήρους ἀπασχολήσεως θὰ ἦταν κυκλικὴ πολιτικὴ.

Ἔτσι, ἄλλωστε, εἶδαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι τὰ πράγματα, πρὶν ἢ πικρὴ πείρα, μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, μᾶς τὰ ἐμφάνισεν σὲ ἓνα νέο φῶς. Γιατὶ τώρα βγήκε στὴν ἐπιφάνεια πιὸ καθαρὰ ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἓνα τέταρτο εἶδος ἀνεργίας, μιὰ ἀνεργία ποὺ στὰ εἴκοσι πρῶτα χρόνια τοῦ αἰῶνα μας αὐξανόταν συνεχῶς καὶ ποὺ δὲν ἐξαφανίστηκε μήτε καὶ στὴ μετέπειτα ἐποχὴ οἰκονομικῆς ἀνόδου, καὶ ποὺ τὸ ποσοστὸ τῆς κατὰ τὸ ἔτος τῆς κρίσεως 1931 γιὰ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴ Γερμανίαν ὑπολογίστηκε πάνω ἀπὸ 50% ἐπὶ τῆς συνολικῆς ἀνεργίας. Τὴν ὠνόμασαν «διαρθρωτικὴ», μὰ ἐνῶ αἰτία καὶ φύσις τῶν ἄλλων εἰδῶν ἀνεργίας, τῆς ἀνεργίας ἐξ ἀναπροσαρμογῆς, τῆς ἐποχικῆς καὶ τῆς κυκλικῆς, εἶναι φανερά, στὴ λεγόμενῃ διαρθρωτικὴ ἀνεργία μποροῦμε νὰ δώσουμε βασικὰ δύο ἐξηγήσεις. Μία ἐξήγησις, ποὺ τὴ φέρνει σὲ συγγένειαν μὲ τὴν ἀνεργία ἐξ ἀναπροσαρμογῆς καὶ μιὰ ἄλλη, ποὺ τὴν συνδέει μὲ τὴν κυκλικὴ ἀνεργία. Ἐπειδὴ καὶ τὶς δύο φορές τὸ μέλημα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς εἶναι ἐντελῶς διαφορετικόν, θὰ πρέπει νὰ τὴν ξεχωρίσουμε ὅσο παίρνει πιὸ καθαρὰ.

Κατὰ πρῶτον λόγον μπορεῖ νὰ προκύψῃ μιὰ μεγάλη καὶ μακροχρόνια ἀνεργία ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ οἰκονομία ἀντιμετωπίζει στὰ θεμέλιά της βαθεῖς καὶ ριζικὰς μεταβολὰς: ἓνας πόλεμος διαλύει—τουλάχιστον προσωρινὰ—τὶς παλιὰς ἐμπορικὰς σχέσεις· σιγὰ-σιγὰ χάνεται ὀριστικὰ μιὰ κάποτε καλὴ ἀγορά, εἴτε λόγῳ ἐκβιομηχανίσεως ἢ λόγῳ στροφῆς τῆς πρὸς ἄλλους προμηθευτὰς. Ἐνα ρεῦμα προσφύγων ξεχύνεται σὲ μιὰ περιοχὴ, ποὺ εἶναι ἀνίκανη νὰ τοὺς προσφέρῃ ἐπαρκεῖς δυνατότητες ζωῆς. Ἐνα κύμα συγχρονισμοῦ καὶ ὀρθολογήσεως φέρνει ἀνεργία, ποὺ ξεπερνάει τὰ συνηθισμένα ὅρια. Αὐτὰ εἶναι μονάχα λίγα παραδείγματα ἀπὸ μιὰ πληθώρα δυνατῶν μεταβολῶν στὸ πεδίου τῆς πολιτικῆς, τῆς πληθυσμιακῆς κινήσεως, τῆς τεχνικῆς, μὲ ἓνα λόγον μεταβολῶν τῶν δεδομένων, στὶς ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ προσαρμωθῇ ἡ οἰκονομία καὶ ποὺ—εἴτε διότι παρεμποδίζεται ἀπὸ μιὰ παράλογον

πολιτική, είτε διότι οί μεταβολές υπερβαίνουν τὰ συνήθη ὅρια—δὲν *μπορεῖ* νὰ προσαρμοσθῆ μὲ ταχύτατο ρυθμό.

Βλέπουμε λοιπόν : ἡ διαρθρωτικὴ ἀνεργία—ἔτσι ὅπως τὴ γνωρίσαμε ἔδῳ—εἶναι πράγματι συγγενικὴ μὲ τὴν ἀνεργία ἐξ ἀναπροσαρμογῆς. Δὲν θέτει κανένα ἰδιαίτερο πρόβλημα, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ καταστήσῃ ὑπεύθυνη τὴν ἀγοραία οἰκονομικὴ τάξη. Φυσικὰ εἶπαν, πῶς ἡ στενὰ συνδεμένη μὲ τὴν ἐξάπλωση τῶν μονοπωλίων αὐξάνουσα ἀκαμψία τῶν τιμῶν καὶ τῶν μισθῶν—δηλ. στοιχεῖα τῆς ἴδιας τῆς οἰκονομικῆς τάξεως—ἐλαττώνει τὴν ἰκανότητα προσαρμογῆς. Μὰ ἡ μομφὴ ἀφορᾷ μόνον ἓνα ἐκφυλιστικὸ φαινόμενο τῆς ἀγοραίας οἰκονομίας καὶ ὄχι τὴν ἴδια. Γιατὶ τὰ αἴτια, ποὺ προκαλοῦν τὴν ἀνεργία, βρίσκονται, σὲ τελευταία ἀνάλυση, σὲ ἐξωγενεῖς δυνάμεις, ποὺ δὲν θὰ ἐξαφάνιζε οὔτε ἓνα ἐλαστικὸ σύστημα τιμῶν χωρὶς τὴ βοήθεια τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Γύρω ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς βοήθειας δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀμφιβολία. Ἐφ' ὅσον ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ἀδυνατεῖ νὰ παραμερίσῃ τὰ ἴδια τὰ αἴτια—καὶ κατὰ κανόνα ἀδυνατεῖ, γιὰτὶ οἱ ἀλλαγές τὶς περισσότερες φορὲς εἶναι διεθνοῦς πολιτικῆς φύσεως—θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ νέες δυνατότητες. Θὰ πρέπει νὰ καταστήσῃ μεγαλύτερη τὴν κινητικότητα τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως, δηλ. νὰ αὐξήσῃ τόσο τὴν ἀντικειμενικὴ καταλληλότητά της μὲ μετεκπαίδευση, ὅσο καὶ τὴν τοπικὴ μὲ ἀνέγερση κατοικιῶν καὶ ἄλλα μέτρα. Θὰ πρέπει νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀναπροσαρμογὴ τῆς βιομηχανίας καθὼς καὶ τὴν τοπικὴ μετατόπισή της—μιὰ πληθώρα μέτρων, ποὺ δὲν μᾶς φέρνουν τίποτα τὸ νέο, μὰ ποὺ ἀποσκοποῦν ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς κοινωνικῆς διαρθρωτικῆς πολιτικῆς μονάχα στὸν ἐπηρεασμὸ τῶν ὄρων, κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ζεῖ ἡ οἰκονομία.

Ἐπειδὴ ὅμως καὶ στὴν περίπτωσιν τῆς οἰκονομικοπολιτικῆς συνδρομῆς, κάθε τέτοια ἀναπροσαρμογὴ πρὸς τὰ νέα δεδομένα ἀπαιτεῖ χρόνον καὶ ἐπειδὴ συντελεῖται μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὴν οἰκονομία σὰν σύνολον, ὄχι ὅμως καὶ προκειμένου περὶ τῆς κάθε μιᾶς βιομηχανίας, καθίστανται χρεωκοπίες καὶ συνεπῶς καὶ ἓνα ποσοστὸ πρόσκαιρης ἀνεργίας πράγματα ἀναπόφευκτα. Ἡ προσπάθεια καταπολεμήσεως αὐτῆς τῆς ἀνεργίας μὲ μιὰ γενικὴ αὐξηση τῶν πιστώσεων ἢ μὲ δημόσια ἔργα, θὰ περικάλυπτε μόνον τὴν πραγματικὴ κατάστασιν καὶ θὰ δυσχέρανε τὴ διαδικασίαν τῆς ὀριστικῆς προσαρμογῆς—ἂν δὲν τὴν ἐμπόδιζε κι' ὅλας.

Παρὰ ταῦτα, ἐρωτᾶται, ἂν μπορούμε νὰ ἐξηγήσουμε πραγματικὰ μόνον μ' αὐτὸ τὸ τρόπο τὶς περιόδους βαρεῖας ἀνεργίας, ποὺ ὅλοι ζήσαμε. Θὰ ἦταν δυνατόν νὰ μὴν ὀφειλόταν μόνον σὲ διαρθρωτικὰς μεταβολὰς μὰ καὶ σὲ ἐσωτερικὰς δυσχέρειες τῆς καπιταλιστικῆς ἀγοραίας οἰκονομίας, σὲ δυσχέρειες, ποὺ θὰ ὑπῆρχαν πάντοτε, μὰ ποὺ μόλις τώρα—μετὰ τὴ συμπλήρωσιν τῆς νεανικῆς τῆς φάσεως—θὰ εἶχαν βγεῖ καθαρὰ στὴν ἐπιφάνεια. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἀνεργία αὐτὴ θὰ συγγένευε στενὰ μὲ τὴν κυκλικὴ καὶ θὰ μᾶς φανέρωνε, πῶς ἡ σημερινὴ οἰκονομία ἀπέναντι τῆς ὑποχρεώσεώς της παροχῆς εὐκαιρίας ἀπασχολήσεως σὲ ὅλους, ποὺ εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐργασθοῦν, ὄχι μόνον περιοδικὰ ἀποδείχεται ἀνίκανη, μὰ καὶ πῶς αὐτὸ εἶναι ξένο σ' αὐτὴ τὴν ἴδιαν τῆς τῆ

φύση. Αυτή είναι η θέση στην οποία βασίζεται η πολιτική τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως καὶ θὰ δοῦμε, πὼς τὴν δικαιολογεῖ μὲ πολὺ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα. Ἄν ἔχη δίκιο, τότε ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ἔχει ἄλλα μελήματα ἀπ' ὅ,τι προηγουμένως καὶ θὰ ἦταν ἐπίσης σφάλμα νὰ χαρακτηρίζαμε μιὰ τέτοια μακροχρόνια ἀνεργία διαρθρωτικὴ. Θὰ περιορίσουμε, συνεπῶς, τὴν ἔκφραση «διαρθρωτικὴ ἀνεργία» μόνο σ' ἐκείνες τὶς περιπτώσεις ἀνεργίας, πού—συγγενικὴ μὲ τὴν ἀνεργία ἐξ ἀναπροσαρμογῆς—ὀφείλεται φανερὰ σὲ δυσχέρειες προσαρμογῆς τῆς οἰκονομίας σὲ μεταβλημένους ἐξωτερικοὺς ὄρους. Ἐφ' ὅσον ὁμως ὀφείλεται σὲ ὀργανικὴ ἀδυναμία τῆς ἀγοραίας οἰκονομικῆς αὐτορρυθμισεως, δηλ. σὲ ἓνα ἐλάττωμα τοῦ συστήματος τῆς οἰκονομικῆς μας τάξεως, θὰ τὴν ὀνομάσουμε «συστηματογενῆ» (Systembedingte Arbeitslosigkeit). Ἄν θέλουμε νὰ τὴν καταπολεμήσουμε. θὰ πρέπει νὰ γνωρίζουμε ποιά εἶναι τὰ αἰτία τῆς, δηλ. πού ἔγκειται αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα τοῦ συστήματος.

Ἄνοιγουμε ἔτσι ἓνα ἀπὸ τὰ δυσκολώτερα κεφάλαια τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ δὲν μποροῦμε οὔτε κἀν νὰ διανοηθοῦμε νὰ τὸ συζητήσουμε ἀπὸ ὅλες τοὺς πλευρῆς. Μὰ ἂν θέλουμε νὰ προσανατολισθοῦμε κάπως, δὲν εἶναι καὶ τόσο δύσκολο νὰ γνωρίσουμε τὰ βασικὰ του σημεῖα—τουλάχιστον περιληπτικά. Ὁ νεοφιλευθερισμὸς ἀρνιέται τὴν ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ ἐλαττώματος, τουλάχιστον ἀναφορικὰ μὲ μιὰ πάνω σὲ χρηματικὴ βάση καλοθεμελιωμένη ἀνταγωνιστικὴ οἰκονομία. Ἡ συγγενικὴ πρὸς τὴν κλασσικὴ θεωρία ἀποψῆ τῆς μᾶς ἀναγκάζει νὰ στραφοῦμε πρὸς αὐτὴ τὴν ἴδια.

Τὸ ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι: ἀπὸ τί ἐξαρτᾶται ὁ βαθμὸς ἀπασχολήσεως μιᾶς οἰκονομίας; Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἦταν ἀνύπαρκτο γιὰ τὴν κλασσικὴ οἰκονομικὴ θεωρία πού πίστευε, πὼς ἡ οἰκονομία τείνει πάντοτε πρὸς τὴν κατάστασι τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως, ἐπειδὴ πρὸς τὰ ἐκεῖ τείνει καὶ τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τοῦ καθενὸς οἰκονομικοῦ ὑποκειμένου, συνεπῶς καὶ τῶν ἐργατῶν, πού ζητᾶνε ἀπασχόλησι καὶ τῶν ἐπιχειρηματιῶν, πού κερδίζουν ἀπὸ τὴν ἀπασχόλησι τῶν ἐργατῶν. Τὸ μέσον, πού ἐπιφέρει τὴν κατάστασι τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως εἶδαν οἱ κλασσικοὶ στὸ μηχανισμὸ τῶν τιμῶν. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ κατανοήσουμε τοῦτο μὲ τὴν εἰκόνα τῆς κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν καὶ τοῦ χρήματος, τὴν ὁποία εἶχε ὑπ' ὄψη τῆς ἡ κλασσικὴ θεωρία.

Ὅσο παράγεται, τόσο καὶ ζητεῖται, καὶ τὸ μέγεθος, πού καθορίζει τὴ ζήτησι εἶναι τὸ εἰσόδημα, πού μὲ τὴ σειρά του προέρχεται ἀπὸ τὴν παραγωγὴ. Αὐτὴ εἶναι ἡ οἰκονομικὴ κυκλοφορία στὴν πιὸ ἀπλῆ τῆς μορφή. Καὶ συντελεῖται ἡ κυκλοφορία αὐτὴ προφανῶς ἀπρόσκοπα, ἐφ' ὅσον τὰ κατὰ τὴν παραγωγικὴ διαδικασίαν κερδιζόμενα εἰσοδήματα ξανααρρέουν ἀναλλοίωτα πάντοτε στὴν ἴδια. Αὐτὸ—ἔτσι νόμιζαν οἱ κλασσικοὶ—συμβαίνει πάντα. Φυσικὰ τὸ εἰσόδημα δὲν καταναλώνεται ἐξ ὀλοκλήρου ἀλλὰ ἓνα μέρος του ἀποταμιεύεται κ' ὅλας. Ἐπειδὴ ὁμως κανένας ἄνθρωπος στὴ σημερινὴ ἐποχὴ δὲν συνηθίζει νὰ κρατᾷ τὶς οἰκονομίες του ὑπὸ μορφή «κομποδέματος»—δηλ. νὰ τὶς ἀφαιρῇ ἀπὸ τὴν κυκλοφορίαν—ἀλλὰ μᾶλλον νὰ τὶς τοποθετῇ, προσθέτονται καὶ οἱ ἀποταμιεύσεις ἀπὸ τὸ εἰσόδημα στὴ ζήτησι. Θέτονται ἢ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοὺς ἀποταμιευτῆς ἢ μὲσω τῶν πιστωτικῶν ἰδρυμάτων στὴ διάθεσι τῶν ἐπι-

χειρηματιῶν, πού ἐπιθυμοῦν νὰ προβοῦν σέ ἐπενδύσεις, δηλ. νὰ διευρύνουν ἢ νὰ βελτιώσουν τὸν παραγωγικό τους ἐξοπλισμὸ καὶ πού ἀγοράζουν μ' αὐτὰ τὰ χρήματα ὄχι βέβαια καταναλωτικά ἀγαθὰ, μὰ ἐπενδυτικά, δηλ. σίδηρο, πλίνθους, τσιμέντο κλπ. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐπιστρέφει ξανά *ὀλόκληρο* τὸ εἶσοδημα στὴν παραγωγή *καὶ* τὸ ποσοστὸ τῆς καταναλώσεως *καὶ* τὸ ποσοστὸ τῆς ἀποταμιεύσεως. Ἐνα στοιχεῖο ἀβεβαιότητος φυσικά, ἀποτελεῖ τὸ γεγονός πὼς ἡ ἀπόφαση τῶν ἐπιχειρηματιῶν νὰ προβοῦν σέ ἐπενδύσεις καὶ ἡ ἀπόφαση τῶν ἐργαζομένων νὰ προβοῦν σέ ἀποταμιεύσεις, εἶναι δύο ξεχωριστὰ πράγματα. Ἀποταμίευση καὶ ἐπένδυση, λοιπόν, δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι μεταξύ τους ἴσα. Θὰ μπορούσε π.χ. νὰ συμβῆ νὰ εἶναι μικρὴ ἡ τάση πρὸς ἐπένδυση καὶ ἔτσι νὰ παραμένουν ἀποταμιευμένα χρήματα ἀχρησιμοποίητα στὴν Τράπεζα, δηλ. παρὰ ταῦτα νὰ παρουσιάζεται ἐλάττωση τῆς ζήτησεως. Ἀλλὰ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν τὴν θεωροῦσαν οἱ κλασσικοὶ ἀπίθανη, γιατί, κατὰ τὴν ἀπόψή τους, ἐπένδυση καὶ ἀποταμίευση εἶναι στενὰ συνδεδεμένες μὲ τὸ δεσμὸ τοῦ τόκου : αὐξημένη ἀποταμίευση κατεβάζει τὸν τόκο καὶ παρακινεῖ τοὺς ἐπιχειρηματίες νὰ προβοῦν σέ ἐντατικὲς ἐπενδύσεις, ὅπως κι' ἀντίθετα μειωμένη ἀποταμίευση ἀνεβάζει τὸν τόκο καὶ ἐμποδίζει ἔτσι μίαν ὑπέρμετρη ἐπέκτασιν τῶν ἐπενδύσεων.

Κάτω ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὅρους ὑπάρχουν, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψιν τῆς κλασσικῆς διδασκαλίας, μονάχα δύο αἷτια, πού μπορούν νὰ προκαλέσουν ἀνεργία, ἐξαιρουμένης τῆς ἀνεργίας ἐξ ἀναπροσαρμογῆς, καθὼς καὶ τῆς ἀνεργίας ἀπὸ ἐποχικοὺς λόγους. Τὸ ἓνα εἶναι μία ἀπὸ τὸ Κράτος ἢ τὶς ἐργατικὲς ἐνώσεις ἐπιβλημένη αὐξηση τῶν μισθῶν πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς παραγωγικότητος. Ἡ ἀνεργία, πού θὰ ἐμφανιζόταν ἔτσι δὲν θὰ μπορούσε, φυσικά, νὰ ἀποδοθῆ σέ ἓνα ἐλάττωμα τοῦ συστήματος τῆς οἰκονομικῆς τάξεως, ἀλλὰ σέ μίαν ἐσφαλμένη οἰκονομικὴ πολιτικὴν. Τὸ ἄλλο αἷτιον βλέπει ἡ κλασσικὴ θεωρία σέ ἐλλείψεις τῆς νομισματικῆς τάξεως, πού φυσικά παριστάνουν ἓνα ἐλάττωμα τοῦ συστήματος, ἀλλὰ τὶς ὁποῖες θὰ μπορούσε νὰ ἐξαλείψῃ ἓνα κατάλληλον ριζικὸ μέτρο.

Ἐς δοῦμε ἀπὸ κοντὰ τὸ πρᾶγμα. Γνωρίζουμε ἀπὸ πικρὴ πείρα, τί τρομαχτικὲς καταστροφὲς μπορεῖ νὰ ἐπιφέρῃ τὸ νόμισμα στὴν οἰκονομία, ὅταν τὸ Κράτος αὐξάνῃ τὴν ποσότητα χρήματος, καταχρῶμενο τῇ δυνάμει του δημιουργίας χρήματος. Τὸ περιέργον εἶναι, πὼς μὴ τέτοια αὐξηση χρήματος—φυσικά ποτὲ στὸ σταθμὸ ἑνὸς ἀπὸ τὸ Κράτος εἰσαγόμενου πληθωρισμοῦ—μπορεῖ νὰ λάβῃ χώρα καὶ στὴν περιοχὴ τῆς ἰδιωτικῆς τραπεζικῆς πίστεως. Τὸ κράτος ἢ ἡ κεντρικὴ τράπεζα ἔχουν τὸ μονοπώλιον τῆς δημιουργίας νομίσματος—στὴν ἐποχὴ μας χαρτονομίσματος. Ἀλλὰ οἱ περισσότερες πληρωμὲς διενεργοῦνται ἀμέταλλα, δηλ. μὲ σκέτη μεταφορὰ ἀπὸ λογαριασμὸ σέ λογαριασμὸ. Φιγούρουν, λοιπόν, τραπεζικοὶ λογαριασμοὶ ὡς χρῆμα κι' αὐτὸ δὲν σημαίνει τίποτα ἄλλο, παρὰ ὅτι καὶ οἱ ἰδιωτικὲς Τράπεζες ἔχουν τὴν δυνατότητα δημιουργίας χρήματος. Παραχωροῦν πιστώσεις μὲ τὸ νὰ πιστώνουν λογιστικὰ τὸ λογαριασμὸ τοῦ πιστοδοτουμένου. Τὸ ὕψος τῶν πιστώσεων αὐτῶν δὲν ἐξαρτᾶται καθόλου ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν διαφόρων τραπεζικῶν καταθέσεων τοῦ

κοινοῦ. Φυσικά οἱ Τράπεζες θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζουν πάντα τὴν περίπτω-
ση, πὼς ἀντὶ οἱ πελάτες τους νὰ περιορίζωνται σὲ σκέτες λογιστικὲς πράξεις,
θὰ ζητήσουν κάποια μέρα στὰ χέρια μετρητά. Στὴν περίπτωση αὐτὴ βέβαια
οἱ Τράπεζες βρίσκονται σὲ ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Τράπεζα, μὰ
παρὰ ταῦτα παραμένει γεγονός, ὅτι κατέχουν ἓνα εὐρύτερο πεδίο δημιουρ-
γίας χρήματος.

Ἐπειδὴ κανένας δὲν ζητᾶει νὰ λάβῃ τραπεζικὲς πιστώσεις, ἂν δὲν τὶς
χρειάζεται πραγματικὰ γιὰ ἐπιχειρηματικούς σκοπούς, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ
εἶναι τῆς γνώμης, πὼς ἔτσι ἱκανοποιεῖται ἡ νόμιμη ἀπαίτηση τῆς οἰκονομίας
πρὸς παροχὴ μέσων πληρωμῆς. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ὑπάρχει καμμιά ἐγγύη-
ση γι' αὐτό, ἰδίως σὲ ἐποχές, πού οἱ Τράπεζες κρατᾶνε τὸ ἐπιτόκιο πολὺ
χαμηλό. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς εἶναι ἄρκετὰ ἐνδεχόμενο νὰ χρηματοδοτοῦν-
ται μὲ τραπεζικὲς πιστώσεις ἐπενδύσεις, πού ξεπερνᾶνε τὸ μέτρο ἐκεῖνο, πού
θὰ ἦταν οἰκονομικὰ ἐπιτρεπτό. Φυσικὰ αὐτὸ δείχεται κατόπιν, ὅταν γίνεται
φανερὸς ὁ μικρὸς βαθμὸς τῆς ἀποδοτικότητός των. Ἄλλὰ τότε εἶναι πιὰ
ἀργά, τὴν ὀφειλόμενη στὶς ἐπενδύσεις ὀρμητικὴ ἄνοδο ἀκολουθεῖ ἡ κατάπτω-
ση, ἡ παραπέρα ἐπενδυτικὴ δραστηριότητα περιορίζεται, λαμβάνουν χώρα
εὐρεῖες ἀπολύσεις ἐργαζομένων, δηλ. τὸ εἰσόδημα ἐλαττώνεται, καὶ μαζί μ'
αὐτὸ καὶ ἡ ζήτηση, καὶ ἡ ἀνακοπὴ μεταβιβάζεται καὶ στὶς βιομηχανίες κατα-
ναλωτικῶν ἀγαθῶν. Ἔτσι ἀκολουθεῖ τὴν ἄνοδο ἡ κάθοδος, καὶ ὑπὸ ὠρισμέ-
νους ὅρους μιὰ μακροχρόνια κατὰθλιψη τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

Αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν διακυμάνσεων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου,
πού φυσικὰ μονάχα θίξαμε. Γιατὶ τί μπορεῖ νὰ σημαίνει π.χ. ἡ φράση, πὼς
μερικὲς ἐπενδύσεις δὲν εἶναι οἰκονομικὰ ἐπιτρεπτές; Ὁ ἐπιχειρηματίας ζυγίζει
τὸ πρᾶγμα ἀπ' ὅλες τὶς μεριὲς κι' ἂν συμβῆ νὰ γίνουν ἐδῶ κι' ἐκεῖ πλάνες,
δηλ. ἄστοχες ἐπενδύσεις, αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου, ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀκολου-
θήσῃ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ μιὰ γενικὴ κατηφορικὴ κίνηση τοῦ κύκλου. Οἱ
τραπεζικὲς πιστώσεις ἐκπληρώνουν μονάχα τὶς τεχνικο-χρηματικὲς προϋπο-
θέσεις, πού εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴ μεγάλη διαδικασία, καὶ πού θὰ πρέπει
νὰ ἔρθουν πολυάριθμοι ἀκόμα πραγματικοὶ οἰκονομικοὶ παράγοντες γιὰ νὰ
ἐπιφέρουν τὴν αὐξηση τῶν ἐπενδύσεων, μὲ τὶς ὁποῖες ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο
καθίσταται δυνατὴ στὴν ἀρχὴ ἡ ἄνοδος, ἔπειτα δυσαναλογίες, πού σημειώ-
νονται κατὰ τὴν ἀνοδικὴ πορεία καὶ τελικὰ ἡ κάθοδος. Ἐνα σοβαρὸ ρόλο
παίζουν ἐδῶ διαφορὲς στὴν ἔκταση καὶ τὸ ρυθμὸ τῆς ἐπιδράσεως πάνω στὰ
διάφορα πεδία τῆς οἰκονομίας καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἰδιαιτέρας σημασίας εἶναι ἡ
βραδυπορεία τῶν μισθῶν σὲ σχέση μὲ τὶς ταχύτερα ἀνυψούμενες τιμές. Ἐπι-
τρέπεται μεγαλύτερη αὐξηση τῶν ἐπιχειρηματικῶν κερδῶν—ἀπ' ὅ,τι φυσικὰ γί-
νεται καὶ χωρὶς αὐτὸ στὴν περίπτωσιν μιᾶς πιστωτικῆς ἐπεκτάσεως—ὅθει τῆ
δραστηριότητα τῶν ἐπιχειρηματιῶν πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια, πού θέτουν οἱ ἀντι-
κειμενικὲς οἰκονομικὲς συνθήκες καὶ τοὺς δίνει ταυτόχρονα μὲ τὰ μεγάλα κέρδη
καὶ τὸ μέσον γιὰ παραπέρα ἐπενδύσεις. Ἡ κλασσικὴ θεωρία τοῦ οἰκονομικοῦ
κύκλου λαβαίνει ὑπ' ὄψη τῆς μέχρις ἐνὸς σημείου κι' αὐτὰ ἐπίσης τὰ πράγμα-
τα, μὰ τὸν ἀποφασιστικώτερο παράγοντα τὸν βλέπει στὴν ἐπέκταση τῶν πι-

πτώσεων και συμπεραίνει, ότι, αν ρυθμιστή λογικά ή δημιουργία χρήματος, θα εξαφανισθούν οι κυκλικές διακυμάνσεις και ή στενά μ' αυτές συνδεδεμένη κυκλική άνεργία.

Είναι βέβαια σωστό, πώς δεν επιτρέπεται να αφήση κανείς τις Τράπεζες στην κρίση τους και πώς ή πιστωτική πολιτική αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα μέσα καταπολεμήσεως των κυκλικών διακυμάνσεων. "Ομως κατά ποιόν κανόνα θα πρέπει να λαβαίνη χώρα ή δημιουργία χρήματος; Θα πρέπει κανείς να περιορίση — όπως ζητάνε πολλοί — τις πιστώσεις στο ποσοστό των αποταμιεύσεων; Μά τότε δεν θα ξεπερνούσε κανείς ποτέ μιὰ κατάσταση καταθλίψεως τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος, στην ὁποία ὄχι μόνο δεν αποταμιεύεται πολλές φορές τίποτε, μά και οἱ ὑπάρχουσες αποταμιεύσεις καταναλώνονται. "Η θὰ πρέπει κανείς να κατευθύνεται μηχανικά σύμφωνα με τις τιμές και να περιορίζη τῆ δημιουργία χρήματος ἅμα ἀνεβαίνει ὁ τιμάρθμος; Μά και αὐτό θα πρέπει να ἀποκρουσθῆ για πολλοὺς λόγους. "Η σχετικὴ ἐπιτυχία παρουσιάζεται ἀμφίβολη, γιατί δεν εἶναι καθόλου ἀναγκαῖο να ὑψώνονται πάντα οἱ τιμές, ὅπως π.χ. στην περίπτωση, πού ἕνα κύμα μοντερνοποίησης και ὀρθολογήσεως τῶν ἐπιχειρήσεων, πού κατεβάζει τὸ κόστος παραγωγῆς, ἰσοφαρίζει τὴν ὑψωτικὴ ἐπίδραση ἑνὸς πιστωτικοῦ πληθωρισμοῦ πάνω στις τιμές. Δεν ὑπάρχει καμμιά συνταγή για τὸν ὑπολογισμό ἐκείνου τοῦ ὄγκου πιστώσεων, πού παρεμποδίζει τὴν ὑπερεπένδυση. Μάλιστα δεν μπορεῖ κανείς να θέση σὰ σκοπὸ τὴν καταπολέμηση τῆς ὑπερεπενδύσεως μονάχα με τὴν πιστωτικὴ πολιτικὴ γιατί ὑπάρχει ὁ κίνδυνος να καταπνιγῆ ἡ ἀνυψωτικὴ ὀρμή. Καὶ δεν πρέπει να καταπνιγῆ ἀλλὰ να διοχετευθῆ σὲ ὁμαλές τροχιές και αὐτὸ ἀκριβῶς δεν μπορεῖ να πετύχη μονάχη τῆς ἢ πιστωτικὴ πολιτικὴ. Μόνο με ὁμοφωνία και τῶν ἄλλων ἀρμοδίων και ὑπευθύνων φορέων τῆς κυκλικῆς πολιτικῆς — μά ἰδιαίτερα τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς — μπορεῖ, ἢ πιστωτικὴ πολιτικὴ, ὕστερα ἀπὸ ἀκριβῆ ἀνάλυση τῆς ἐκάστοτε καταστάσεως, και μόνο για καθε μιὰ περίπτωση ξεχωριστά, να λάβη τις ἀποφάσεις, πού κρίνονται ἀναγκαῖες.

"Αν ἀναλογισθοῦμε τὸ σπουδαῖο ρόλο, πού παίζουν οἱ πραγματικοὶ οικονομικοὶ παράγοντες στην πορεία τοῦ οικονομικοῦ κύκλου, ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι τὸ ἐλάττωμα βρίσκεται μονάχα στῆ μη ἱκανοποιητικὴ κατάσταση τῆς νομισματικῆς τάξεως, δεν μπορεῖ να κρατηθῆ. Φαίνεται, πώς ἢ καπιταλιστικὴ ἀγοραία οικονομία ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτό, δείχνει σημεῖα, πού κάνουν τὴν οικονομικὴ διαδικασίαν ἀσταθῆ και πού ἐμποδίζουν τὴν ἐπίτευξη ἰσορροπίας στο ἐπίπεδο τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως. "Η ἐντύπωση αὐτὴ γίνεται ἀκόμα ἰσχυρότερη, ἀν ὑποθέσουμε, ὅτι ἐπέρχεται μιὰ οικονομικὴ κατάθλιψη, ὅτι δηλ. τὸ ζήτημα τῆς ἀνεργίας καθίσταται ὀξύ. "Η κλασσικὴ ἀντίληψη μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐμπιστευόταν και στο σημεῖο αὐτὸ τὸ μηχανισμό τῆς αὐτορρυθμίσεως τῆς οικονομίας. "Η πτώση τοῦ κόστους και τῶν τιμῶν — ἔτσι πίστευε — εἶναι ἐκεῖνο, πού ξαναθέτει τὴν οικονομικὴ ἄνοδο σὲ κίνηση. Προβληματικὸ στις σχετικὲς συζητήσεις ἦταν πρὸ πάντων τὸ μισθωτικὸ ζήτημα. Γιατί ὅπως στην ἀνοδικὴ πορεία οἱ μισθοὶ ἀνέρχονται βραδύτερα ἀπὸ ὅ,τι οἱ τιμές, ἔτσι και

ἔδῳ πέφτουν δισταχτικώτερα καὶ αὐτό, λένε, εἶναι τὸ αἴτιο, πού δισκολεύει τὸ ξεπέρασμα τῆς οἰκονομικῆς καταθλίψεως. Ὅσο καὶ νὰ ἰσχύη αὐτὸ σὲ ἄλλες καταστάσεις, σὲ ἐποχὲς καταθλίψεως δὲν ἰσχύει γιὰ κανένα λόγο. Γιατὶ μονάχα τότε θὰ εἶχε μιὰ πτώση μισθῶν τὴν ἐπιθυμητὴ ἐπίδραση, ἂν οἱ ἐπιχειρηματίες ἐπένδυσαν τὰ χρήματα, πού θὰ ἐξοικονομοῦντο μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, καὶ ἂν ἐπὶ πλέον, μὲ τὴν ἐλάττωση τοῦ κόστους παραγωγῆς, παρακινουῦντο καὶ σὲ περαιτέρω ἐπενδύσεις. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ περιμένῃ ἕνα τέτοιο πρᾶγμα σὲ μιὰ τέτοια περίσταση. Ἡ πρωτοβουλία τῶν ἐπιχειρηματιῶν εἶναι παραλυμένη καὶ ὅλοι ἀντικρύζουν τὸ μέλλον μὲ ἀπελπισία. Ἄν ὑπολειφθῇ ἡ ἐπένδυση τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, πού ἐξοικονομεῖται μὲ τὴν πτώση τῶν μισθῶν, ἡ κατάσταση χειροτερεύει ἀκόμα περισσότερο, γιατί ἐξαφανίζεται ἐκ νέου ἡ ἀγοραστικὴ δύναμη καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅτι ἡ κατάθλιψη καὶ μαζί μ' αὐτὴ καὶ ἡ ἀνεργία γίνονται βαρύτερες. Ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτό, δὲν ὑφίσταται οὔτε ἡ παραμικρὴ βεβαιότητα, πῶς θὰ μπορούσε νὰ ἐξέλθῃ ἡ οἰκονομία μονάχη τῆς ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῶν παθῶν τῆς. Ἔτσι, ἐγκατελείφθηκε σχεδὸν ἀπὸ ὅλους ἡ θέση περὶ τῶν δῆθεν δυνάμεων αὐτοθεραπείας τῆς οἰκονομίας σὲ ἐποχὲς οἰκονομικῆς καταθλίψεως, καὶ ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία σχετικὰ μὲ τὴ δυνατότητα ὑπερνήκσεώς τῆς, ξεπήδησε ἡ ἀμφιβολία ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἱκανότητα αὐτορρυθμίσεως τῆς οἰκονομίας.

Οὔτε μποροῦμε πιά νὰ ἀντικρύζουμε τὴν οἰκονομία ἀγορᾶς μὲ τὴν ἴδια ἐμπιστοσύνη, ὅπως προηγουμένως. Ὁ μηχανισμὸς αὐτορρυθμίσεως δυνατὸν νὰ λειτουργῇ σὲ μερικὰ πεδία, ἀλλὰ ὡς σύνολο προφανῶς εἶναι ἀνίκανη νὰ λειτουργήσῃ. Ἡ δημιουργία μιᾶς ἀνταγωνιστικῆς τάξεως θὰ μεγάλωνε βέβαια τὴν ἱκανότητα προσαρμογῆς τῆς οἰκονομίας σὲ ἐξωγενεῖς ἐνοχλητικούς παράγοντες κάθε εἴδους — ἰδιαίτερα σὲ διαρθρωτικὲς μεταβολὲς διαφόρων δεδομένων — μὰ δὲν θὰ παραμέριζε ποσῶς τοὺς ἐνδογενεῖς παράγοντες, πού κάνουν ἀσταθῆ τὴν πορεία τῆς οἰκονομίας. Ἔτσι δὲν μποροῦμε νὰ περιμένουμε, πῶς μὲ τὴν ἀποκατάσταση μιᾶς κατὰ τὰ ἄλλα ἱκανῆς πρὸς λειτουργία ἀγοραίας οἰκονομίας, θὰ μπορούσε νὰ λυθῇ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀπασχολήσεως. Αὐτὸ δὲν τίθεται μονάχα σὲ συσχέτιση μὲ τὶς κυκλικὲς διακυμάνσεις ἀλλὰ πολὺ γενικώτερα: ποιοὶ παράγοντες εἶναι ἐκεῖνοι, πού καθορίζουν γενικὰ τὸ βαθμὸ ἀπασχολήσεως μιᾶς οἰκονομίας.

β) Οἱ κίνδυνοι τῆς διαδικασίας ἀναπτύξεως

Ἡ πρώτη ἀπάντηση πάνω στοῦ ἐρώτημα τῶν καθοριστικῶν λόγων τῆς ἀπασχολήσεως εἶναι, μὲ μιὰ λέξη: Ὁ βαθμὸς τῆς ἀπασχολήσεως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συνολικὴ ζήτηση, ἀλλὰ ἅμα ἀκολουθήσουμε περαιτέρω τὸ γνωστὸ μας ὑπόδειγμα τῆς οἰκονομικῆς κυκλοφορίας, θὰ σκοντάψουμε πάνω σὲ μιὰν ἐπιχειρηματολογία, πού εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τῆς ἐκ παραδόσεως διδασκαλίας, καὶ στὴν ὁποία ἀντιστρέφεται ριζικὰ ἰδιαίτερα ἡ σχέση μεταξύ ἀποταμίεψεως καὶ ἐπενδύσεως. Ἀρχίζουμε ἀπὸ αὐτὸ τὸ σπουδαῖο σημεῖο.

Χωρὶς ἀμφιβολία θὰ πρέπει νὰ ἀντιστοιχῇ στὴν ἐπένδυση μιὰ ἰσομεγέθους ἀποταμίευση, δηλαδὴ μιὰ ἰσομεγέθους μὴ κατανάλωση. Καὶ τοῦτο γιατί

οί άπασχολούμενες στόν τομέα τών έπενδύσεων παραγωγικές δυνάμεις δέν είναι δυνατόν ταυτόχρονα νά διατεθοϋν γιά τήν ίκανοποίηση έπιθυμιών τής καταναλώσεως. Γι' αυτό στήν έκ παραδόσεως διδασκαλία ή άποταμίευση κατείχε μιá εξαιρετική θέση. Αύτή περιορίζει τόν όγκο τών δυνατών έπενδύσεων, δηλαδή τών έπενδύσεων, πού θά ήτο δυνατόν νά γίνουν. Άν ή άναγκαία άποταμίευση ύπάρχει, τότε εξασφαλίζεται και ή επένδυση. Μé άλλα λόγια, τó πán εξαρτάται, σé τελευταία άνάλυση, άπό τόν άποταμιευτή—ή κοσμοθεωρία μιás έποχής άνόδου, πού δέν γνώριζε περιοριστικά έμπόδια άναφορικά μέ τή διεξαγωγή έπενδύσεων, αλλά μονάχα τή διαρκή φροντίδα τής εξασφαλίσεως τοϋ άπαραίτητου όγκου άποταμιεύσεων.

Σήμερα τó πρόβλημα πήρε αντίστροφη όψη: 'Η επένδυση άποκτάει κεντρική σημασία. Σ' αύτήν στρέφεται ή προσοχή τόν 20ό αιώνα. Φυσικά παραμένει άληθινό, πώς στήν επένδυση πρέπει νά αντιστοιχή μιá ίσομεγέθης άποταμίευση. Μά ή άποταμίευση, και άκριβέστερα, ή έκουσία άποταμίευση τών εισοδηματιών δέν έμφανίζεται πιά σάν ή προϋπόθεση τής επένδύσεως. Άποφασιστικό ρόλο γιά τήν επένδυση δέν παίζει ό τρόπος, μέ τόν όποιο συντελείται ή άναγκαία μη κατανάλωση, αλλά μονάχα τó γεγονός, πώς συντελείται, κι' αύτό μπορεί νά λάβη χώρα και μέ άλλο τρόπο έκτός άπό τήν έκουσία άποταμίευση. 'Η επένδυση, πού χρηματοδοτείται μέ μιá τραπεζική πίστωση δημιουργεί μοναχή της τήν άναγκαία άποταμίευση άν και όχι άκριβώς μέ τόν τρόπο, πού έχουμε ύπ' όψη μας όταν σκεπτόμαστε τή λέξη άποταμίευση. Μιá πρόσθετη επένδυση αύξάνει τήν άπασχόληση και άνυψώνει τó χρηματικό εισόδημα. Μά επειδή κατ' άρχή ή παραγωγή καταναλωτικών άγαθών δέν έχει αύξηθῆ, δέν μπορεί νά αύξηθῆ μήτε και ή κατανάλωση. 'Η δαπάνη τοϋ προσθέτου εισοδήματος οδηγεί μονάχα σé ύψωση τών τιμών. Αύτές μεγαλώνουν τó έπιχειρηματικό κέρδος, τó όποιο μπορεί νά χρησιμοποιηθῆ είτε γιά τήν πληρωμή τών τραπεζικών πιστώσεων, είτε και γιά τή διεξαγωγή περαιτέρω επένδύσεων. 'Η άναγκαία μη κατανάλωση λοιπόν γίνεται μέσω τών ύψωμένων τιμών και ή άποταμίευση τής συνολικής οικονομίας παίρνει τή μορφή έπιχειρηματικών κερδών. Τó ότι ύπάρχει μιá τέτοια «ύπουλη» άναγκαστική άποταμίευση, τó ήξερε φυσικά και ή έκ παραδόσεως θεωρία, αλλά τó θεωρούσε σάν μιá νοσηρά κατάσταση. Τώρα όμως αξιολογείται θετικά, τουλάχιστον γιά έποχές οικονομικού μαρασμού, άπό τόν όποιο μπορεί νά εξέλθη κανείς μονάχα μέ τήν έκτέλεση επένδύσεων, πού χρηματοδοτούνται μέ τραπεζικές πιστώσεις.

'Από τó άλλο μέρος φαίνεται νά άποτελή ή έκουσία άποταμίευση ένα πολύ επικίνδυνο πρᾶγμα. Γιατί άν στήν άποταμίευση δέν αντιστοιχή μιá ίσομεγέθης επένδυση, τότε αύτό επενεργεί κατασταλτικά: τó άποταμιευμένο μέρος τοϋ εισοδήματος δέν ξαναρρέει μέσα στήν παραγωγή και έτσι υποχωρεί ή συνολική ζήτηση. Γι' αύτό, λοιπόν, τó πán εξαρτάται άπό τó νά είναι ή επένδυση τόσο μεγάλη ώστε νά είναι σé θέση νά πληρώσει τó κενό στή γενική ζήτηση, πού δημιούργησε ή άποταμίευση. 'Η κλασσική θεωρία έβλεπε τόν τόκο σάν τó ρυθμιστή εκείνον, πού συνδέει μεταξύ τους άποταμίευση και

ἐπένδυση. Ἄλλα καὶ αὐτὸς ὁ ρυθμιστὴς δὲν μᾶς παρέχει καμμιά ἀσφάλεια, γιατί ἡ σχέση μεταξύ ἐπενδύσεως καὶ τόκου δὲν εἶναι τόσο στενή, ὅπως νομίζεται ἐδῶ: ἡ πλειονότητα τῶν ἐπενδύσεων δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν τόκο. Ἔτσι, εἶναι δυνατόν ἢ ἐπένδυση νὰ ὑστερῇ τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ μάλιστα αὐτὸ θὰ εἶναι ἡ συνήθης περίπτωση, γιατί μὲ αὐξανόμενο πλοῦτο ἐνὸς ἔθνους, ἀποταμιεύεται καὶ ἓνα μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, ἐνῶ οἱ προοπτικὲς τῶν ἐπενδύσεων μικραίνουν. Ἡ οἰκονομία λοιπὸν βρίσκεται συνεχῶς κάτω ἀπὸ τὴν πίεση κατασταλτικῶν τάσεων καὶ ἡ πλήρης ἀπασχόληση δὲν εἶναι μονάχα προβληματικὴ ἀλλὰ καὶ ἀπίθανη. Αὐτὸ εἶναι τὸ συμπέρασμα τῆς θεωρίας τῆς στασιμότητος (Stagnationstheorie), πού διατυπώθηκε σὰν τελικὴ συνέπεια τῆς διδασκαλίας τοῦ Keynes.

Στὸ μεταξύ, δὲν χαρακτηρίστηκαν πλήρως οἱ κίνδυνοι, πού ἀπειλοῦν τὴν ἰσορροπία τῆς οἰκονομίας. Τὸ πρόβλημα μὲ τὸ ὁποῖο πονοκεφαλιάσαμε ἦταν τὸ πρόβλημα τοῦ κενοῦ μεταξύ ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπενδύσεως. Ὑπάρχει φόβος νὰ μὴν εἶναι ἡ ζήτηση γιὰ ἐπενδυτικὰ ἀγαθὰ τόσο μεγάλη ὥστε νὰ ἰσοφαρίσῃ τὴ μείωση τῆς ζητήσεως, πού δημιούργησε ἡ ἀποταμίευση. Ἐνα ἔλλειμμα τῆς ζητήσεως κι' ἔτσι καὶ ἓνας οικονομικὸς μαρασμὸς μπορεῖ νὰ λάβῃ χώρα καὶ στὴν περίπτωση, πού ἀποταμίευση καὶ ἐπένδυση εἶναι μεταξύ τους ἴσες. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ συμβῇ καὶ τὸ ἀντίθετο, δηλαδή ἓνα πλεόνασμα τῆς ζητήσεως, μιὰ ὑπερθερμασμένη συγκυρία, μιὰ τάση στὸν πληθωρισμό.

Πῶς δημιουργεῖται ἓνα ἔλλειμμα; ἢ ἓνα πλεόνασμα τῆς ζητήσεως, μποροῦμε μόνο νὰ ἐνοήσουμε ἅμα ἐξετάσουμε μιὰ οἰκονομία στὸ στάδιο ἀναπτύξεως. Αὐτὸ δὲν τὸ κάναμε μέχρι τώρα. Στὴν εἰκόνα τῶν οἰκονομικῶν ροῶν χρήματος καὶ ἀγαθῶν ἀπαντήσαμε καὶ τὴν ἐπένδυση καὶ ὅπου γίνονται ἐπενδύσεις ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ οἰκονομία, πού βρίσκεται σὲ περαιτέρω ἀνάπτυξη. Ἄλλὰ τὴ διαδικασία αὐτῆς τῆς ἀναπτύξεως δὲν τὴν γνωρίσαμε ἀκόμα, καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπένδυση εἶδαμε τὴ μιά τῆς πλευρᾶς μονάχα, καὶ μάλιστα ὄχι τὴ σπουδαιότερη. Ἡ ἐπένδυση στὴν εἰκόνα μας ἦταν ταυτόσημη μὲ τὶς δαπάνες, πού πρέπει κανεὶς νὰ κάνει γιὰ νὰ ἰδρῦσῃ ἓνα νέο ἐργοστάσιο. Κατὰ τοῦτο εἶναι λοιπὸν ἢ ἐπένδυση ἓνα συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ζητήσεως ὁλόκληρης τῆς οἰκονομίας. Μ' αὐτὲς τὶς δαπάνες δημιουργοῦνται ταυτόχρονα καὶ τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν, πού συμμετέχουν ἅμεσα ἢ ἔμμεσα στὴν ἀνέγερση τοῦ ἐργοστασίου καὶ πού μὲ τὴ σειρά τους μ' αὐτὸ τὸ εἰσόδημα ζητοῦνε νὰ ἀγοράσουν ἀγαθὰ.

Μὰ ὅλα αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν τὸ κέντρο τοῦ προβλήματος. Ἡ κύρια σημασία τῶν ἐπενδύσεων ἔγκειται στὸ ὅτι μὲ τὴν ἀνέγερση τοῦ ἐργοστασίου ἀνυψώνεται ἢ δυναμικότης τῆς οἰκονομίας, δηλ. ἡ ἰκανότητά της νὰ παράγῃ ἀγαθὰ. Αὐτὸ φυσικὰ γίνεται ἀντιληπτὸ ὅταν ἐτοιμασθῇ τὸ ἐργοστάσιο καὶ ἔχει περατωθῇ ἡ διαδικασία τῆς ἐπενδύσεως. Τώρα ἀρχίζει, οὕτως εἰπεῖν, ἡ δεύτερη πράξις καὶ αὐτὴ διαδραματίζεται στὴν ἄλλη πλευρᾶ τῆς ἀγορᾶς: Δὲν αὐξάνεται ἡ ζήτησις, ἀλλὰ ἡ προσφορά. Ἡ ποσότητα τῶν ἀγαθῶν αὐξάνεται, τὸ κοινωνικὸ προϊόν ἀνεβαίνει. Τώρα αὐξάνεται ἢ οἰκονομία.

Ἄλλὰ ἔτσι παρουσιάζεται ἓνα νέο πρόβλημα, τὸ πρόβλημα τῆς ἐναρ-

μονίσεως όλόκληρης αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Μία αὔξηση τῆς οικονομίας, χωρίς ἔμπόδια καὶ τριβές, εἶναι μονάχα δυνατὴ ὅταν τὸ πρόσθετο προϊόν, πού παρήχθη μὲ τὴ βοήθεια τῆς νέας δυναμικότητος, πωλεῖται κι' ὅλας, δηλ. ὅταν στὴν πρόσθετη προσφορά ἀντιστοιχῆ καὶ μιὰ πρόσθετη ζήτηση. Θὰ πρέπει λοιπόν, νὰ δημιουργηθοῦν νέα εἰσοδήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχεται αὐτὴ ἡ ζήτηση. Αὐτὰ τὰ εἰσοδήματα δημιουργοῦνται κατὰ ἕνα μέρος αὐτόματα. Τὸ νέο ἐργοστάσιο, σὰν ἀρχίση τὴ λειτουργία του, προσλαμβάνει νέους ἐργάτες. Γιὰ τοὺς μισθοὺς, πού τοὺς πληρώνει, θὰ πρέπει τὸ ἐργοστάσιο κατ' ἀρχὴν νὰ πάρη τραπεζικὲς πιστώσεις, γιὰτὶ προσωρινὰ δὲν πούλησε ἀκόμα τίποτε ὥστε μὲ τὸ προϊόν τῶν πωλήσεων νὰ πληρώσῃ τοὺς μισθοὺς. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ λοιπόν, αὐξάνεται μαζί μὲ τὴν παραγωγή καὶ τὸ εἰσόδημα τῆς οικονομίας. Ἄλλὰ δίπλα σ' αὐτὲς τὶς λεγόμενες ἐπενδύσεις διευρύνσεως, πού παρέχουν στὸν αὐξανόμενον πληθυσμὸ νέες ἀπασχολήσεις, ὑπάρχουν κι' ἄλλες, κατὰ τὶς ὁποῖες σύμφωνα μὲ τὸ βαθμὸ τῆς τεχνικῆς προόδου, βελτιώνεται μονάχα ὁ μηχανικὸς ἐξοπλισμὸς, δηλ. ἐπενδύσεις ἐκλογικεύσεως, πού συμβάλλουν στὴν αὔξηση τοῦ προϊόντος κατὰ μιὰν ὥρα ἐργασίας, ἀλλὰ πού δὲν ἀπαιτοῦν τὴν πρόσληψη νέων ἐργατικῶν χειρῶν. Ἐδῶ λοιπόν δὲν δημιουργεῖται νέο εἰσόδημα, ἡ δὲ αὐξημένη προσφορά θὰ συντείνῃ στὴ μείωση τῶν τιμῶν. Κάτι τέτοιο εἶναι εὐχάριστο γιὰ ὅλους τοὺς ἀγοραστῆς, μὰ καὶ γιὰ τοὺς ἐπιχειρηματίες δὲν εἶναι τόσο δυσάρεστο. Ἡ αὔξηση τῆς ποσότητος τῶν ἀγαθῶν κατὰ μονάδα (ὥρα) ἐργασίας σημαίνει πὼς τὸ κόστος κατὰ τεμάχιο μίκρυνε. Παρὰ ταῦτα ἀντιδρᾶ κανεὶς σήμερα στὴ μείωση τῶν τιμῶν. Δὲν ἀρμόζουν καὶ δὲν ταιριάζουν στὴ διάρθρωση μιᾶς οικονομίας, πού κυριαρχεῖται ἀπὸ μονοπώλια καὶ ὀλιγοπώλια. Καλλίτερα πληρώνει κανεὶς ὑψηλότερους μισθοὺς, καὶ μιὰ ἀνύψωση τῶν μισθῶν κάτω ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὅρους εἶναι στὴν πραγματικότητα τὸ μοναδικὸ μέσον, μὲ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ δημιουργηθῆ μιὰ πρόσθετη ζήτηση, πού ἐξασφαλίζει τὴν πώληση τῶν προϊόντων στὴ μέχρι τοῦδε τιμῆ. Ἄλλὰ ἀντίθετα πρὸς τὴν περίπτωσιν τῶν ἐπενδύσεων διευρύνσεως, ἐδῶ δὲν δημιουργεῖται τὸ πρόσθετο εἰσόδημα αὐτόματα καὶ εἶναι ἀβέβαιο, ἂν ὀλόκληρη ἡ σχετικὴ διαδικασία συντελεῖται χωρὶς τριβές. Μὰ τέτοιες μικρὲς ὑποθέσεις μπορούμε νὰ τὶς παραβλέψουμε. Γιὰτὶ δὲν ἔχουν μέσα τοὺς τὸ σπέρμα γιὰ σοβαρὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴ λεωφόρο τῆς ἰσορροπίας.

Διαθέτουμε, λοιπόν, τώρα, εἴτε λόγῳ τῆς προσθέτου ἀπασχολήσεως, εἴτε λόγῳ τῆς ἀνυψώσεως τῶν μισθῶν, ἕνα πρόσθετο μισθωτικὸ εἰσόδημα καὶ μ' αὐτὸ καὶ μιὰ πρόσθετη ζήτηση. Ἐνα μέρος, βέβαια, ἀπὸ αὐτὸ ἀποταμιεύεται. Δὲν εἶναι ὅμως σημαντικό, οἱ ἐργάτες δὲν ἀποταμιεύουν πολλὰ, ἀλλὰ πάντως πρέπει ἢ μὲ τὸ γεγονός αὐτὸ στενὰ συνδεδεμένη μείωση τῆς ζήτησεως γιὰ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ νὰ ἰσοφαρισθῆ μὲ μιὰ ἀντίστοιχη ζήτηση ἐπενδυτικῶν ἀγαθῶν. Μιὰ ἀνεμπόδιστη οικονομικὴ ἀνάπτυξη δὲν προϋποθέτει μονάχα μιὰ αὔξηση τοῦ μισθωτικοῦ εἰσοδήματος, ἀλλὰ καὶ πρόσθετες ἐπενδύσεις. Αὐτὸ γιὰ μᾶς δὲν εἶναι τίποτα τὸ νέο, πρόκειται γιὰ τὴ σκέψη τοῦ Κέυνς, ἐφαρμοσμένη ὅμως πάνω στὴν περίπτωσιν τῆς «ἐν ἀναπτύξει» οικονομίας. Σήμερα μᾶς παρουσιάζεται ὑπὸ τὴ μορφή, ὅτι μιὰ ἐπένδυση εἶναι *σήμερα* ἀπα-

ραϊτήτη για να πωληθῆ τὸ πρόσθετο προϊόν ἀπὸ τῆ *χθεσινῆ* ἐπένδυση.

Ὅμως τὸ πρόβλημα μιᾶς ἐπαρκοῦς ζητήσεως γι' αὐτὸ τὸ πρόσθετο προϊόν δὲν τὸ λύσαμε ἀκόμα. Τὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα δὲν ἀποτελεῖται μονάχα ἀπὸ μισθοῦς. Στὴν τιμὴ προσφορᾶς τῶν παραγομένων προσθέτων ἀγαθῶν συμπεριλαμβάνεται καὶ τὸ κέρδος. Τὸ σύνολο τῶν νεοδημιουργημένων μισθῶν — ἀκόμα καὶ ὅταν καταναλωθῆ ὀλόκληρο ἢ ἰσοφαρισθῆ τὸ μέρος, ποῦ τυχὸν ἀποταμιεύεται μὲ πρόσθετες δαπάνες γιὰ ἐπενδύσεις — δὲν φτάνει ὥστε νὰ ἀπορροφήσῃ καὶ τὸ σύνολο τῶν προσθέτων προϊόντων. Ἄν πρόκειται στὸ προϊόν ἐκ τῆς πωλήσεως νὰ συμπεριλαμβάνεται κι' ἓνα κέρδος τότε θὰ πρέπει ἡ ζήτησις νὰ εἶναι μεγαλύτερη. Ἄπὸ ποῦ θὰ προέλθῃ τότε τὸ μέρος τῆς ζήτησεως, ποῦ λείπει;

Πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ὑπάρχει μονάχα μιὰ ἀπάντησις. Προέρχεται ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐπιχειρηματίες, ἀπὸ δαπάνες, ποῦ κάνουν οἱ ἐπιχειρηματίες — καὶ τοῦτο ἂν καὶ δὲν ἔχουν εἰσπράξει ἀκόμα ἐσοδα, δηλ. κέρδη. Μὰ τὴν ἀλήθεια τί παράδοξο. Ὅμως ξέρουμε πὼς δὲν χρηματοδοτοῦνται οἱ δαπάνες γιὰ ἐπενδύσεις μονάχα μὲ τὰ τρέχοντα κέρδη, ἀλλὰ καὶ μὲ τραπεζικὲς πιστώσεις.

Ποιὸ δύσκολο κατανοητὸ εἶναι πὼς καὶ οἱ καταναλωτικὲς δαπάνες τῶν ἐπιχειρηματιῶν μποροῦν νὰ χρηματοδοτηθοῦν καὶ μὲ ἄλλο τρόπο, παρὰ μονάχα μὲ τὸ τρέχον εἰσόδημα. Καὶ ὅμως εἶναι ἔτσι. Σ' ἓναν ἐπιχειρηματία, ποῦ πρωταρχίζει τὴ δουλειά του, δὲν ἀπομένει τίποτα ἄλλο, παρὰ νὰ χρηματοδοτήσῃ ἀρχικὰ τὴν κατανάλωσή του εἴτε μὲ τὴν περιουσία του, εἴτε μὲ τὴ βοήθεια πιστώσεων. Μὰ αὐτὸ μπορούμε καὶ νὰ τὸ παραβλέψουμε γιὰ τὴν ἀκατανάλωσις ἑνὸς ἐπιχειρηματία, ὅσο μεγάλη καὶ νᾶναι, δὲν εἶναι τόσο ἀξιόλογη συγκρινόμενη μὲ τὴς δαπάνες γιὰ ἐπενδύσεις. Ἡ ἀπάντησή μας τώρα γίνεται, λοιπόν, ἐντελῶς ἀκριβῆς. Τὸ κομμάτι τῆς ζητήσεως, ποῦ λείπει, προέρχεται ἀπὸ τὴς πρόσθετες δαπάνες γιὰ ἐπενδύσεις. Ἄλλὰ αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ νὰ ἰσοφάρισουν τὴς ἀποταμιεύσεις ἀπὸ ἓνα δεδομένο εἰσόδημα, ἀλλὰ γιὰ νὰ δημιουργήσουν ἓνα εἰσόδημα, γιὰ νὰ δημιουργήσουν, μὲ ἄλλα λόγια, κέρδη. Αὐτὸ εἶναι μιὰ ἐντελῶς νέα ἄποψη. Μᾶς δείχνει πὼς οἱ ἐπιχειρηματίες δὲν μποροῦν νὰ κάνουν κέρδη ἂν δὲν ἐπενδύσουν. Ἐνῶ, λοιπόν, τὸ μισθωτικὸ εἰσόδημα γεννιέται ἐν μέρει αὐτόματα, ἐν μέρει λόγῳ τῆς πίεσεως, ποῦ ἐξασκοῦν οἱ ἐργατικὲς ἐνώσεις, οἱ ὁποῖες κατορθώνουν στὴν περίπτωσι τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος, νὰ ἐπιβάλλουν μισθωτικὲς αὐξήσεις, τὸ εἰσόδημα ἀπὸ κέρδη, ἀντίθετα, αὐξάνει μονάχα, ὅταν οἱ ἐπιχειρηματίες ἐκτελοῦν πρόσθετες ἐπενδύσεις.

Ἄς συνοψίσουμε τὰ μέχρι τώρα, γιὰ νὰ μὴν χάσουμε τὸν εἰρμὸ τῆς σκέψεώς μας. Ἡ αὐξηση τῆς οἰκονομίας στηρίζεται στὴν ἐπενδυτικὴ δραστηριότητα μὲ διπλὸ τρόπο. Οἱ ἐπενδύσεις δημιουργοῦν μιὰ διεύρυνση τῆς δυναμικότητος, ἡ ὁποία καθιστᾷ δυνατὴ τὴν πραγματικὴ αὐξηση τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Ἡ ἐπένδυσις ἐπιδρᾷ ἐδῶ πάνω στὴν πλευρὰ τῆς προσφορᾶς: κάθε τελειωμένη ἐπένδυσις ἀνυψώνει τὴ δυναμικότητα. Ἄλλὰ στὴ μεγεθυμένη προσφορά, πρέπει νὰ ἀντιστοιχῆ καὶ μιὰ ἀναλογικὰ μεγεθυμένη ζήτησις.

Και αν αυτή ή τελευταία πρόκειται να είναι έπαρκής τότε πρέπει πάλι ή επενδυτική δραστηριότητα να συμπληρώση τὸ κενό, μα αυτή τή φορά στην πλευρά τῆς ζητήσεως. Πρόσθετες δαπάνες για επενδύσεις δὲν πρέπει μονάχα να ισοφαρίζουν τις άποταμιεύσεις από τὸ πρόσθετο μισθωτικό εισόδημα αλλά και να καθιστοῦν δυνατή τή δημιουργία εισοδημάτων από κέρδη. Ἡ πρόσθετη επένδυση πρέπει να είναι τόσο πιὸ μεγάλη, ὅσο πιὸ μεγάλη είναι αυτή ή άποταμίευση και ὅσο πιὸ ψηλὸ είναι τὸ κέρδος, πὸν προκύπτει από τὴν ισχύ των «οἰνει μονοπωλίων» και των ειδικῶν μονοπωλίων και ὀλιγοπωλίων. Τὸ μέγεθος αὐτῆς τῆς πρόσθετης επενδύσεως, λοιπόν, δὲν είναι καθόλου αὐθαίρετο. Ἄν πρόκειται ή οἰκονομία να αὐξάνη χωρίς τριβές, τότε θά πρέπει ή επένδυση να αὐξάνη με ἕνα ἔντελῶς καθωρισμένο ποσοστό.

Δὲν χρειάζονται πολλοί συλλογισμοί για να αναγνωρίση κανείς πόση μικρή είναι ή πιθανότητα να πηγαίνουν ὅλα καλά — χωρίς ρυθμιστικά, συγκυριακοπολιτικά μέτρα. Μιλᾶμε ἐδῶ για τὴν επένδυση σαν να ἀποτελοῦν τὸ μέγεθός της και τὸ ποσοστὸ αὐξήσεώς της, τὸ πιὸ ἀπλὸ πρᾶγμα τοῦ κόσμου. Μα οἱ επενδύσεις γίνονται από τούς ανθρώπους και τὸ μέλημα, πὸν πρέπει ἐδῶ να λυθῆ είναι πολὺ πιὸ δύσκολο από τὰ ἄλλα μελήματα, πὸν ἔχει να ἐπιλύση ὁ ἐπιχειρηματίας. Δὲν πρόκειται για τις συνήθεις ἀποφάσεις τῆς καθημερινῆς δουλειᾶς, ἀλλὰ για ἀποφάσεις μεγάλες, ἀσυνήθιστες, μελλοντικά πολὺ ἀποφασιστικές. Κανένας δὲν γνωρίζει τὸ μέλλον. Αἰσιόδοξα και ἀπαισιόδοξα αἰσθήματα παίζουν μεγάλο ρόλο. Και αν πρέπει κι' ὅλας ἐδῶ, για αὐτούς τούς λόγους, να εἴμαστε σκεπτικοί και ἐπιφυλακτικοί, πόσο μᾶλλον ἐκεῖ, ὅπου οἱ προϋποθέσεις, κάτω από τις ὁποῖες λαμβάνονται αὐτὲς οἱ ἀποφάσεις, μεταβάλλονται διαρκῶς. Μιὰ από τις σπουδαιότερες προϋποθέσεις είναι τὸ μέγεθος τῆς διαθέσιμης ἐργατικῆς δυνάμεως. Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα — τὸ εἶδαμε αὐτὸ ἤδη — ὑπῆρχε συνεχῶς πλεόνασμα ἐργατῶν. Σήμερα παρουσιάζεται μιὰ σπανιότητα ἐργατικῶν χειρῶν, πρᾶγμα, πὸν ἀναμένετο. Εἶχε, λοιπόν, δίκη ο Ἄδამ Σμίθ, πὸν λόγω τῆς προοδευτικῆς συγκεντρώσεως τοῦ κεφαλαίου, εἶπε, πῶς ή κατάσταση τοῦ ἐργάτη θά καλλιτερεύη. Ἄλλὰ πῶς ἀντιδρᾷ ὁ ἐπιχειρηματίας, ὅταν ἀνεβαίνουν οἱ μισθοί; Δὲν ἀνεβαίνουν, ἐπειδὴ αὐτὴ τή φορά αὐξήθηκε ή παραγωγικότητα — αὐτὴ τὴν περίπτωση τὴν πραγματευτήκαμε στὰ προηγούμενα — ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ ἐμπόρευμα «ἐργατικὴ δύναμη» σπανίζει. Ὁ ἐπιχειρηματίας θά προσπαθήση να εἰσαγάγη μεθόδους παραγωγῆς, πὸν ἐξοικονομοῦν ἐργατικές χεῖρες. Ἄλλὰ τί ἐπίδραση θά ὑποστῆ ή τάση του, ή ροπή του για επενδύσεις; Μπορεῖ να αὐξηθῆ, ἐπειδὴ αὐξάνει ή πώληση των καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Μπορεῖ ὅμως και να ἐλαττωθῆ, γιατί ἐλαττώνεται τὸ κέρδος κατὰ μέσον ὄρο σε ὀλόκληρη τὴν οἰκονομία.

Ἡ επένδυση, λοιπόν, είναι ἕνα ἔντελῶς ἀβέβαιο μέγεθος. Ἐνας ἰδιαίτερος κίνδυνος ἔγκειται στὸ ὅτι ὅλες οἱ μεταβολές τῆς επενδυτικῆς δραστηριότητος τείνουν να ἰσχυροποιηθοῦν. Τώρα μόλις διαπιστώσαμε, πῶς μιὰ οἰκονομική ἀνάπτυξη χωρίς τριβές, ἀπαιτεῖ ἕνα καθωρισμένο ποσοστὸ προσθέτων επενδύσεων. Μποροῦμε να τὸ ἀποκαλέσουμε «ποσοστὸ ἰσορροπίας». Μονάχα ὅταν γίνονται σήμερα επενδυτικές δαπάνες ἔντελῶς καθωρισμένου ὕψους, μποροῦν

τὰ πρόσθετα προϊόντα ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἐπενδύσεις νὰ πωληθοῦν, δηλ. μονάχα τότε ἐξασφαλίζεται μία διαρκῆς ἰσορροπία μεταξύ προσφορᾶς καὶ ζήτησεως. Ἄς ὑποθέσουμε, ὅμως, πὼς τὸ πραγματικὸ ποσοστὸ τῶν προσθέτων ἐπενδύσεων εἶναι μικρότερο ἀπὸ τὸ «ποσοστὸ ἰσορροπίας». Τότε εἶναι πολὺ μικρὴ ἡ ζήτηση γιὰ τὰ προϊόντα ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἐπενδύσεις. Οἱ ἐπιχειματίες συναντοῦν δυσκολίες στὴν πώληση τῶν προϊόντων τους καὶ περιορίζουν τὶς ἐπενδύσεις. Τὸ γεγονός, λοιπόν, πὼς ἡ ἐπενδυτικὴ δραστηριότητα ἦταν πολὺ μικρὴ ὁδηγεῖ στὸ νὰ γίνῃ ἀκόμα μικρότερη. Ἡ οἰκονομία πέφτει σὲ μία «κατάθλιψη» καὶ τὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἐξελίξεως μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ πλήρης *στασιμότης* τῆς οἰκονομίας. Ἄν, ἀντίθετα, τὸ ποσοστὸ τῶν προσθέτων ἐπενδύσεων εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ποσοστὸ ἰσορροπίας, τότε δημιουργεῖται ὑπερβολικὴ ζήτηση. Γεννιέται ἓνα πλεόνασμα ζήτησεως, καὶ οἱ τιμὲς ἀνεβαίνουν. Φυσικὰ ὁ ἐπιχειρηματίας σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ ἐντείνῃ τὴν ἐπενδυτικὴν δραστηριότητά του, καὶ ὅταν ἔπειτα, δηλαδὴ ὅταν ἐτοιμασθῇ ἡ ἐπένδυση, μεγαλώσῃ ἡ προσφορά, τότε ἡ πρώτη ἐπίδραση τῆς ἐντεινομένης ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος θὰ εἶναι νὰ ἀνέλθουν ἀκόμα περισσότερο ζήτηση καὶ τιμὲς. Ὁ δρόμος ὁδηγεῖ στὴν κατεύθυνση: πληθωρισμός. Στασιμότητα καὶ πληθωρισμός ἀποτελοῦν τὴν Σκύλλα καὶ τὴν Χάρυβδι, μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ κυβερνηθῇ τὸ πλοῖο. Μὰ δὲν ὑπάρχει μιὰ αὐτόματη ρύθμιση. Ὅσο καὶ καλὰ νὰ λειτουργῇ τὸ σύστημα τιμῶν, δὲν φτάνει νὰ ρυθμίση μιὰ αὐξανόμενη οἰκονομία.

Ὡστε αὐτὰ εἶναι, λοιπόν, τὰ προβλήματα, ποὺ ἀντιμετωπίζει μιὰ οἰκονομικὴ πολιτικὴ, ποὺ ἐπιδιώκει τὴ σταθεροποίηση τῆς πορείας τῆς οἰκονομίας. Μποροῦμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε συγκυριακὴ πολιτικὴ, ἂν καὶ σ' ὅλοκληρο τὸ κεφάλαιο τοῦτο μιλῆσαμε λιγώτερο γιὰ τὶς διακυμάνσεις τῆς συγκυρίας καὶ περισσότερο γιὰ τοὺς παράγοντες, ποὺ καθορίζουν τὸ βαθμὸ ἀπασχολήσεως καὶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας. Σύμφωνα μὲ τὸ ἀντικείμενο πρόκειται γιὰ τὰ ἴδια ζητήματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ παρελθόν, ἂν καὶ μὲ ἀνεπαρκῆ τρόπο, τὰ βρῖσκαμε κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «συγκυριακὴ πολιτικὴ». Σ' αὐτὴν θὰ στραφοῦμε τώρα.

γ) *Τὰ μελήματα τῆς συγκυριακῆς πολιτικῆς*

Ἄς προσανατολισθοῦμε στὴν ἀρχή. Ὅσον ἀφορᾶ, ἐν πρώτοις, τὶς *ἐπιπτώσεις* τῆς, ξεκινήσαμε ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς μεγάλῃς παγκόσμιας οἰκονομικῆς κρίσεως, τῆς μεγάλῃς μαζικῆς ἀνεργίας καὶ ἀπὸ τὸ σύνθημα γιὰ κοινωνικὴ ἀσφάλεια. Πλήρης ἀπασχόληση ἦταν τὸ σύνθημα καὶ στασιμότητα ὁ κίνδυνος ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀποφευχθῇ. Ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη ὑπὸ λανθάνουσα κατάσταση, μὰ τώρα εἶδαμε, πὼς ἡ οἰκονομία μπορεῖ νὰ περιπέση στὸ ἄλλο ἄκρο, σὲ μιὰ πυρετώδη ἐπέκταση μὲ πλήρη ἀπασχόληση καὶ ἀνοδοτοῦ τιμαριθμοῦ, ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα ἔρπων πληθωρισμός, πρᾶγμα κάπως λιγώτερο δραματικὸ, ἀλλὰ ποὺ μακροχρόνια κοιταγμένο, ἐξ ἴσου ἀνυπόφορο. Χωρὶς ἀμφιβολία στασιμότητα καὶ ἀνεργία παραμένουν ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος καὶ ὑπάρχουν πολλοί, ποὺ ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴν πλήρη

άπασχόληση και τη συνεχή οικονομική άνοδο, είναι πρόθυμοι γι' αυτό να πληρώσουν ως την τιμή μιὰ ελαφρά ανύψωση του τιμαρίθμου από χρόνο σε χρόνο. Ἄλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας, πὼς μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καταπνίγουμε τὴ θέληση γιὰ ἀποταμίευση κι' ἔτσι καὶ ὅλες τὶς προσπάθειες γιὰ μιὰ ὁμοιομορφότερη κατανομὴ τῆς περιουσίας καὶ μάλιστα εὐθύς ἐξ ἀρχῆς. Καὶ ὄχι λιγώτερο σοβαρὸς εἶναι καὶ ὁ κίνδυνος, πὼς ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν, πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴ οἰκονομία, ἐνισχύεται μὲ μιὰ πληθωριστικὴ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους.

Κάτω ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὅρους δὲν ἀρκεῖ μονάχα νὰ θέσῃ κανεὶς σὰν μέλημα τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς τὴν ἐξασφάλιση τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως. Θὰ πρέπει ταυτόχρονα νὰ φροντίζῃ καὶ γιὰ τὴ σταθερότητα τοῦ τιμαρίθμου, κι' ὅταν λέμε αὐτό, ἐννοοῦμε τὸ ἐπίπεδο τῶν τιμῶν τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Ἡ σύνδεση καὶ τῶν δύο αὐτῶν μελημάτων δὲν εἶναι καθόλου εὐκολη. Ὅσο περισσότερο κανεὶς προσπαθεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πλήρη ἀπασχόληση, —τὰ σχετικὰ μέτρα θὰ τὰ δοῦμε ἀμέσως—τόσο περισσότερο ὀδηγιόμαστε πρὸς τὸν πληθωρισμό. Ὅσο πιὸ μεγάλη ἐπιτυχία, ἀντίθετα, ἔχει ὁ ἀγῶνας κατὰ τοῦ πληθωρισμοῦ, τόσο πιὸ εὐκολα εἶναι νὰ παρουσιασθοῦνε κατασταλτικὲς τάσεις. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, προκύπτουν δυσάρεστες συνέπειες καὶ γιὰ τὸ διεθνὲς ἐμπόριο καὶ τὴ διεθνή κίνηση κεφαλαίων. Ὅταν π.χ. ἀνεβαίνουν οἱ τιμὲς στὸ ἐσωτερικὸ, ἐλαττώνονται οἱ ἐξαγωγές, ἐνῶ αὐξάνονται οἱ εἰσαγωγές. Ἡ ἰσοσκέλιση τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν δυσχεραίνεται καὶ τὸ παθητικὸ μέρος τοῦ ἰσοζυγίου μπορεῖ μονάχα νὰ ἐξισορροπηθῇ μὲ περιοριστικὰ μέτρα ὅσον ἀφορᾷ τὶς εἰσαγωγές, μὲ μέτρα ἐπιδοτήσεως τῶν ἐξαγωγῶν καὶ στὴ χειρότερη περίπτωση μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἀναγκαστικῆς συναλλαγματικῆς οἰκονομίας, δηλαδὴ μὲ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν ἀρχῶν τῆς οἰκονομίας ἀγορᾶς. Ἀντιστρόφως, ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς σὲ σύγκριση μὲ τὸ ἐξωτερικὸ χαμηλοῦ τιμαρίθμου συντείνει στὴν ὑπερβολικὴ αὐξηση τῶν εἰσαγωγῶν, πρᾶγμα πού δημιουργεῖ ἄλλες πάλι δυσχέρειες. Ἡ οικονομικὴ πολιτικὴ θὰ πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ ἀποφεύγῃ τέτοιες ἐπιδράσεις ἐσωοικονομικῶν μέτρων πάνω στὸ ἰσοζύγιο πληρωμῶν. Συνολικὰ λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ πραγματοποιήσῃ ταυτόχρονα τρεῖς σκοποὺς: τὴν πλήρη ἀπασχόληση, ἕνα κατὰ τὸ δυνατόν σταθερὸ τιμαρίθμο τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν ἰσοσκέλιση τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν χωρὶς ἀναγκαστικὰ μέτρα. Εὐτυχῶς, πού τὰ τρία αὐτὰ μελήματα, βασικά, δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστα μεταξύ τους. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ πραγματοποίησις τοῦ ἑνὸς μελήματος, δυσκολεύει τὴν πραγματοποίησις τοῦ ἄλλου, θὰ πρέπει ἡ οικονομικὴ πολιτικὴ νὰ ἀναζητῇ μεσαῖες λύσεις. Ἡ λέξις «μαγικὸ τρίγωνο», μὲ τὸ ὁποῖο ἔχει νὰ κἀνῃ ἡ συγκυριακὴ πολιτικὴ, χαρακτηρίζει αὐτὲς τὶς δυσκολίες ἐπιτυχημένα. Μαγικὸ εἶναι κάτι, πού δὲν γίνεται στὴν οὐσία.

Ἔτσι φτάσαμε στὸ σημεῖο, πού νὰ μποροῦμε τώρα νὰ στρέψουμε τὴν προσοχή μας στὰ μέτρα τῆς συγκυριακῆς πολιτικῆς. Ἀπὸ τοῦ πρέπει νὰ ἀρχίσουν αὐτὰ τὰ μέτρα, εἶναι, μετὰ ἀπὸ ὅσα εἶπαμε, ἀρκετὰ φανερό: ἀπὸ τὴ συνολικὴ ζήτησις. Αὐτό, πού κάνει ἡ οικονομικὴ πολιτικὴ στὸ πεδίο τῆς

προσφορᾶς, ἔχει σχεδὸν πάντοτε διαρθρωτικὸ χαρακτήρα. Ἐὰς σκεφτοῦμε μόνον τὸ «πράσινο σχέδιο», ποῦ ἐπιδιώκει τὴ βελτίωση τῶν ὄρων παραγωγῆς στὸ γεωργικὸ τομέα. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ ἐπιηρεασμὸς τῶν εἰσαγωγῶν—διευκολύνοντας τὶς εἰσαγωγὰς μπορεῖ κανεὶς νὰ καταπολεμήσῃ τὶς αὐξήσεις τῶν τιμῶν—καὶ ἡ εἰσαγωγή ἐργατικῶν χειρῶν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Ἄλλὰ μὲ τὰ δύο αὐτὰ μέτρα, κατὰ κανόνα, δὲν μποροῦμε νὰ κάνουμε καὶ πολλὰ πράγματα. Θὰ μπορούσε κανεὶς, τελικά, νὰ ὑπαγάγῃ κάτω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐπιτήρηση προσφορᾶς τὸν ἐπιηρεασμὸ τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος, γιατί μεγαλύτερες ἢ μικρότερες ἐπενδύσεις διευρύνουν ἢ ἐλαττώνουν τὴν οἰκονομικὴ δυναμικότητα. Μὰ αὐτὴ ἡ ἐπίδραση εἶναι μελλοντικὴ, παρουσιάζεται μόνον ὅταν τελειώσῃ ἡ ἐπένδυση κι' αὐτὸ ποῦ ἐνδιαφέρει πολὺ τὴν συγκυριακὴ πολιτικὴ, εἶναι πάντοτε ἡ στιγμιαία ἢ τουλάχιστον ἡ βραχυχρόνια κατάσταση καὶ μιὰ μεγάλη ἢ μιὰ μικρὴ ἐπενδυτικὴ δραστηριότητα σημαίνει, πὼς γίνονται μεγαλύτερες ἢ μικρότερες δαπάνες γιὰ ἐπενδύσεις, δηλαδὴ πὼς ἀνυψώνεται ἢ μειώνεται ἡ συνολικὴ ζήτηση τῆς οἰκονομίας.

Αὐτὲς οἱ σκέψεις μποροῦν νὰ γενικευθοῦν μέχρι ἓνα ὠρισμένο βαθμό. Ἐνα στοιχεῖο τῆς οὐσίας τῆς ἀγοραιοοικονομικῆς τάξεως εἶναι, πὼς τὰ οἰκονομικὰ ὑποκείμενα ἐνδιαφέρονται πολὺ γιὰ τὴν παραγωγή καὶ τὴν προσφορὰ—ἀπὸ λόγους ἰδιωτικοῦ συμφέροντος—ἐνῶ πολὺ λίγο πονοκεφαλιάζουν γιὰ τὶς ἐπιδράσεις τῆς δραστηριότητος τῶν πάνω στὴ συνολικὴ οἰκονομία: παίρνουν πιστώσεις, ἢ τηροῦν στάση ἐπιφυλάξεως, ἀνάλογα ὅπως τοὺς συμφέρει, ἀλλὰ δὲν νοιάζονται τί ἐπίδραση ἐξασκεῖται ἐπὶ τὴν πάνω στὴ χρηματικὴ συνολικὴ ζήτηση. Καὶ ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὴν παραγωγή, τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν ἀγῶνα γύρω ἀπὸ τὸ εἰσόδημα: Ἐργάτες καὶ ἐπιχειρηματίες ἀπαιτοῦν καὶ χορηγοῦν μισθωτικὰς αὐξήσεις, ἢ τηροῦν σιωπὴ ἀνάλογα μὲ τὴν ἰσχύ ἢ μὴ τῆς θέσεώς των, ἀλλὰ μόνον τότε ὑποδείχουν τὶς ἐπιδράσεις πάνω στὴ συνολικὴ οἰκονομία, ὅταν μ' αὐτὸ τοὺς προσφέρεται ἓνα ἐπιχείρημα γιὰ τὰ ἴδια τοὺς τὰ συμφέροντα. Ὅλα αὐτὰ βέβαια εἶναι δικαίωμά τους, καὶ θὰ πρέπει κανεὶς νὰ δέχεται μὲ σκεπτικισμό τὶς διάφορες ἐκκλήσεις πρὸς τὴ λογικὴ, γιατί πίσω ἀπὸ αὐτὲς πολλὰς φορὲς κρύπτεται καὶ πάλι τὸ συμφέρον τῆς ἀντίθετης παρατάξεως καὶ γιατί, ἐφ' ὅσον γίνονται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς κυβερνήσεως, συμβάλλουν τὸ πολὺ-πολὺ μόνον ἄλλο στὸ νὰ καθήσουν οἱ ἀντιμαχόμενες παρατάξεις στὸ τραπέζι, νὰ παραμερίσουν γόητρο καὶ κῦρος καὶ νὰ ἀρχίσουν τὶς διαπραγματεύσεις ἐντελῶς ἀντικειμενικά. Κανένας δὲν ἀμφιβάλλει πὼς μιὰ ἰσχυρὴ ἀντικειμενικότητα ἐδῶ μπορεῖ νὰ εἶναι χρήσιμη. Ἄλλὰ πάρα πολλὰς φορὲς οἱ ἐκκλήσεις δὲν πηγάζουν ἀπὸ πεποίθηση μὰ ἀποτελοῦν μιὰ μετὰπειση καὶ τὴ μεγαλύτερη ἐπίδραση ἐδῶ ὅπως καὶ παντοῦ τὴν ἔχει ὁ ἐξαναγκασμὸς τῶν γεγονότων, ποῦ θέτει ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ μὲ τὰ ἴδια τῆς τὰ μέτρα.

Ξεφύγαμε λιγάκι ἀπὸ τὸ θέμα μας—γι' αὐτὸ ἄς στραφοῦμε πρὸς τὴν δρᾶση τῶν ὀργάνων τῆς συγκυριακῆς πολιτικῆς. Στὴν πρώτη γραμμὴ—καὶ πὼς μπορούσε νὰ εἶναι διαφορετικὰ—βρίσκεται ἡ κεντρικὴ τράπεζα, ἀλλὰ σιγά-σιγά ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου ὁ ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν

κῶν ἀπέκτησε αὐξανόμενη σημασία. Ὡς τὰ 40% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ρέουν μέσα ἀπὸ τὰ δημόσια ταμεῖα. Τὸ τρίτο ὄργανο ἀποτελεῖ ὁ ὑπουργὸς τῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ τὰ μελήματά του περιορίζονται μᾶλλον στὸ πεδίο τῆς οἰκονομικῆς τάξεως καὶ στὴ φροντίδα γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο καὶ ἔτσι ἔχει λίγες δυνατότητες γιὰ τὸν ἐπηρεασμὸ τῆς πορείας τῆς οἰκονομίας. Κάθε ἄλλο παρά ἐπικρατεῖ πάντα συμφωνία μεταξὺ τῶν τριῶν αὐτῶν ὀργάνων, καὶ ἐντάσεις μεταξὺ τῶν δὲν εἶναι σπάνιες. Ἰδιαιτέρα ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ κάνῃ ὅ,τι θεωρεῖ ὀρθὸ ἢ κεντρικὴ Τράπεζα. Ἀλλὰ ἄς τὰ ἀφήσουμε αὐτὰ στὴν πάντα, γιὰτί ἐμεῖς ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὰ μέτρα ὡς τέτοια.

Τὰ μέτρα αὐτὰ—διεπιστώσαμε—συγκεντρώνονται πάνω στὸν ἐπηρεασμὸ τῆς συνολικῆς ζητήσεως τῆς οἰκονομίας. Αὐτὴ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι οὔτε πολὺ μικρὴ γιὰτί διατρέχει κίνδυνο ἢ πλήρης ἀπασχόληση, οὔτε καὶ πολὺ μεγάλη γιὰτί τίθεται σὲ κίνδυνο ὁ τιμᾶριθμος, ἂν κατορθώσουμε νὰ συνενώσουμε τὴν πλήρη ἀπασχόληση καὶ τὴ σταθερότητα τῶν τιμῶν, τότε ἡ τρίτη γωνία τοῦ μαγικοῦ τριγώνου δὲν φαίνεται νὰ παρουσιάζῃ δυσκολίες. Μιὰ ἀνάπτυξη, πού συντελεῖται κάτω ἀπὸ σταθερὲς τιμές, δὲν ἔχει καμμιά ἐπίδραση πάνω στὸ ἰσοζύγιο πληρωμῶν. Φαίνεται λοιπὸν πὼς μὲ τὴν ἐπίτευξη τῶν δύο πρώτων σκοπῶν, πραγματοποιεῖται αὐτόματα καὶ ὁ τρίτος. Ὅμως αὐτὸ δὲν συμβαίνει γιὰτί ἡ διαμόρφωση τοῦ ἰσοζυγίου δὲν ἐξαρτᾶται μονάχα ἀπὸ ἐμᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἄλλων, πού συμμετέχουν στὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο καὶ στὴ διεθνῆ ἐπικοινωνία κεφαλαίων. Ἐδῶ πέφτουμε πάνω σ' ἓνα σημεῖο, πού μᾶς σταματᾶει, ἐπειδὴ ἔχει θεμελιώδη σημασία. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἔχουμε δύο Κράτη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα ἀσκεῖ πληθωριστικὴ πολιτικὴ εἴτε γιὰτί διεξάγει πόλεμο καὶ χρηματοδοτεῖ τὴς πολεμικὲς δαπάνες ἐν μέρει μὲ τὴ βοήθεια τῆς κεντρικῆς Τραπεζῆς, δηλ. μὲ δημιουργία χρήματος, εἴτε γιὰτί ἀγωνίζεται ὑπερβολικὰ μὲ κοινωνικὰ μελήματα. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἀνεβαίνει ὁ τιμᾶριθμὸς του, ἐπηρεάζονται οἱ ἐξαγωγές του κατασταλτικὰ, ἐνῶ αὐξάνονται οἱ εἰσαγωγές του. Τὸ ἰσοζύγιο πληρωμῶν του παρουσιάζει ἔλλειμμα, ἀδυνατεῖ νὰ πληρώσῃ τὴς εἰσαγωγές του ἀπὸ τὸ προῖον τῶν ἐξαγωγῶν του καὶ χάνει χρυσὸ καὶ συνάλλαγμα ἀπὸ τὰ ἀποθέματά του. Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει στὸ ἄλλο Κράτος. Οἱ εἰσαγωγές τοῦ πρώτου εἶναι οἱ δικές του ἐξαγωγές καὶ αὐτὲς αὐξάνονται. Μερικοὶ θεωροῦν κάτι τέτοιο πολὺ εὐχάριστο, ὅπως ἔκαναν καὶ οἱ μερκαντιστὲς. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, καὶ ἡ οἰκονομία αὐτοῦ τοῦ Κράτους ξεφεύγει ἀπὸ τὴν τάξιν της. Τὸ προῖον ἀπὸ τὸ ἐξαγωγικὸ πλεόνασμα, δηλ. τὸ πλεονάζον συνάλλαγμα, πωλιέται ἀπὸ τοὺς ἐξαγωγεῖς στὴν κεντρικὴ Τράπεζα καὶ αὐτὴ πληρώνει σ' αὐτοὺς τὸ ἀντίτιμο σὲ ἐσωτερικὸ νόμισμα. Ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος αὐξάνεται ἐδῶ, ὁ πληθωρισμὸς μεταφέρεται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ στὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἡ κεντρικὴ Τράπεζα πρέπει νὰ προσπαθῆσῃ μὲ ὅλα της τὰ μέσα νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν αὐξηση τῆς ποσότητος τοῦ χρήματος μὲ τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς περιοριστικῆς πιστωτικῆς πολιτικῆς. Μπορεῖ ἢ ἴδια νὰ πέτυχε νὰ δαμάσῃ τὸν ἐγγῶριο τιμᾶριθμο. Τὸ μέλημά της, νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ σταθερότητα, δυσχεραίνεται ἀπὸ τὴν πληθωριστικὴν πολιτικὴν τοῦ ἄλλου. Ἡ σταθεροποίηση

τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως προϋποθέτει, πὼς ὅλες τουλάχιστον οἱ μεγάλες χώρες τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου συντονίζουν τὰ μέτρα τους καὶ ἀποφεύγουν τὶς ἀκραίες κατευθύνσεις τῆς οικονομικῆς των πολιτικῆς (1).

Τώρα στρεφόμεστέ ὀριστικά στὴν ἐξέταση τῶν ἄμεσων μέτρων τῆς συγκυριακῆς πολιτικῆς. Τί μπορεί πρῶτα—πρῶτα νὰ γίνῃ ὥστε νὰ ἀντιμετωπισθῇ μιὰ ὑποχώρηση τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ὑποαπασχολήσεως; Ἀπὸ αὐτὸ τὸν κίνδυνο ξεκινήσαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ παρόντος κεφαλαίου. Γιὰ τὴν πολιτικὴ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορο, ἂν ἀκολουθήσουμε τὴν κεῖνσιανὴ διάγνωση, κατὰ τὴν ὁποία ἡ «κατάθλιψη» τῆς οἰκονομίας ὀφείλεται στὴ δυσαναλογία μεταξὺ ἐπενδύσεως καὶ ἀποταμιεύσεως, ἢ ἂν παραδεχθοῦμε, ὅπως κάνει ἡ θεωρία τῆς ἀναπτύξεως, πὼς λείπει ἡ ἀναγκαία ζήτηση γιὰ τὸ αὐξημένο κοινωνικὸ προϊόν. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις κατανάλωση καὶ ἐπένδυση εἶναι πολὺ μικρές.

Ἀρχίζουμε μὲ τὴν κατανάλωση. Αὐτὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ εἰσοδήματος, κατὰ πρῶτο λόγο, καὶ κατὰ δεύτερο, ἀπὸ τὴ ροπὴ πρὸς κατανάλωση, δηλ. ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῶν οικονομικῶν ὑποκειμένων, πόσο θέλουν νὰ καταναλώσουν ἀπὸ τὸ εἰσόδημα αὐτό, καὶ πόσο θέλουν νὰ ἀποταμιεύσουν. Ἡ συγκυριακὴ πολιτικὴ ἐδῶ δὲν μπορεί νὰ κἀνῃ ἄμεσα παρὰ πολὺ ἐλάχιστα πράγματα. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρῶτο σημεῖο, δηλ. τὸ ὕψος τοῦ εἰσοδήματος, τὸ συνολικὸ εἰσόδημα τῆς οἰκονομίας αὐξάνεται σὲ σύνδεσμο μὲ τὴν ἐπενδυτικὴ δραστηριότητα—αὐτὸ τὸ εἶπαμε ἤδη. Αὐτὴ ἀνυψώνει τὸν βαθμὸ ἀπασχολήσεως καὶ τὸ συνολικὸ ποσὸν τῶν μισθῶν κι' ἀκόμα αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση δημιουργίας κερδῶν. Σὰν θέλουμε νὰ δημιουργήσουμε εἰσόδημα θὰ πρέπει νὰ ἀρχίσουμε μὲ τὶς ἐπενδύσεις. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ μονάχα ἡ περίπτωση τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος. Ἄν αὐξάνεται τὸ προϊόν κατὰ μονάδα χρόνου ἐργασίας σὰν συνέπεια τῆς τεχνικῆς προόδου, πρέπει νὰ ἀνυψωθοῦν οἱ μισθοί, ἂν δὲν θέλουμε νὰ πέσουν οἱ τιμές. Ἄν αὐτὸ δὲν συμβῇ ἔγκαιρα, τότε μπορεί ἡ συγκυριακὴ πολιτικὴ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὶς ἐργατικὲς ἐνώσεις νὰ ἀναλάβουν δράση, ἀλλὰ ἄμεσα δὲν μπορεί νὰ ἐξασκήσῃ καμμιά ἐπιρροὴ πάνω στὸ ὕψος τῶν μισθῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ δεύτερο σημεῖο, δηλ. τὴ ροπὴ πρὸς κατανάλωση, μπορεί ὁ ὑπουργὸς τῆς οἰκονομίας βέβαια νὰ κἀνῃ ἐκκλήση στὶς νοικοκυρὲς νὰ αὐξήσουν τὴν κατανάλωση. Ἀλλὰ ἡ ἐπιτυχία ἐδῶ εἶναι ἀβέβαιη κι' ἅμα τὰ οικονομικὰ ὑποκείμενα φοβοῦνται μιὰ ὑποχώρηση τῆς συγκυρίας καὶ μιὰν ἀνεργία, τότε λαμβάνει χώρα τὸ ἀντίθετο. Δὲν ἀγοράζει πιά κανεὶς ἓνα καινούργιο αὐτοκίνητο, ὅταν φοβᾶται πὼς θὰ χάσῃ τὴν ἐργασία του ἢ θὰ ἀναγκασθῇ νὰ ἐργάζεται λίγες μονάχα ὥρες.

Ἔτσι ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν ἐπηρεασμὸ τῶν ἐπενδύσεων. Ἄν πρόκειται νὰ ἀναζωογονηθῇ ἡ ἐπενδυτικὴ δραστηριότητα, τότε θὰ πρέπει νὰ

1) Μιὰ συνοπτικὴ ἐκθεση ὀλόκληρης αὐτῆς τῆς προβληματικῆς βρίσκει ὁ ἀναγνώστης σὲ μιὰ σχετικὴ μελέτη μου στὸν «Οἰκονομικὸ Ταχυδρόμο», φύλλο 380, τῆς 27ης Ἰουλίου 1961 μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ προβληματικὴ τῶν συναλλαγματικῶν ἀποθεμάτων ἐξ ἀπόψεως ἐπιδράσεων» (Κ.Σ.).

δημιουργηθῶν κίνητρα καὶ τὸ συνηθισμένο μέσον εἶναι ἡ μείωση τοῦ τόκου. Ἐνα χαμηλὸ ἐπίπεδο τόκων σημαίνει, πῶς στὴν ἐπιθυμία τῶν ἐπιχειρηματιῶν νὰ λάβουν πιστώσεις, δὲν θέτονται ἐμπόδια καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ φτηνοῦ χρήματος, τοῦ easy money, ἔγινε περίφημη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κέυνς καὶ τῆς παγκόσμιας οικονομικῆς κρίσεως. Μὰ ἔγινε ταυτόχρονα καὶ κακόφημη, γιατί ἡ ἐφαρμογὴ ὠδήγησε τὴν οἰκονομία πολλῶν χωρῶν στὸ ἄλλο ἄκρον, δηλ. στὸ χεῖλος τοῦ πληθωρισμοῦ. Φαίνεται λοιπὸν νὰ εἶναι πολὺ δραστικὴ.

Κι' ὅμως ἡ ἐπιτυχία μιᾶς μειώσεως τοῦ τόκου ἀπὸ μέρους τῆς κεντρικῆς Τραπεζῆς εἶναι ἀμφίβολη, γιατί τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε κατάσταση. Ἡ πολιτικὴ τοῦ ἐλαφροῦ χρήματος ἀκολουθεῖ τὸ γενικὸ σύνθημα τῆς χαμηλῆς στάθμης τῶν τόκων. Αὐτὸ δὲν ἔγκειται στὴ μείωση τοῦ ἐπιτοκίου γιὰ μιὰ μόνο φορὰ ἀλλὰ σὲ μιὰ ὀλόκληρη σειρά μέτρων διαρκείας καὶ εἶναι ὑπολογισμένο γιὰ μακρὲς περιόδους. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ σκέψη, ὅτι τοῦ ὄριμου καπιταλισμοῦ τοῦ λείπει ἡ ἀναγκαία ἐπιχειρηματικὴ δράση κι' ὅτι ἡ μοῖρα του εἶναι ἡ διαρκὴς τάση πρὸς τὴ στασιμότητα. Καὶ ἔμεις χαρακτηρίσαμε βέβαια τὴ στασιμότητα σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ἄκρα, σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς δύο ἀκραῖες καταστάσεις, πού πρέπει νὰ ἀποφύγουμε. Ἄλλὰ ὑπάρχει διαφορὰ, ἂν κανεῖς, ὅπως ὁ Κέυνς καὶ σὲ μεγαλύτερο ἀκόμα βαθμὸ οἱ ὀρθόδοξοι ὀπαδοὶ του, ὑπολογίζη με μιὰ διαρκῆ τάση πρὸς τὴν κατάθλιψη, πού εἶναι συνδεδεμένη ἐσωτερικὰ με τὴ φύση τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἢ ἂν, ἀντίθετα, ὑπολογίζη με μιὰ κατὰ ἐποχὲς ἐμφανιζόμενη ἐπιβράδυνση τῆς ἀναπτύξεως καὶ με τὴ δυνατότητα ἐντάσεως τῶν καταθλιπτικῶν τάσεων. Κι' αὐτὸ τὸ δεύτερο εἶναι ἡ δική μας περίπτωσις. Δὲν πρόκειται λοιπὸν γιὰ τὴ διατήρηση τῶν τόκων σὲ ἓνα χαμηλὸ ἐπίπεδο γιὰ ἓνα κάπως μακρότερο χρονικὸ διάστημα, μὰ πρόκειται γιὰ τὴν ἐπίδραση μιᾶς *μεταβολῆς* τῶν τόκων, δηλ. πρόκειται εἰδικώτερα γιὰ τὸ ἐρώτημα, πῶς ἐπιδρᾷ μιὰ μείωση τοῦ τόκου πάνω στὴν ἐπένδυση σὲ μιὰ δεδομένη συγκυριακὴ κατάσταση. Ἐδῶ ὅμως θὰ πρέπει νὰ ἐκφράσουμε ἐπιφυλάξεις. Κατὰ πρῶτο λόγο εἶναι ἀρκετὰ ἀβέβαιο, ἂν ἡ κεντρικὴ Τράπεζα με τὰ μέτρα τῆς μπορέση νὰ κατεβάσῃ καὶ τὸ μακροχρόνιο ἐπιτόκιο τῆς κεφαλαιοαγορᾶς. Ἄλλὰ πρὸ παντὸς ὑπάρχει μιὰ σειρά ἐπενδύσεων, ὅπως π.χ. οἱ οἰκοδομές, πού εἶναι πολὺ εὐαίσθητες ἀπέναντι τοῦ τόκου. Ὁ καθένας μας ξέρει, πῶς ἡ οἰκονομικότητα ἑνὸς οἰκήματος, πού προορίζεται γιὰ νὰ ἐνοικιασθῆ, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ εἰδικοῦ τόκου τῶν ὑποθηκῶν. Μὰ γιὰ τὶς περισσότερες ἐπενδύσεις καὶ πρὸ παντὸς στὸ βιομηχανικὸ τομέα, τὸ ὕψος τοῦ τόκου δὲν παίζει κανένα ρόλο. Κι' ἂν οἱ ἐπιχειρηματίες, ἄσχετα ἀπὸ ποιοὺς λόγους, δὲν βλέπουν τὸ μέλλον ρόδινο, τότε δὲν πρόκειται νὰ ἔχῃ καμμιά ἐπίδραση εὐνοϊκὴ πάνω στὶς ἐπενδύσεις ἢ μείωση τοῦ τόκου ἀπὸ μέρους τῆς κεντρικῆς Τραπεζῆς.

Σὲ μιὰ τέτοια κατάσταση καλεῖται ἡ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ νὰ παίξῃ τὸ ρόλο τῆς. Ἄν ἡ ἰδιωτικὴ ἐπενδυτικὴ δραστηριότης δὲν εἶναι ἀρκετὴ ὥστε νὰ μπορέση νὰ ἐξυψώσῃ τὴ ζήτησις στὸ ἐπιθυμητὸ ἐπίπεδο, τότε θὰ πρέπει τὸ κράτος νὰ ἐπέμβῃ κἀνοντας ἐπενδύσεις σὲ εὐρεῖα ἔκτασις. Φυσικὰ δὲν θὰ

ὑπῆρχε κανένα ὄφελος, ἂν τὸ κράτος χρηματοδοτοῦσε αὐτὲς τὶς ἐπενδύσεις μὲ χρήματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ φόρους. Γιατὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ εἴσπραττε μὲ τὸ ἓνα χέρι καὶ θὰ ξόδευε μὲ τὸ ἄλλο, καὶ ἡ συνολικὴ ζήτησις τῆς οἰκονομίας θὰ παρέμενε ἢ αὐτῇ. Γι' αὐτὸ ἂν αὐτὴ πρόκειται νὰ ἐξυψωθῆ, τότε θὰ πρέπει οἱ ἐπενδύσεις νὰ χρηματοδοτηθοῦν μὲ *πρόσθετο* χρήμα, πρᾶγμα, ποὺ σημαίνει, πὼς τὸ κράτος θὰ πρέπει νὰ ζητήσῃ τὴν παραχώρησι τῶν ἀναγκαίων πόρων ἀπὸ τὴν κεντρικὴ τράπεζα. Τώρα αὐξάνεται ἡ κυκλοφοροῦσα ποσότης χρήματος καὶ ἔτσι καὶ ἡ ζήτησις. Φυσικὰ καὶ μιὰ αὐξηση ἄλλης κατηγορίας κρατικῶν δαπανῶν θὰ εἶχε τὴν ἴδιαν ἐπίδραση, π.χ. μιὰ αὐξηση τῶν κοινωνικῶν δαπανῶν, ποὺ βέβαια δὲν θὰ ἀνύψωνε τὸ ἐπίπεδο τῶν ἐπενδύσεων ἀλλὰ ἐκεῖνο τῆς καταναλώσεως. "Ὅμως οἱ κοινωνικὲς δαπάνες δὲν εἶναι κατάλληλο μέσον γιὰ συγκυριακοὺς σκοποὺς—οἱ συνταξιῶχοι θὰ περιμέναν σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση πὼς καὶ πὼς νὰ ἔρθῃ μιὰ κατάθλιψη, γιὰ νὰ τοὺς δώσουν ἐπὶ τέλους μεγαλύτερη σύνταξη.

"Ὅλα ὅσα εἶπαμε τὰ καταλαβαίνουμε εὐκόλα, ἀλλὰ ἐδῶ ἀνατρέπονται ὅλοι οἱ κανόνες μιᾶς σταθερῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς. Τὸ ἀξίωμα, πὼς τὸ κράτος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ξοδεύῃ περισσότερα καὶ ἀπ' ὅσα εἰσπράττει, εἶναι κάτι, ποὺ ἀναγνωρίστηκε μὲ πολὺ μόχθο καὶ ἀγῶνα, καὶ ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ παραλύσῃ τὴν ροπὴ γιὰ μεγάλες δαπάνες—στὰ παλιὰ χρόνια τῶν ἡγεμόνων—καὶ σήμερα τῶν κοινοβουλίων καὶ στὸ νὰ ἀποφευχθῆ ὁ πληθωρισμός. Σήμερα ἀξιώνεται νὰ ξοδεύῃ τὸ κράτος περισσότερα ἀπὸ ὅσα εἰσπράττει, καὶ νὰ διακινδυνεύῃ καὶ ἓνα ἔλλειμμα τοῦ προϋπολογισμοῦ του. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπορίας ἄξιο, σὰν φοβόμαστε κάτι τέτοιο. "Ὅμως αὐτὴ ἡ ἀξίωση εἶναι ἢ συνέπεια τοῦ γεγονότος, πὼς ὁ τομέας τῆς δημοσίας οἰκονομίας μὲ τὴν τεράστια ἔκτασή του δὲν ἐπιτρέπεται πιά σήμερα νὰ εἶναι ἀπομονωμένος ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ, πὼς ἡ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ δὲν πρέπει νὰ ἀσκεῖται μονάχα ἀπὸ ταμιακοὺς λόγους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ συγκυριακοὺς.

Μιὰ τέτοια πολιτικὴ τὴν ἀποκαλοῦμε ἀντικυκλική, ἐπειδὴ τὸ κράτος δρᾷ ἀντίθετα πρὸς τὴν κίνηση τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας: ἐνῶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἦταν ὑποχρεωμένο νὰ μειώσῃ τὶς δαπάνες του στὴν περίπτωση ποὺ ἐπιβραδύνεται ὁ ρυθμὸς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας καὶ συνεπῶς μειώνονται καὶ τὰ ἔσοδά του ἀπὸ φόρους, σήμερα εἶναι ἀναγκασμένο νὰ ξοδεύῃ περισσότερα. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσέλθουμε στὰ ποικίλα προβλήματα, ποὺ συνδέονται μ' αὐτὸ τὸ θέμα. Θὰ ἐξετάσουμε καλλίτερα τὸ ζήτημα τοῦ τί μπορεῖ νὰ κάνῃ ἡ συγκυριακὴ πολιτικὴ γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ὑπερβολικὴ αὐξηση τῆς συνολικῆς ζητήσεως τῆς οἰκονομίας καὶ συνεπῶς καὶ τὸν κίνδυνο τοῦ πληθωρισμοῦ. Μετὰ ἀπὸ ὅλα, ὅσα μάθαμε,μποροῦμε ἐδῶ νὰ τὰ ποῦμε μὲ συντομία. Καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση μποροῦνε οἱ δύο παράγοντες τῆς ζητήσεως, δηλαδὴ ἡ κατανάλωσις καὶ ἡ ἐπένδυσις, νὰ ὀδηγήσουν μὲ μιὰ τέτοια ὑπερθέρμανση. Σὰν εἶναι σταθερὴ ἡ ροπὴ πρὸς κατανάλωσις, τότε μόνο θὰ παρουσιασθῆ μιὰ ὑπερζήτηση, ὅταν τύχῃ καὶ ἀνεβῶν οἱ μισθοὶ πάνω ἀπὸ τὴν παραγωγικότητα. Σὲ κάτι τέτοιες περιστάσεις ὅλοι τείνουμε στὸ νὰ κατηγοροῦμε τὸ συμφεροντολικὸ πείσμα καὶ τὴν ἔλλειψη κάθε λογικῆς τῶν

ἐργατικῶν ἐνώσεων καὶ φυσικὰ εἶναι ἀληθινὸ πῶς μόνο τότε μποροῦν νὰ ἐπιβάλλουν τὸ ἀνέβασμα τῶν μισθῶν, ὅταν καὶ γιὰ τὴν δύναμη, πού τοὺς ἐπιτρέπει κάτι τέτοιο. Μὰ πίσω ἀπὸ αὐτὴ τὴ δύναμη, βρίσκεται, σὰν ἀκλόνητο γεγονός, ἡ στενότητα τῶν ἐργατικῶν χερῶν, καὶ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴ λογικὴ μιᾶς οἰκονομίας ἀγορᾶς, πῶς ἓνα ἐμπόρευμα, πού σπανίζει, ἀποκτᾶ μεγαλύτερη τιμὴ. Ἔτσι, φαίνεται πῶς παίρνει τὴν πορεία τῆς ἡ σπειροειδῆς κίνηση μισθῶν—τιμῶν. Πῶς ἔχουν τὰ πράγματα; Προφανῶς δὲν θὰ σημειωνόταν ἀνοδος τῶν τιμῶν, ἂν ἀποταμιεύετο ὁ πρόσθετος μισθός. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν, βέβαια, θὰ αὐξάνετο τὸ κόστος, μὰ ὁ ἐπιχειρηματίας δὲν θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ ἐπιρρίψῃ τὸ πρόσθετο βάρος στὶς τιμές, γιὰ τὴ ζήτησιν θὰ ἦταν σταθερὴ. Ὅτι μποροῦν νὰ ἔρθουν ἔτσι τὰ πράγματα, εἶναι κάτι τὸ ἀμφίβολο. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι πρὸ σύμφωνο μὲ τὴν πραγματικότητα νὰ ὑποθέσῃ πῶς αὐτὸς ὁ ἐπὶ πλέον μισθὸς καταναλώνεται καὶ πῶς ἔτσι ἀνεβαίνουν, τουλάχιστον στὴν ἀρχή, καὶ οἱ τιμές. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθηκὰς τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιδράει ὁ ἄλλος παράγοντας τῆς συνολικῆς ζήτησεως, δηλ. ἡ ἐπένδυση. Καταναλωτικὴ ζήτησιν καὶ ἐπενδυτικὴ ζήτησιν εἶναι σὰν νὰ ποῦμε ἀνταγωνιστές. Ὅταν ἡ ἐπένδυση μικραίνει, μένει σταθερὸς ὁ τιμὰριθμὸς, ὅταν ἡ ἐπένδυση αὐξάνῃ μὲ τὸν ἴδιον ρυθμὸν ἢ καὶ γοργότερα, ἀναβαίνει ὁ τιμὰριθμὸς. Ὅπως ὅμως καὶ νὰ ἔρθῃ τὸ πρᾶγμα, δὲν μᾶς νοιάζει. Γιὰ τὴν συγκυριακὴ πολιτικὴ—τουλάχιστον στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς διαδικασίας—δηλαδὴ τῆς ἀνυψώσεως τῶν μισθῶν—δὲν διαθέτει ἄμεση ἐπιρροή, ὅπως καὶ στὴν ἀντίθετη περίπτωσιν—πού γνωρίσαμε στὰ παραπάνω—ὅταν δηλαδὴ οἱ μισθοὶ μένουν πίσω. Φυσικὰ πρέπει νὰ εἶναι πρόθυμο τὸ τραπεζικὸ σύστημα νὰ χορηγήσῃ τὶς ἀναγκαῖες πιστώσεις γιὰ τὴν πρώτη φάσιν τῆς μισθωτικῆς αὐξήσεως. Γιὰ τὴν—τουλάχιστον προσωρινὰ—ὁ ἐπιχειρηματίας δὲν ἔχει ἄλλη διέξοδος. Μονάχα ὑργότερα μαζεύονται χρήματα ἀπὸ τὶς πρόσθετες πωλήσεις, μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι σὲ θέση ὁ ἐπιχειρηματίας μόνος του νὰ πληρῶνῃ συνεχῶς τοὺς αὐξημένους μισθοὺς. Καμμιά κεντρικὴ Τράπεζα δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθῇ τὴν χορήγησιν πιστώσεων γιὰ νὰ ἀποτρέψῃ μιὰ μισθωτικὴ αὐξηση καὶ ἀκόμα στὴν περίπτωσιν, πού θὰ ἀκρίβαινε τὶς πιστώσεις, ὁ ἐπιχειρηματίας θὰ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ καταφύγῃ σ' αὐτὲς.

Ἔτσι καὶ πάλι μένει σὰν ἀφετηρία λήψεως συγκυριακοπολιτικῶν μέτρων ἡ ἐπένδυση. Βέβαια, ἐδῶ ἡ συγκυριακὴ πολιτικὴ βρίσκεται μέσα σ' ἓνα φαῦλο κύκλον. Ἄν συμπίεσιν τὶς ἐπενδύσεις, ἐπειδὴ ἀνέρχεται τὸ ἐπίπεδος μισθῶν καὶ συνεπῶς καὶ ἡ κατανάλωσιν, θὰ τῆς ἀντιταχθῇ, ὅτι ἀκριβῶς τώρα τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν αὐξήσιν τους, ἀπὸ τὴν αὐξηση βέβαια ὅχι κάθε εἶδους ἐπενδύσεων, ἀλλὰ ἐπενδύσεων ἐκλογικεύσεως, πού αὐξάνουν τὸν ἀριθμὸν τῶν προϊόντων κατὰ ἐργάτη. Τί πρέπει λοιπὸν νὰ κάμῃ ἡ συγκυριακὴ πολιτικὴ; Σύμφωνον μὲ τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνυψώσεως τῶν τιμῶν, θὰ πρέπει νὰ ἀποφασίσῃ ἂν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ καταπνίξῃ ἀμέσως τὴν ἐξέλιξιν πρὸς τὸν πληθωρισμὸν, δηλαδὴ νὰ περιορίσῃ τὶς δαπάνες γιὰ ἐπενδύσεις, ἢ ἂν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐλπίζῃ, πῶς ἡ ἐπένδυση θὰ φέρῃ στὸ ἄμεσον μέλλον τὴν ποθοῦμεν ἄνακούφισιν.

“Όμως δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀκολουθήσουμε τὸ μῖτο παρὰ πέρα. Σὰν αὐξάνη ὑπερβολικὰ ἢ συνολικὴ ζήτησις τῆς οἰκονομίας, ἢ αἰτία, κανονικὰ, δὲν ἔγκειται κατὰ κανένα τρόπο στὴν ὑψωση τῶν μισθῶν καὶ τῆς καταναλώσεως ἀλλὰ στὴ ζωηρὴ ἐπενδυτικὴ δραστηριότητα. Σ’ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, πὼς θὰ πρέπει νὰ περιορισθῇ καὶ ἀκριβῶς ἐδῶ ἡ κεντρικὴ Τράπεζα βρῖσκεται σὲ πολὺ πλεονεκτικώτερη θέση ἀπὸ ὅ,τι ὅταν πρόκειται νὰ τὴν κεντρίσῃ. Εἶδαμε ἤδη πὼς πολὺ λίγες ἐπενδύσεις ἀντιδρῶν στὴ μείωσι τοῦ τόκου. Μιὰ ἀνύψωσί του, ὅμως, ἀφορᾷ ὅλες. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ μακροχρόνιο τόκο τῆς ἀγορᾶς κεφαλαίων, ἀλλὰ μονάχα γιὰ τὸ βραχυχρόνιο τραπεζικὸ ἐπιτόκιο. Ὅποιος θέλει νὰ κἀν ἐπενδύσεις, χρειάζεται τραπεζικὰ πιστώσεις, καὶ πολλὰς φορὰς μιὰ μικρὴ ἀνύψωσι τοῦ τόκου ἔχει κατασταλτικὴ ἐπίδρασις στὴ διάθεσι γιὰ ἐπενδύσεις: Γιατὶ ἀποτελεῖ τὸ σινιάλο, πὼς ἡ κεντρικὴ Τράπεζα βρῖσκει ἀρκετὰ σοβαρὴ τὴν κατάστασι καὶ πὼς εἶναι ἀποφασισμένη νὰ δράσῃ—καὶ ὅλοι ξέρουν πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χειρισμὸ τοῦ ἐπιτοκίου διαθέτει καὶ δραστικώτερα μέτρα.

“Όμως καὶ ἡ ἐπιρροὴ τῆς κεντρικῆς τραπεζῆς ἔχει τὰ ὅρια της καὶ ἅμα δὲν τὴν βοηθαίει καὶ ἡ κρατικὴ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ, τότε ὁ ἀγῶνας ἐναντὶα στὸν πληθωρισμὸ ἀποβαίνει ἄκαρπος. Πολλὰς φορὰς φέρνει καὶ τὸ κράτος τὴν εὐθύνη γιὰ τὸν πληθωρισμὸ, ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωσι, ποὺ δὲν ἐπιβάλλει ἅμεσα τὴ θέλησὴ του στὴν κεντρικὴ Τράπεζα. Ἄν χρησιμοποίησῃ π.χ. γιὰ τὴν ἰσοσκέλιση τοῦ προϋπολογισμοῦ τὰ ἀποθέματα, ποὺ ἔχει μαζέψει κατὰ τὸ παρελθόν, τότε αὐτὰ τὰ μέχρι τοῦδε ἀδρανοποιημένα χρήματα, ποὺ τώρα ξοδεύονται, ἐπιδρῶν, ὅπως θὰ ἐπιδρῶσε μιὰ δημιουργία χρήματος: ἡ κυκλοφοροῦσα ποσότης χρήματος αὐξάνεται. Τὸ ὀλιγώτερο εἶναι πολὺ μεγάλη ἢ πιθανότητα, πὼς τὸ κράτος αὐξάνει τὶς δαπάνες του στὸν ἴδιο βαθμὸ, ποὺ αὐξάνονται καὶ τὰ ἔσοδά του κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ἀναπτύξεως, καὶ ὅταν τὸ ποσοστὸ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας εἶναι πολὺ μεγάλο, τότε εἶναι—μέσω ἀκριβῶς τῆς συνδέσεως δαπανῶν καὶ ἐσόδων—καὶ τὸ ποσοστὸ τῆς δημοσίας οἰκονομίας πολὺ μεγάλο. Ἄπέναντι σ’ ἓνα τέτοιον γεγονός ἡ κεντρικὴ Τράπεζα εἶναι ἀνίσχυρη. Τί πρέπει νὰ γίνῃ, εἶναι φανερό. Τὸ κράτος πρέπει νὰ περιορίσῃ τὶς δαπάνες του, χωρὶς νὰ μείωσῃ τὰ ἔσοδά του, δηλαδὴ τοὺς φόρους. Μονάχα ἔτσι λαβαίνει χώρα ἡ ἐπιθυμητὴ μείωσι τῆς συνολικῆς ζήτησεως τῆς οἰκονομίας. Τὸ πλεόνασμα ὅμως τοῦ προϋπολογισμοῦ, θὰ ἔπρεπε—αὐστηρὰ ἐξεταζόμενον τὸ θέμα—νὰ καταστραφῇ.

Ἄν ἀποθησαυρίζεται, τότε ἡ ἐπαναχρησιμοποίησί του περικλείει κινδύνους, ὅπως εἶδαμε, ἐκτὸς βέβαια, ἂν περιμένουμε τὴν νέα κατάθλιψιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ποὺ ἀπαιτεῖ ξανά ἀνυψωμένους κρατικὰς δαπάνες καὶ ἐπιτρέπει ἔτσι μιὰ ἀκίνδυνον κινητοποίησιν τῶν ἀποθεματοποιημένων χρημάτων. Φυσικὰ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναμένῃ, πὼς τὰ ἀποθέματα αὐτὰ θὰ εἶναι πολὺ μεγάλα, ἐπειδὴ ἡ μείωσι τῶν κρατικῶν δαπανῶν μειώνει τὸ ποσοστὸ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, καὶ συνεπῶς καὶ τὰ δημόσια ἔσοδα. Τὸ γεγονός αὐτὸ δείχνει ἀκόμα μιὰ φορὰ τί δυσκολίες ἀντιμετωπίζει ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν στὴν ἄσκηση πολιτικῆς συγκυριακοῦ χαρακτῆρα. Ζητᾶμε πολλὰ ἀπὸ

αυτόν, σὰν τὸν καλοῦμε νὰ ἐλαττώσῃ τὶς δαπάνες του—πόσο μᾶλλον ὅταν βλέπη πὼς ἡ συνέπεια ἐνὸς τέτοιου μέτρου εἶναι ἡ μείωσις τῶν ἐσόδων του. Κι' ὅμως αὐτὸ εἶναι τὸ αἶτημα μιᾶς λογικῆς πολιτικῆς.

Αὐτὰ ἦταν ὅλα, πού θέλαμε νὰ ποῦμε ἀναφορικὰ μὲ τὰ μέτρα τῆς συγκυριακῆς πολιτικῆς, πού ἐπιδιώκει τὴ σταθεροποίηση τῆς ἀύξητικῆς τάσεως τῆς οἰκονομίας καὶ τὴ διαφύλαξή της ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῆς στασιμότητος καὶ τοῦ πληθωρισμοῦ. Ὁ διοικητὴς τῆς Ἐκδοτικῆς Τραπεζῆς καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν φέρουν τὴν κύρια εὐθύνη ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Θὰ πρέπει νὰ συνεργάζωνται μεταξύ τους καὶ χρειάζονται, ἀκόμα, καὶ τὴ βοήθεια πολλῶν ἄλλων ἀρμοδίων ὀργάνων, τῶν στατιστικῶν ὑπηρεσιῶν, τῶν ἰνστιτούτων συγκυριακῆς ἐρεῦνης καὶ τῶν εἰδικῶν ἄλλων ὑπουργείων. Τὸ μέλημα εἶναι πολὺπλοκὸν καὶ εἶναι πρᾶγμα φυσικόν, ὃ μὲν διοικητὴς τῆς Ἐκδοτικῆς Τραπεζῆς νὰ ἐνδιαφέρεται, σὲ πρώτη γραμμῇ, γιὰ τὴ σταθερότητα τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος, ὃ δὲ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν στὴν πραγματοποίηση τῶν ταμιακῆς φύσεως ἐπιδιώξεων του. Δὲν εἶναι εὐκόλον ἡ εὕρεσις τῆς συγκυριακοπολιτικῆς ἐκείνης γραμμῆς, πού θὰ πρέπει νὰ τηρήσουν καὶ οἱ δύο ἀπὸ κοινοῦ. Σ' αὐτὸ ἔρχεται νὰ προστεθῇ καὶ τὸ γεγονός, πὼς καὶ ἡ ἰδιωτικὴ οἰκονομία ἀνακατεύεται στὴν ὅλη ὑπόθεσι, οἱ ἐργοδότες, οἱ ὀργανώσεις τῶν ἐργαζομένων καὶ οἱ μεγάλοι οἰκονομικοὶ ὀργανισμοί. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι εὐλογία ἡ ἐπιθυμία τῆς δημιουργίας ἐνὸς ὑπευθύνου κεντρικοῦ ὀργάνου συγκυριακῆς ἀρμοδιότητος, τοῦ ὁποῦ σκοπὸς θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὁ συντονισμὸς τῶν μέτρων τῶν ὑπευθύνων ἀρχῶν καὶ τὸ ὁποῖο ὄργανον θὰ πρέπει πάλι μὲ τὴ σειρά του νὰ συμβουλευέται μιὰ ἀνεξάρτητη ἐπιτροπὴ ἀπὸ ἐπιστήμονες—ἐμπειρογνώμονες. Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα, δημιουργοῦνται σπουδαῖα προβλήματα Ὀργανωτικῆς φύσεως, πού δὲν ἔχουν λυθῆ μέχρι τώρα κατὰ ἱκανοποιητικὸν τρόπο. Ὅπου ὑπάρχει ἓνας ὑπουργὸς τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, πού δὲν ἐνδιαφέρεται μόνο γιὰ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴ βιομηχανία, ὅπως συμβαίνει σὲ ἀρκετὰς χώρες, ἀλλὰ καὶ πού εἶναι σὲ θέσι νὰ θέσι σὲ ἐφαρμογὴ μιὰ κατευθυντήρια γραμμὴ τῆς ἐπιθυμητῆς οἰκονομικῆς τάξεως καὶ νὰ φροντίζῃ γιὰ τὴ ρύθμισιν τῆς οἰκονομίας, ἐκεῖ θὰ εἶναι αὐτὸς φυσικὰ ἐκεῖνος, πού θὰ ἀφοσιώνεται σ' αὐτὰ τὰ μέληματα. Ἰδιαιτέρη βοήθεια προσφέρει στὴ συγκυριακὴ πολιτικὴ ὁλοένα καὶ περισσότερο, ὃ θεσμὸς τοῦ συστήματος τῶν λεγομένων ἐθνικῶν λογαριασμῶν, πού προῆλθε ἀπὸ τὴν πράξιν τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος σὲ γενικὰς γραμμὰς, καὶ πού ἐπιζητεῖ νὰ συμπεριλάβῃ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς οἰκονομίας μὲ τὶς διενεργούμενες μεταξύ τους ἀνταλλαγὰς ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, καὶ πού μᾶς ἐπιτρέπει τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐπιδράσεων μεταβολῶν τῶν δεδομένων συγκυριακῆς φύσεως καὶ οἰκονομικοπολιτικῶν μέτρων πᾶνω στοὺς καθ' ἕκαστον τομεῖς τῆς οἰκονομίας καὶ πᾶνω στὶς τιμὰς, μὲ ποσοτικὰ μέτρα καὶ σταθμά. Μ' ἓνα λόγον θὰ ποῦμε, πὼς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μᾶς κάνουν σκεπτικιστὰς οἱ διάφορες δυσκολίαι τῆς συγκυριακῆς πολιτικῆς. Ἡ διείσδυσις τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος στὶς πολιτικοοικονομικὰς σχέσεις καὶ ἀλληλεξαρτήσεις, ἔγινε βαθειά, ἐνῶ, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, καὶ ἡ πρακτικὴ πολιτικὴ κατέχει

σήμερα δραστηκώτερα μέσα προσανατολισμοῦ καὶ ρυθμίσεως τῆς οἰκονομίας ἀπὸ ὅ,τι στὸ παρελθόν.

5. Συμπεράσματα

Αὐτές, λοιπόν, εἶναι οἱ δυνατότητες καὶ τὰ μελήματα, ποὺ στέκουν στὴ διάθεσή μας στὴν προσπάθειά μας νὰ διαμορφώσουμε τὴν ἴδια μας τὴν οἰκονομική καὶ κοινωνική ζωή. Δὲν θὰ τελειώσουμε, ὅμως, πρὶν ρίξουμε λιγάκι τὸ βλέμμα μας καὶ στὸν ἔξω κόσμο. Ὁ κόσμος αὐτός, ἀκριβῶς, ἦταν καὶ ἡ ἀφορμή, ποὺ μᾶς ἔκαμε νὰ θυμηθοῦμε τὶς ἀρχές καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς δικῆς μας τάξεως. Δίπλα στοὺς δύο μεγάλους συνασπισμοὺς δυνάμεως ὑπάρχει καὶ μιά τρίτη περιοχή, ἡ περιοχή ὄλων ἐκείνων τῶν χωρῶν, ποὺ μέχρι πρὸ ὀλίγου ἦταν ἓνα σκέτο ἀντικείμενο τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς καὶ ποὺ τώρα προσπαθοῦν νὰ ἀναπτυχθοῦν μὲ τὶς ἴδιες τους τὶς δυνάμεις. Ἡ ἐξέταση τῶν προβλημάτων τους θὰ ξεπερνοῦσε πολὺ αὐτό, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τοῦ βιβλίου μας. Ἐνα πρόβλημα, ὅμως, ἔχει ἀμεση σχέση μὲ τὸ θέμα μας. Εἶναι τὸ πρόβλημα αὐτῶν ἢ ἐκείνων τῶν ἀρχῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐπιθυμοῦν νὰ χτίσουν τὸ μέλλον τους.

Μᾶς παρουσιάζονται—καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὰ ἀνατολικά κράτη—σὰν οἱ «ὑπανάπτυκτες χῶρες», καὶ κατὰ τοῦτο ἀποτελοῦν ἀντικείμενο συμφερόντων, ὅπως καὶ στὸ παρελθόν, συμφερόντων, ποὺ δὲν ταυτίζονται ἀναγκαστικά μὲ τὰ ἴδια τους συμφέροντα. Ὅλοι προσπαθοῦν νὰ τὶς πλησιάσουν πολιτικά καὶ αὐτές οἱ ἴδιες ἀποδέχονται τεχνική καὶ οἰκονομική βοήθεια, ὅταν τοὺς χορηγῆται χωρὶς διακινδύνευση τῆς αὐτοεξουσίας τους. Ζητᾶνε καὶ τὶς συμβουλές τῶν ἄλλων καὶ εὐρίσκονται στὴν εὐχάριστη θέση νὰμποροῦν νὰ γνωρίσουν καὶ τὰ δύο συστήματα. Ποιό ἀπὸ τὰ δύο θὰ διαλέξουν;

Ὅταν θέσουμε ἔτσι τὸ ἐρώτημα, τότε εἶναι δυνατὴ μονάχα ἡ ἀπάντηση, πὼς κατὰ πᾶσα πιθανότητα δὲν θὰ διαλέξουν κανένα ἀπὸ τὰ δύο. Ἰδιαίτερα ἀποτελεῖ πλάνη νὰ νομίσουμε, πὼς οἱ ἀρχές τῆς οἰκονομίας ἀγορᾶς,μποροῦν εὐκόλα νὰ ἐφαρμοσθοῦν στὶς ὑπὸ ἀνάπτυξη χῶρες. Αὐτὴ ἡ πλάνη εἶναι πολὺ διαδεδομένη καὶ ὄχι μονάχα σὲ μᾶς ἀλλὰ καὶ σ' αὐτές τὶς ἴδιες, σὰν στέλνουν τοὺς φοιτητές των καὶ τοὺς πολιτικούς των νὰ ἀνιχνεύσουν τὸ μυστικὸ τοῦ «οἰκονομικοῦ θαύματος». Στὴν πραγματικότητα ἡ οἰκονομία ἀγορᾶς εἶναι ὁ καρπὸς τῆς ἱστορίας μας. Ὅποιος προσπαθεῖ νὰ τὴν καταλάβῃ μόνο μὲ ἔννοιες, ὅποιος ἐξετάζει μονάχα τοὺς μηχανισμούς της καὶ τοὺς ἐσωτερικούς της νόμους, αὐτὸς ξεχνάει πολὺ συχνὰ τὶς πνευματικές καὶ κοινωνικές προϋποθέσεις, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι δεδομένες γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ πηγάσῃ μιά τέτοια μορφή οἰκονομίας. Ἡ ἀνταλλαγὴ ἀγγείων καὶ σιδερένιων ἐργαλείων μεταξὺ τῶν πρωτογόνων φυλῶν ὑπάγεται ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀγορᾶς, μὰ δὲν ἀποτελεῖ ἀκόμα οἰκονομία ἀγορᾶς. Πολεμιστὲς καὶ ἔμποροι, θαλασσοπόροι, φαράδες καὶ γεωργοὶ ὑπῆρξαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν παντοῦ, καὶ ἡ νοοτροπία τους εἶναι παρόμοια. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀστική τέξη, ὅμως, καθὼς καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ πόλη, εἶναι ἓνα μοναδικὸ ἱστορικὸ φαινόμενο καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς πνευμα-

τικές και ψυχικές προϋποθέσεις τῆς κοινωνικῆς μας καὶ οἰκονομικῆς μας τάξεως. Ρασιοναλισμός, ἐπιτυχία ἐπαγγελματικὴ καὶ ἦθος ἐργασίας ἔχουν τὴν πηγὴν τους τόσο στὴν ἰδιάζουσα ἐξέλιξη τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν Εὐρώπη, ὅσο καὶ στὴν εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία. Ἡ ὑπανάπτυκτη χώρα μπορεῖ νὰ ἔχη ἓνα παν-ἀρχαῖο πολιτισμό, ἀλλὰ εἶναι ἀλλοιώτικη, κι' ἔτσι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπλὴ μεταφορὰ ἐκεῖ αὐτοῦ, πού γεννήθηκε ἐδῶ κάτω ἀπὸ ὠρισμένες συνθήκες.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ οἰκονομικὸ σύστημα τῆς Ἀνατολῆς, κατέχει μιὰ μεγάλη δύναμη ἔλξεως γιὰ τέτοιες χώρες. Οἱ λόγοι, γιὰ τοὺς ὁποίους ἀποκρούμε ἐμεῖς αὐτὸ τὸ σύστημα, δὲν εἶναι τόσο βαρυσήμαντοι γιὰ τὴν ὑπὸ ἀνάπτυξη χώρας. Ἐπίσης κι' ἐκεῖ, ὅπου ὁ λαὸς δὲν ζῆ κάτω ἀπὸ τὴν δεσποτικὴ ἐξουσία ἑνὸς φυλάρχου, στὴν ὁποία δὲν ἐπέφεραν καμμιά μεταβολὴ μήτε οἱ παλιὲς ἀποικιακὲς δυνάμεις, μήτε καὶ οἱ νέοι πολιτικοὶ ἀρχηγοί, ζεῖ ὑπὸ φεουδαρχικὸ δεσμευτικὸ καθεστῶς καὶ ἔτσι τοῦ εἶναι ξένη ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ, πού ὁ Εὐρωπαῖος ὀνομάζει ἐλευθερία. Ὅμως τόσο περισσότερο ἐντυπωσιάζουν τὴ νέα ἡγετικὴ τάξη, οἱ ἐπιτυχίες τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ ἰδιαίτερα τῆς ἐκβιομηχανίσεως. Μήτε καὶ τὸ γεγονός πὼς αὐτὲς οἱ ἐπιτυχίες ἐγίναν δυνατὲς μὲ τὴν κατὰ καιροὺς πολὺ ἐντονη καταπίεση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου, φοβίζει ἓνα λαό, συνηθισμένο σὲ στερήσεις. Αὐτὸ, ὅμως, πού τοὺς συνεπαίρνει κυριολεκτικὰ, εἶναι ἡ ταχύτητα τῆς ἀναπτύξεως, ἡ ὁποία σὲ μιὰ φιλελεύθερη κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ—πρᾶγμα φυσικὸ ἄλλωστε. Ἀκριβῶς ἡ σφοδρὴ ἐπιθυμία νὰ ὑπερπηδήσουν τὴ φτώχεια τους ὅσο πιὸ γρήγορα γίνεται, κάνει αὐτὲς τὶς χώρες νὰ παραμελοῦνε τὰ γενικὰ θεμέλια, καὶ νὰ στρέφονται στὴν πραγματοποίησιν τῶν πρακτικῶν αἰτημάτων τῆς ἡμέρας. Γι' αὐτὸ καὶ γιὰ μιὰ χώρα, πού συμπαθεῖ τὶς ἰδέες τοῦ ἐλευθέρου κόσμου, ἢ τουλάχιστον πού φοβάται τὴν ἐπιρροὴ τῆς Δύσεως λιγώτερο ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι ἐντελῶς ἀβέβαιο ποῖο δρόμο θὰ διαλέξη. Μὲ μιὰ λέξη: Τί ὄψη θὰ πάρῃ ἡ μελλοντικὴ τάξη τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξη χωρῶν, δὲν μποροῦμε νὰ τὸ προβλέψουμε. Γι' αὐτὸ ἔχει μεγαλύτερη σημασία ἂν ἡ Δύση στὴν πολιτικὴν τῆς ἀπέναντι τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξη χωρῶν λαβαίνῃ ὑπ' ὄψει τῆς τὶς ἰδιοτυπίες καὶ τὴν νοοτροπία τους καὶ ἀποφεύγει τὸν ὑπερβολικὸ ζῆλο «ἱεραποστόλου», ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο.

Βρισκόμαστε στὸ τέλος. Ἡ ὀριστικὴ ἀπόφαση τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν θὰ ἐπηρέασῃ καὶ τὸ μακρυνότερο μέλλον τῆς δικῆς μας ζωῆς. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀπόφαση δὲν βρίσκεται στὸ χέρι μας καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐμᾶς. Γι' αὐτὸ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι τὸ μέλημά μας ἡ προσέγγισις τῆς δικῆς μας τάξεως πρὸς τὸ ἰδανικόν της. Ἄν τὸ ἐπιτύχουμε, τότε αὐξάνουν καὶ οἱ πιθανότητες, πὼς οἱ ὑπὸ ἀνάπτυξη χώρες θὰ ἀκολουθήσουν τὸ δρόμο τῆς Δύσεως.